

ŠVIETIMO IR MOKSLO MINISTERIJA
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

Laimutė Žalimienė, Romas Lazutka, Daiva Skučienė, Jolanta Aidukaitė,
Jolita Kazakevičiūtė, Jekaterina Navickė, Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė

SOCIALINIS TEISINGUMAS ŠVIETIME: TEORINĖ SAMPRATA IR PRAKTINIS VERTINIMAS

MOKSLO STUDIJA

Švietimo aprūpinimo centras

Vilnius
2011

Švietimo ir mokslo ministerija tęsia leidinių, kuriuose aptariamas Valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metams įgyvendinimas, seriją. Šioje mokslo studijoje analizuojama socialinio teisingumo sampratų įvairovė, suformuotas socialinio teisingumo švietimo rodiklių sąrašas, aptarta rodiklių sistema ir metodika, pasiūlytas socialinio teisingumo indeksas. Taip pat mokslo studijoje analizuojama socialinio teisingumo būklė Lietuvos švietimo sistemoje.

Pasiūlymus, pastabas, komentarus prašome siųsti Švietimo ir mokslo ministerijos Strateginių programų biuro skyriaus vedėjui Ričardui Ališauskui (Ricardas.Alisauskas@smm.lt).

Apsvarstyta Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje 2010 m. lapkričio 25 d. Mokslo tarybos protokolo Nr. V1-7. Rekomenduota publikuoti kaip mokslo studiją.

Recenzentai:

dr. Raimonda Bikmanienė, Mykolo Romerio universitetas
dr. Rasa Naujanienė, Vytauto Didžiojo universitetas
dr. Rita Dukynaitė, Švietimo ir mokslo ministerija
dr. Vida Beresnevičiūtė, Lietuvos socialinių tyrimų centras
prof. Meilutė Taljūnaitė, Lietuvos socialinių tyrimų centras

PRATARMĖ

Socialinio teisingumo įgyvendinimas yra vienas iš „Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų“ siekių – išplėtojama tęstinė, mokymąsi visą gyvenimą laiduojanti ir prieinama, socialiai teisinga švietimo sistema.

2006 metų Europos Komisijos komunikate „Europos švietimo ir mokymo sistemų veiksmingumas ir teisingumas“ švietimo teisingumas nusakomas kaip individų naudojimosi švietimo ir mokymo paslaugomis mastas, vertinant pagal mokinių mokymosi galimybes, prieinamumą, sąlygas ir rezultatus. Komunikate pabrėžiama, kad būtina kurti tokias švietimo sistemas, kurios būtų ne tik veiksmingos, bet ir socialiai teisingos.

Lietuvoje iki šiol nebuvo susitarta, kas laikoma švietimo sistemos socialiniu teisingumu. Nėra vienintelio švietimo teisingumo apibrėžimo, skirtingų teisingumo koncepcijų šalininkai apibrėžia skirtingai. Tokios sampratų įvairovės esti ir Vakarų švietimo sistemose.

Socialiniam teisingumui esant vienu pagrindinių švietimo principų ir siekinių, tampa aktuali ir jo stebėseną. Socialiniam teisingumui švietime stebėti reikia ne tik rodiklių sąrašo, bet ir vieningos sistemos, susitarimo dėl rodiklių grupių reikšmės ir interpretavimo.

Švietimo ir mokslo ministerija, siekdama išsiaiškinti švietimo teisingumo principo įgyvendinimo būklę, inicijuoja ne tik pavienių švietimo socialinio teisingumo rodiklių, bet ir socialinio teisingumo indeksų kūrimą ir nuolatinę stebėseną, tai suteiktų galimybę tikslingesniai planavimui ir veiksmingesnei švietimo kaitai.

Mokslo studija „Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas“ pateikia socialinio teisingumo sampratą Lietuvos švietime, o suformuota rodiklių sistema, socialinio teisingumo indeksas padės periodiškai ir sistemingai stebėti švietimo socialinio teisingumo būklę.

Ričardas Ališauskas
Strateginių programų biuro vedėjas

TURINYS

IVADAS	5
1. TEORINĖS PRIELAIIDOS SOCIALINIAM TEISINGUMUI ŠVIETIME VERTINTI	9
1.1. Pagrindiniai socialinio teisingumo aspektai politinėje filosofijoje	10
1.1.1. Formalusis ir paskirstomasis teisingumas	10
1.1.2. Tarpasmeninių santykių ir institucijų teisingumas	11
1.1.3. Socialinis teisingumas kaip susitarimas	11
1.2. Politinės filosofijos teisingumo idėjų taikymas švietimo srityje	12
1.2.1. Utilitarizmas	12
1.2.2. Meritokratinės teorijos	13
1.2.3. Kompensavimo principu paremtos teorijos	13
1.2.4. Kolektyvistinės teorijos	14
1.2.5. Walzerio nepriklausomybės teorija	14
1.2.6. Rawlso teisingumo teorija	15
1.3. Teisingumo švietimo srityje klausimas sociologinėse teorijose	16
1.3.1. Funkcionalistinė prieiga	17
1.3.2. Socialinės ir kultūrinės reprodukcijos teorija	17
1.3.3. Kultūrinio reliatyvizmo ir pliuralistinė prieigos	18
1.3.4. Metodologinio individualizmo prieiga	19
1.4. Teisingumo teorijos ir socialinio teisingumo švietimo srityje vertinimo rodikliai	22
1.5. Užsienio šalyse naudojami rodikliai socialiniam teisingumui švietimo srityje vertinti	27
1.5.1. Gerovės valstybės tipai ir švietimo sistemos organizavimas	28
1.5.2. Švedija	30
1.5.3. Škotija	31
1.5.4. Vokietija	32
1.5.5. Estija	34
1.5.6. Slovėnija	35
1.5.7. Apibendrinimas ir lyginamoji šalių analizė	36
2. SOCIALINIO TEISINGUMO VERTINIMO RODIKLIŲ SISTEMOS KONSTRAVIMAS: METODINIAI ASPEKTAI	40
2.1. Socialinio teisingumo sampratos pasirinkimas rodiklių sistemai konstruoti	40
2.2. Informacija, duomenų bazės socialiniam teisingumui švietimo srityje vertinti	44
2.3. Rodiklių struktūra	47
2.3.1. Statistiniai rodikliai socialiniam teisingumui vertinti atskirais švietimo lygmenimis	48
2.3.2. Socialinio teisingumo indeksai ir jų skaičiavimo metodika	56
2.3.3. Išsilavinimo nelygybės (angl. <i>education inequality</i>) vertinimas: Gini indeksas	62
3. SOCIALINIO TEISINGUMO BŪKLĖS LIETUVOJE 2007–2008 M. ANALIZĖ	66
3.1. Socialinis teisingumas ikimokyklinio ugdymo srityje	67
3.2. Socialinis teisingumas bendrojo ugdymo lygmeniu	69
3.3. Socialinis teisingumas aukštojo mokslo lygmeniu	72
3.4. Socialinis teisingumas neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir vaikų ugdymo srityse	75
3.5. Išsilavinimo nelygybė Lietuvoje	77
4. APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS	79
SUMMARY	85
LITERATŪRA	87
1 PRIEDAS. RODIKLIAI SOCIALINIAM TEISINGUMUI VERTINTI	92
2 PRIEDAS	99

SANTRUMPOS

ES – Europos Sąjunga

ISCED – švietimo lygmuo pagal Tarptautinę standartizuotą švietimo klasifikaciją ISCED

ISCED 0 – ikimokyklinis ir priešmokyklinis ugdymas

ISCED 1 – padinis mokymas

ISCED 2 – pagrindinis mokymas

ISCED 3 – vidurinis mokymas

ISCED 5A – aukštosios universitetinės studijos

ISCED 5B – aukštosios neuniversitetinės studijos

ISCED 6 – doktorantūros studijos

KO – kompensavimas

LG – lygios galimybės

NŪBT – namų ūkių biudžetų tyrimas

OECD – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija

PA – pasirinkimo įvairovė

PGS – pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimas

PIRLS – tarptautinis raštingumo pažangos tyrimas

PISA – tarptautinė moksleivių vertinimo programa

PR – prieinamumas

ĮVADAS

Švietimas visą nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmetį yra visuomenės ir viešosios politikos dėmesio centre. Reformos rengiamos ir vykdomos visais švietimo sistemos lygmenimis. Vos prieš metus pradėta įgyvendinti studijų reforma, o ant politikų darbo stalo – jau ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo reformos dokumentai. Pokyčiai apima labai svarbius švietimo aspektus. Daug dėmesio buvo skirta vidurinio ugdymo turiniui, studijų srityje skamba pagrindinis žodis – kokybė, ikimokyklinio ugdymo srityje ieškoma būdų, kaip išplėsti įstaigų tinklą krepšelių forma nukreipus valstybinį finansavimą į privatų sektorių. Sunku būtų rasti švietimo sistemos aspektus, kuriems stinga dėmesio, atrodo, visa apimančių ir nesibaigiančių reformų bei diskusijų apie jas amžiuje. Vis dėlto interneto paieškos sistema „Google“ rado viso labo tik keturis dokumentus, kuriuose paminėtas terminas „socialinis teisingumas švietimo srityje“¹, o terminas „socialinis teisingumas mokykloje“ – tik viename. Skaitytojams teikiama studija bandoma atkreipti dėmesį ir į šį švietimo aspektą.

Skirtinga socialinė ir švietimo politika neišvengiamai sukelia skirtingas pasekmes: skurdo, nedarbo ir nelygybės šalyje lygį, taigi yra susijusi ir su moralinėmis visuomenės vertybėmis bei socialiniu teisingumu (Hega, Hokenmaeir 2002). Įvairiose šalyse atliekami tyrimai rodo, kad labiau išsilavinę žmonės yra sveikesni, ilgiau gyvena, jų vaikai turi aukštesnes aspiracijas ir tikslus moksle bei gyvenime, išsilavinimas reiškia asmens galimybes patekti į aukštesnį socialinį sluoksnį ir kt. (Daniels, Kennedy, Kawachi, Daedalus 1999). Taigi švietimo sistema yra esminis dalykas socialiniam individo saugumui, nes padeda apsaugoti nuo daugelio socialinės rizikos veiksnių. Išsivysčiusiose šalyse yra daug išsilavinusių žmonių ir kokybiška švietimo sistema, kuri ilgainiui tapo ne tik prieinama daugumai, bet ir diferencijuota, orientuota į skirtingus vartotojų poreikius, siekius ir tikslus. Aukštesnį socialinį kapitalą ir išsilavinimą turintys žmonės lengviau susiranda darbą, sukuria didesnę bendrąją vidaus produktą, kuris toliau naudojamas gerovei kelti ir socialinėms garantijoms išplėsti.

Visuomenės gerovės augimas glaudžiai susijęs su švietimo sistemos kokybe, o individo gyvenimo perspektyvos daug priklauso nuo dalyvavimo švietimo sistemoje galimybių ir rezultatų, kuriems nemažą įtaką daro socialinis teisingumas. Todėl labai svarbu, kaip valstybėje organizuota švietimo sistema ir kad prasminga vykdyti socialinio teisingumo švietimo srityje stebėjamą bei vertinimą.

Kiek socialinis teisingumas yra būtinas, o koks neteisingumas yra pateisinamas – šis klausimas švietimo sektoriuje yra labai aktualus ne tik Europos, bet ir pasauliniu mastu dėl daugelio priežasčių:

- dominuoja įsitikinimas, kad švietimas yra paslauga, kurią valstybė privalo suteikti visiems savo piliečiams, todėl nuolat susiduriama su klausimu – kaip tą paslaugą paskirstyti teisingai, nes išteklių visada riboti;
- tikimasi didesnės pasirinkimo laisvės švietimo srityje, kita vertus, neišvengiama prievartos elementų (pvz., privalomas pagrindinis išsilavinimas), todėl kyla klausimas – koks privalomumas ar pasirinkimo galimybės yra teisingos (Meuret 2001);
- plinta besimokančiųjų įmokos švietimo ir studijų įstaigoms, todėl kyla klausimai dėl teisingo įmokų dydžio nustatymo ir paskirstymo tiems, kas jas turi mokėti (Meuret 2001).
- plečiasi neįgalių žmonių dalyvavimo bendroje švietimo sistemoje mastas, todėl keliamas klausimas apie papildomų išteklių specialiesiems poreikiams tenkinti plėtos teisingumą ir kt.

Ypač svarbūs socialinio teisingumo klausimai tampa vykstant visuomenės pokyčiams. Kaip žinia, atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje įvyko radikalių visuomeninių pasikeitimų. Ūkio pertvarkymas

¹ Du iš jų susiję su parengiamaisiais šios studijos darbais.

rinkos ekonomikos pagrindais, laisvė pasireikšti žmonių iniciatyvai, demokratinis valstybės valdymas pakeitė žmonių tarpusavio santykius ir santykius su valstybe. Nelengva susivokti, kokia laikysena ir koks elgesys naujų santykių kontekste yra teisingas, koks – ne. Be to, Lietuva keičia pagrindinio išsilavinimo sistemą, pradėjo aukštojo mokslo studijų reformą.

Ideologinės prievartos pašalinimas Lietuvoje atvėrė erdvę skirtingoms teisingumo sampratomis, todėl jų šalininkams tenka derinti savo požiūrius priimant įvairius sprendimus. Lietuvos švietimo sistemos pertvarkymai susiję su švietimo sistemos dalyvių galimybių, pareigų, funkcijų perskirstymu. Visi šie pertvarkymai kelia daug klausimų tiek dėl jų tikslingumo švietimo rezultatų požiūriu, tiek dėl ekonominio efektyvumo, taip pat kelia diskusijų apie jų įtaką ir svarbą teisingumui. Gebėjimas įvertinti institucijas socialinio teisingumo aspektu yra svarbus svarstant apie jų priimtumą, galimą reformavimą arba net panaikinimą. Tiesa, ši užduotis nėra lengva, nes teisingumo samprata, kaip bus matoma vėliau, yra plačių diskusijų objektas.

Šioje knygoje pateikiami tyrimo, kurio tikslas – parengti rodiklių sistemą ir įvertinti socialinį teisingumą Lietuvos švietimo sistemoje, rezultatai². Tyrimas buvo inicijuotas Švietimo ir mokslo ministerijos ir tyrėjų – knygos autorių kolektyvo – atliekamas 2009 m.

Socialinis teisingumas Lietuvos švietimo sistemoje buvo vertinamas naudojant 2007–2008 m. duomenis, tačiau kai kurių duomenų rinkimo periodiškumas lėmė ir ankstesnių metų informacijos naudojimo poreikį (pvz., suaugusiųjų švietimo tyrimas buvo vykdytas tik 2005 m. ir kt.). Pagrindiniai duomenų šaltiniai buvo Lietuvos statistikos departamento duomenų bazės ir leidiniai, Švietimo ir mokslo ministerijos oficialiai skelbiami duomenys, valstybės stebėsenos rodikliai ir Eurostat informacija, viešai prieinamos duomenų bazės. Šie informacijos šaltiniai, jų ypatumai nulėmė ir rodiklių sistemos konstravimą, o didžiausias praktinio vertinimo apribojimas buvo prieinamos informacijos kai kuriems svarbiems teisingumo aspektams vertinti stoka (nebuvimas). Dėl šios priežasties kai kurių rodiklių, numatytų vertinimo metodikoje, atliekant praktinį vertinimą nebuvo galimybių apskaičiuoti.

Remdamiesi įvairių socialinio teisingumo teorinių priegų analize, užsienio patirties, atliekant socialinio teisingumo švietimo srityje stebėseną, apibendrinimu, autoriai pasiūlė rodiklių sistemą ir ją remdamiesi atliko teisingumo švietimo srityje vertinimą Lietuvoje.

Knygą sudaro keturios pagrindinės dalys. Pirmojoje dalyje pateikta įvairių socialinio teisingumo teorinių perspektyvų apžvalga, nes, kaip teigia įvairūs autoriai (Barry 2002; Oduaran, Bholā 2006; Meuret 2001 ir kt.), socialinio teisingumo koncepto kontraversiškas lemia, kad nėra ir artimiausioje ateityje negalėtų atsirasti vienintelio socialinio teisingumo principo apibrėžimo, priimtino visuose kontekstuose. Kaip tik daugiausia paminėtų ir kai kurių kitų autorių socialinio teisingumo teorijų analizė bei užsienio šalių patirtis socialinio teisingumo švietimo srityje stebėsenai sudarė pagrindą konstruoti socialinio teisingumo rodiklių sistemą.

Antrojoje dalyje pateikiami metodiniai praktinio socialinio teisingumo vertinimo metmenys. Šioje metodikoje pristatoma rodiklių sistema socialinio teisingumo būklei Lietuvos švietimo sistemoje vertinti: pagrindžiama rodiklių struktūra, pateiktas informacijos šaltinių, iš kurių buvo imami ar skaičiuojami rodikliai, aprašymas, pateiktos rodiklių (indeksų) skaičiavimo metodikos. Būtina pažymėti, kad autorių sukurtą ir pasiūlytą socialinio teisingumo indeksą reikėtų traktuoti daugiau kaip būdą atkreipti visuomenės ir politikų dėmesį į švietimo sistemos problemas, kita vertus, interpretuojant indekso pokyčius nepamiršti, kad indeksas informuoja apie socialinį teisingumą tik pasirinktų indikatorijų požiūriu (Sheret 1991). Paprastieji statistiniai rodikliai, kurių reikia labai daug tokiam sudėtingam reiškiniui, kaip socialinis teisingumas švietimo sistemoje, apibūdinti, apriboja visuminį, apibendrintą šio fenome-

² Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos užsakytas tyrimas „Socialinio teisingumo rodikliai švietime“. Tyrimas buvo atliekamas 2009 m. liepos–lapkričio mėn.

no suvokimą. Indeksas padeda atkreipti dėmesį į tai, kaip kinta socialinis teisingumas, diskutuoti, kokie socialinio teisingumo aspektai yra svarbiausi.

Trečioje knygos dalyje, remiantis aptarta socialinio teisingumo rodiklių sistema ir metodika, analizuojama socialinio teisingumo būklė Lietuvos švietimo sistemoje, atskirai kiekvienu švietimo lygmeniu 2007–2008 m. laikotarpiu.

Ketvirtoje knygos dalyje – apibendrinime ir išvadose – aptartos Lietuvos švietimo sistemos aktualios teisingumo teorijų ir atlikto praktinio teisingumo vertinimo rodiklių kontekste, pateikti pasiūlymai toliau tobulinti tokio vertinimo galimybes.

Knygos autoriai tikisi, kad knyga bus įdomi mokslo visuomenei, studentams, politikams, besidomintiems ir besigilinantiems tiek į socialinės, tiek į švietimo politikos problematiką, socialinio teisingumo klausimus.

1. TEORINĖS PRIELAIIDOS SOCIALINIAM TEISINGUMUI ŠVIETIME VERTINTI

Pagrindinis šios studijos tikslas – įvertinti Lietuvos švietimo sistemą socialinio teisingumo požiūriu. Tai reiškia, kad reikia įvertinti, ar teisingi praktinės žmonių veiklos rezultatai, kurie pasiekiami rengiant ir priimant švietimo sritį reglamentuojančius teisės aktus, steigiant, finansuojant bei valdant švietimo institucijas ir pan.

Toks vertinimas susijęs bent su dviem didelėmis problemomis. Pirma, reikia apibrėžti vertinimo kriterijų, t. y. nusakyti, kas yra socialinis teisingumas. Antra, parinkti rodiklius, kurie ne tik atskleistų įvairias socialinio teisingumo puses, bet ir būtų prieinami gana patikimi duomenys tų rodiklių kiekybinei išraiškai apskaičiuoti.

Šiame skyriuje pagrindinis dėmesys skiriamas socialinio teisingumo sampratai. Kaip matyti iš toliau pateiktos įvairių socialinio teisingumo teorinių perspektyvų apžvalgos, socialinis teisingumas suprantamas labai skirtingai. Kaip teigia Oduaran (2006: 69), socialinio teisingumo sampratos kontraversiškumas lemia, kad nėra ir artimiausioje ateityje nebus vienintelio socialinio teisingumo apibrėžimo, priimtino visuose kontekstuose.

Visos teisingumo teorijos remiasi nuostata, kad žmonės yra lygūs, ir bando paaiškinti, kokio pobūdžio turi būti ta lygybė. Dažniausiai teisingumo teorijos apima pamatinius visuomenės raidos tikslus ir nagrinėja bent tris aspektus:

- idealios, teisingumo principais besiremiančios valstybės modelį;
- argumentus, paaiškinančius, kodėl tokia valstybė yra teisinga;
- teorijos taikymo sritį (Fluerbaey pagal Meuret 2001).

Paprastai teisingumo teorijos nebūna nukreiptos tiesiogiai į švietimo sritį. Tačiau, remiantis universaliais teisingumo principais, galima daryti prielaidas ir apie teisingumą švietimo srityje. Turint tai omenyje, šiame studijos skyriuje daug vietos skiriama bendroms teisingumo teorijoms. Teisingumo teorijos politinės filosofijos požiūriu apžvelgtos 1.1 poskyryje.

Sprendžiant teisingumo problemą, į švietimą žiūrima kaip į sistemą, kurios tikslas išeina už jos pačios ribų ir kurios funkcija – įvesti jaunus žmones į šiuolaikinį pasaulį (Meuret 2001). Taigi teisinga švietimo sistema yra tokia, kuri prisideda prie teisingos visuomenės kūrimo. Visgi tuo negalima apsiriboti, nes vaikai ir jaunimas nėra tik priemonė galutiniam tikslui pasiekti. Taigi ir švietimo sistemos viduje turi galioti tokie pat teisingumo principai, kaip ir suaugusiųjų pasaulyje. 1.2 poskyryje pateiktas labiausiai paplitusių politinės filosofijos teisingumo teorijų taikymas švietimo srityje.

Žinoma, švietimo sistema dažniausiai yra bejėgė ištaisyti kitų visuomeninių sistemų sukuriama neteisybę ir nelygybę. Tačiau ir pati švietimo sistema sukelia nemažai nelygybių, kurios gali ir turi būti kvestionuojamos teisingumo požiūriu. Mokyklos sukuria objektyvią žinių nelygybę. Ji atsiranda dėl to, kad moksleiviai vertinami ne individualiai, bet lyginant juos tarpusavyje ir išskiriant tuos, kurie patiria sėkmę arba nesėkmę mokymosi proceso metu. Silpniausiems mokiniams dažnai sudaromos mažiau palankios mokymosi sąlygos nei kitiems (Meuret 2001). Taigi neteisingumas ir nelygybė kyla tiek iš visuomenės apskritai, tiek iš švietimo sistemos. Jei švietimo sistemos kuriama nelygybė suvokiama kaip neteisinga, tai gali turėti rimtų padarinių socialinėje ir politinėje erdvėje. Todėl lygybės ir teisingumo klausimai švietimo srityje tampa sociologinių teorijų objektu. Joms skirtas 1.3 poskyris.

Pažinus teisingumą įvairių teorijų požiūriu, atskleidus jo pasireiškimą švietimo srityje įvairiais aspektais, pripažįstant teisingumo švietimo srityje svarbą ir siekiant sumažinti neteisingumą ar net jo

išvengti, teisingumo klausimas perkeliamas į viešosios politikos ir vadybos sritį. Neteisingoms nelygėms įvertinti, jų išgyvendinimo monitoringui reikalingi rodikliai. Socialinio teisingumo, nelygybės švietimo srityje rodikliai tampa tokie pat svarbūs kaip ir ekonominės nelygybės rodikliai (juk, pavyzdžiui, nepakankamai išsilavinusių žmonių skaičius labai susijęs su ilgalaikių bedarbių skaičiumi; igytas išsilavinimas yra vienas iš pagrindinių pajamų paskirstymo veiksnių; jau nuo priešmokyklinio ugdymo priklauso tolesnė vaiko ateitis ir galimybės dalyvauti visuomenės gyvenime ir t. t.). Todėl galimų teisingumo rodiklių aptarimui skirtas 2 skyrius. Jame analizuojami bendriausi teisingumo rodiklių sistemų principai, taip pat atskiri teisingumo aspektai, kuriuos gali charakterizuoti tam tikri rodikliai. Šie principai ir rodikliai toliau naudojami konstruojant ir siūlant švietimo teisingumo rodiklių sistemą, kurią būtų galima taikyti Lietuvoje, vertinant švietimo sistemą teisingumo požiūriu.

1.1. Pagrindiniai socialinio teisingumo aspektai politinėje filosofijoje

1.1.1. Formalusis ir paskirstomasis teisingumas

Terminas „teisingumas“ vartojamas įvairiuose kontekstuose ir įvairiomis prasmėmis. Ko gero, paprasčiausias yra teisingumo skirstymas į formalųjį ir materialųjį. Formalusis teisingumas suprantamas kaip visų lygybė prieš įstatymus. Švietimo srityje formalusis teisingumas pasireiškia įstatymiškai įtvirtinant nediskriminacines nuostatas skirtingų grupių atžvilgiu. Dažniausiai deklaruojama, kad turi būti užtikrintas lygus priėjimas prie išsilavinimo visiems asmenims, nepriklausomai nuo jų lyties, rasės, etninės kilmės ir kitų nuo asmens nepriklausančių charakteristikų. Formalusis teisingumas ir prieinamumo lygybė yra visuotinai pripažįstami kaip vertingi teisingumo požiūriu (Benadusi 2001). Paprastai nesiginčijama, kad toks teisingumas yra reikalingas ir jis įtvirtinimas, atidžiai stebint, kad teisės aktai nebūtų diskriminaciniai kokių nors asmenų ar jų grupių atžvilgiu.

Vis dėlto formaliojo teisingumo sampratos švietimo srityje paprastai nepakanka, nes ne visi gali vienodai pasinaudoti vienu ir tuo pačiu įstatymu – ko vertas visiems lygios teisės laisvai pasirinkti profesiją deklaravimas, jeigu priėmimas į universitetą yra pagal vidurinėje mokykloje pasiektą pažangumą, o vaikas gyvena skurdžiame rajone, kuriame prastai veikianti mokykla neparengia konkurencijai stojant į universitetą? Todėl turi būti kreipiamas dėmesys ir į materialųjį teisingumą, kuris suprantamas kaip teisingas dalyvavimo visuomenės kooperacijoje naštos (pvz., mokesčių valstybei) ir naudos (pvz., valstybės institucijų teikiamų paslaugų) paskirstymas, ir dar yra vadinamas paskirstomuoju arba socialiniu teisingumu (Barry 2002).

Švietimo srityje paskirstomasis teisingumas yra glaudžiai susijęs ne tik su šios srities įstatymų, bet ir švietimo įstaigų veiklos vertinimu. Kadangi į institucijas žvelgiama kaip į naudos ir naštos šaltinius, yra vertinama, ar teisingai visuomenės nariams tenka su švietimo sistema susijusi našta ir nauda. Šie šaltiniai gali būti iliustruojami atitinkamai mokesčiais arba studentų įmokomis švietimo institucijoms išlaikyti (našta) ir galimybėmis įgyti profesiją (nauda). Šiame kontekste teisingumas suprantamas kaip teisingas galimybių paskirstymas įgyti labiausiai vertinamas kvalifikacijos ir atitinkamai užimti labiau gėdžiamas profesines pozicijas. Pavyzdžiui, gali būti nagrinėjama, ar egzaminavimo sistema neveikia kaip tam tikros grupės privilegijavimo ar kitos grupės diskriminavimo metodas. Šiuo požiūriu švietimo turinys yra kur kas mažiau svarbus.

Kalbant apie paskirstymą švietimo sistemoje, skirtingos teorijos gali teikti prioritetą skirtingoms socialinėms grupėms arba nė vienos jų neišskirti (skirtingos teorijos tuo aspektu plačiau yra nagrinėjamos toliau). Pažymėtina, kad realybėje faktinės lygybės ir paskirstomojo teisingumo švietimo sistemoje neįmanoma pasiekti nepašalinus visuomenėje egzistuojančios socialinės stratifikacijos (Benadusi 2001).

Taigi, vertinant socialinį švietimo sistemos teisingumą, svarbu atsižvelgti ir į šios sistemos funkcionavimo kontekstą: ekonominės ir socialinės nelygybės mastus šalyje, tautinių ir kitų mažumų diskriminaciją darbo rinkoje ir pan. Švietimo sistemos generuojamos nelygybės iš dalies atspindės nelygybes, susiformavusias šiame kontekste. Siektina, kad, skirstant švietimo išteklius, nebūtų toliau reprodukuojamos visuomenėje egzistuojančios nelygybės, bet būtų siekiama bent dalį jų ištaisyti.

Galiausiai, kalbant apie paskirstomąjį teisingumą, reikia pažymėti, kad ne visi pripažįsta teigiamą jo reikšmę, nes toks teisingumas susijęs su valstybės galios perskirstant išteklius naudojimu. Remiantis libertaria samprata, kilusia iš XIX a. „senojo liberalizmo“ tradicijos, valstybės kišimasis į žmonių gyvenimą, išskyrus nedideles išimtis, yra moraliai klaidingas (Nozick 1981)³. Šiuolaikiniai libertarai (F. A. Hayek, M. Friedman) tokių požiūrių grindžia ne moraline nuostata, o gerovės maksimizavimu. Jų požiūriu, gerovės nuostoliai neišvengiami dėl valstybės intervencijos į žmonių gyvenimą siekiant teisingumo, todėl valstybės veikla turi būti labai apribota. Socialinio teisingumo vaikymasis, anot jų, ne tik nevaisingas, nes tokio dalyko iš vis nėra, bet ir žalingas, nes gali pažeisti individualią laisvę (Hayek 1991). Perskirstomasis valstybės vaidmuo yra tik neišvengiamas blogis, su kuriuo tenka susitaikyti, kai reikia užtikrinti viešųjų gėrybių teikimą, kurių neteikia rinka, ir kai labai ribotai reikia padėti skurstantiems.

1.1.2. Tarpasmeninių santykių ir institucijų teisingumas

Teisingumo teorijos teisingumą skiria į dvi rūšis ir kitu aspektu. Pirma, kaip tarpasmeninių santykių savybė, antra, kaip viešųjų institucijų savybė. Pasak Barry (2002: 367), individualus teisingumas nusako individų, o socialinis teisingumas – institucijų dorybę.

Individualaus teisingumo objektas yra dviejų asmenų tarpusavio santykiai: koks elgesys vienas kito atžvilgiu yra teisingas ir koks ne. Institucijų teisingumas aprėpia daugelio žmonių tarpusavio santykius, nes remiasi kolektyviniais sprendimais ir su jais susijusia našta ir nauda daugeliui žmonių (pvz., parlamento priimti įstatymai, savivaldybės įsteigta mokykla).

Atrodo, kad švietimo sritis turėtų būti vertinama institucijų teisingumo požiūriu. Vis dėlto individualus ir socialinis teisingumas yra tarpusavyje glaudžiai susiję reiškiniai. Žmonės noriau veikia būdais, kurie nesikerta su institucijų nustatytais taisyklėmis, įstatymais ir gali būti pateisinami prieš save ir kitus kaip teisingi. Taigi institucijų teisingumas yra motyvuojantis veiksnys asmenims laikytis nustatytų taisyklių ir savanoriškai paklusti keliamiems reikalavimams. Tokiu atveju kontrolė, griežtos sankcijos už taisyklių pažeidimus netenka savo aktualumo, o institucijos veikia efektyviau, reikalauja mažesnių sąnaudų.

Šiame kontekste gebėjimas įvertinti institucijas socialinio teisingumo aspektu yra svarbus, svarstant apie jų priimtinumą, galimą reformavimą arba net panaikinimą. Socialinis institucijų teisingumas tampa natūraliu demokratinių visuomenių siekiu, išliekančiu vienintele ilgalaikė taikos plėtos ir išsąveikimo, tolerancijos ir harmonijos garantija (Zajda *et al.* 2006).

1.1.3. Socialinis teisingumas kaip susitarimas

Kaip minėta, kai į institucijas žvelgiama iš socialinio teisingumo perspektyvos, svarbiu klausimu tampa sprendimų dėl naudos ir naštos paskirstymo priėmimo procesas. Institucijos gali būti laikomos socialiai teisingomis, jei paskirstytų naudą bei naštą taip, kad tai atitiktų visų interesus ir poreikius. Tai reikalauja bendro sutarimo dėl to, kas yra visiems teisinga ir priimtina.

Akivaizdu, kad institucijos faktiškai nėra grindžiamos visų šalies gyventojų susitarimu, ir neįtikėtina, kad tokie susitarimai būtų įmanomi. Dėl to kyla probleminis klausimas – kokiais principais

³ Libertarizmo ir liberalizmo terminai kartais painiojami. XIX a. laisvos rinkos liberalizmo terminas kartais taikomas nusakant ir tokių XX a. autorių, kaip Hayek ir Friedman, pažiūras dėl jų ištikimybės laisvos rinkos principams. Tačiau XX a. liberalizmo politinės teorijos gerokai atitolo nuo *laissez-faire* (valstybės nesikišimo) idėjų, todėl tikslinga jį skirti nuo pirmiau minėtų autorių (Hayek ir Friedman) pažiūrų, kurias taikliau būtų priskirti libertarizmui.

vadovautis, priimant sprendimus dėl naudos ir naštos paskirstymo. Pasak Barry (2002), egzistuoja du pagrindiniai požiūriai į teisingumą kaip susitarimą šiame kontekste: abipusio naudingumo bei nešališkumo paradigmos.

Abipusio naudingumo paradigma yra artima Pareto optimizavimo principui. Tai susitarimas pajuodėti nuo *status quo* prie naujos pozicijos, kuri *ex ante* yra naudinga abiem pusėms, arba bent nepablogina jų padėties (Barry 2002). Ši paradigma kritikuojama už tai, kad realybėje derybų procese išryškėja dalyvių interesų ir galios skirtumai. Viena iš šalių dažniausiai turi daugiau galių bei išteklių ir turi sutikti patirti santykinį nuostolių, atsisakyti dalies savo privilegijų dėl bendro susitarimo. Tačiau abi pusės siekia optimizuoti savo naudą ir minimizuoti kaštus. Todėl sprendimų priėmimo procesas tampa panašus į lošimą, kai visi žaidėjai siekia sau palankaus rezultato, pasitelkdami visus turimus strateginius pranašumus. Tokiomis sąlygomis mažiau galios turinčiai derybų pusei dažnai lieka pasitenkinti tik iš dalies palankia ar net nepalankia baigtimi. Net kai pokytis yra teigiamas ir naudingas, palyginti su pradine nepalankia besiderančios šalies padėtimi, dažnai jis negalėtų būti laikomas socialiai teisingu. Šiuo požiūriu žvelgiant į švietimo sritį, svarbus jos dalyvių (mokinių, jų tėvų, studentų, darbdavių, švietimo institucijų atstovų) dalyvavimas, priimant sprendimus, ir tų dalyvių galių santykiai, darant įtaką sprendimų priėmimui nuo įstatymų leidybos proceso iki švietimo institucijų vidaus tvarkos taisyklių taikymo.

Nešališkumo paradigma siekia išlyginti derybinių galių nelygybę, užtikrinant, kad derybinis pranašumas automatiškai nesitransformuotų į baigties pranašumą. Atmetama prielaida, kad nelygybė yra natūrali ir neišvengiama. Nešališkumas suprantamas kaip reikalavimas atsižvelgti į kiekvienos pusės požiūrį (Barry 2002). Nešališkas teisingumas numato bendradarbiavimą, siekiant tokio rezultato, kurio niekas negalėtų pagrįstai atmesti. Laikantis šio požiūrio sprendimų priėmimo procese turėtų būti naudojama Rawlso (1971) pasiūlyta „nežinojimo uždanga“, kai susitarimo dalyviai izoliuojami nuo informacijos apie tai, kokią pirminę poziciją jie užima ir kokiems interesams atstovauja⁴. Kitas būdas – konstruktyvi diskusija, kurios metu kiekvienas turi turėti galimybę išsakyti savo argumentus, kurie, nepriklausomai nuo siūlančiojo galios pozicijos, turi būti išklaunami ir rimtai svarstomi. Čia vėl akivaizdi socialinės partnerystės švietimo srityje svarba.

1.2. Politinės filosofijos teisingumo idėjų taikymas švietimo srityje

Kaip buvo minėta, sprendžiant teisingumo uždavinius, kyla perskirstymo turinio (naštos ir naudos) ir procedūrų (besiderančių pusių šališkumo) klausimai. Toliau apžvelgiamos penkios teorijos, kurių dėmesio centre yra skirtingi naštos ir naudos paskirstymo principai, o dar toliau bus sustota prie įtakingiausia laikomos Rawlso teisingumo teorijos, kuri kalba apie nešališką sprendimų priėmimo procesą ir jo principus.

1.2.1. Utilitarizmas

Utilitaristai pripažįsta, kad nors įgimti gabumai yra skirtingi, su jais reikia skaitytis, kad švietimas atneštų visuomenei daugiau naudos negu kaštų. Tam būtina įdiegti mokymosi pasiekimų standartus, kurie nusakytų, kokias žinias mokinys ar studentas turėtų įgyti, kad jo išsilavinimo kaštai neviršytų numatomos naudos. Šios perspektyvos požiūriu mokinys ar studentas turėtų nutraukti savo mokslus, jei visuomeniniai kaštai dėl tolesnio jo mokymosi viršija numatomą socialinę naudą – individualią ar kolektyvinę (Meuret 2001).

⁴ J. Rawlso teorija pristatoma kitame skyriuje.

Šios teorinės perspektyvos principais grindžiamos dauguma šiuolaikinių švietimo sistemų. Dažnai tas nėra daroma tiesiogiai, tačiau švietimo sistemos kasdienybėje galioja principai, verčiantys daugiausia išteklių investuoti į pačius gambiausius moksleivius ir studentus, siekiant užtikrinti aukščiausius rezultatus bei pasiekimus.

Stiprioji utilitarizmo perspektyvos pusė ta, kad ji apeliuoja į išteklių ribotumą ir efektyvų jų naudojimą. Vis dėlto ekonominio naudingumo ir efektyvumo principai švietimo srityje ne visada gali būti pritaikomi, nes kelia dar didesnės nelygybės grėsmę. Pavyzdžiui, remiantis utilitarizmo principu, iš švietimo sistemos anksti turėtų pasitraukti mokymosi sunkumų turintys asmenys. Ypač socialiai neteisinga gali būti laikoma ir priešinga ką tik minėtai praktika, kai gabūs mokiniai išskiriami anksti mokymosi procese ir jiems užtikrinamos geresnės mokymosi sąlygos. Tokios ekonominiu požiūriu pateisinamos praktikos neišvengiamai sukuria nelygias mokymosi sąlygas ir veda didesnio atotrūkio tarp akademinio elito ir kitų šalies gyventojų link, o tai socialinio teisingumo požiūriu gali būti laikoma nepriimtiniu dalyku.

1.2.2. Meritokratinės teorijos

Panašią į utilitaristinę nuostatą, kad daugiau švietimo išteklių nusipelno studentai, pasiekiantys geresnių mokymosi rezultatų, palaiko ir meritokratinio požiūrio šalininkai. Jie teisingumo teorijų smerkiamą nelygybę, kurią nulemia prigimtinės savybės, supriešina su pateisinama nelygybe, nulemta individualių pastangų. Taigi pažangumą ir gerus mokymosi rezultatus jei priskiria ne tiek prigimtiniams asmens gabumams, talentams ar palankiai aplinkai, kiek įdėtam darbui, pastangoms ir tinkamoms nuostatoms (Meuret 2001).

Šios teorinės perspektyvos įkvėptas teisingumo švietimo srityje kriterijus – geriausios mokymosi sąlygos turi būti užtikrinamos pažangiausiems moksleiviams ir studentams, nepriklausomai nuo kitų charakteristikų (socialinio ir ekonominio statuso, lyties ir pan.). Kita praktikoje plačiai paplitusi „nuopelnų“ principo interpretacija – mokymosi karjeros galimybės turi priklausyti tik nuo moksleivio ar studento parodytų mokymosi rezultatų. Yra skatinama konkurencija, kuri remiasi formalioju moksleivių ir studentų žinių bei gebėjimų vertinimu.

Silpnoji meritokratinė principų pusė, žvelgiant iš švietimo sistemos perspektyvos, yra ta, kad per daug pasitikima mokymosi rezultatų vertinimo objektyvumu ir daroma prielaida, kad ankstesni mokymosi rezultatai visiškai atspindi būsimo mokymosi rezultatus – pažangus mokinys bus geras studentas, o paskui ir kvalifikuotas profesionalas. Be to, „nuopelnų“ sąvoka kritikuojama kaip socialiai tendencinga, nes atsiranda vis daugiau įrodymų, kad geresnius mokymosi pasiekimus ir norą mokytis bent iš dalies lemia socialinės, kultūrinės, ekonominės bei šeiminės aplinkybės. Pavyzdžiui, švietimo sociologijoje žinoma socialinės arba kultūrinės reprodukcijos teorija kaip tik pabrėžia struktūrinių ir kultūrinių veiksnių poveikį gebėjimui mokytis (Bourdieu, Passeron 1990). Bourdieu išplėta kultūrinio kapitalo teorija padeda atskleisti tokių švietimo nelygybės rodiklių, kaip tėvų išsilavinimas, ir kultūrinio vartojimo ryšį su mokinių mokymosi biografijos trajektorija. Socialinės ir kultūrinės reprodukcijos teorija detaliau aprašyta 1.3.2 poskyryje.

1.2.3. Kompensavimo principu paremtos teorijos

Kompensavimo principas (angl. *Principle of Redress*) yra priešingas meritokratiniam nuopelnų ir utilitaristiniam gabumų principams. Pagrindinė šio principo nuostata – siekiant lygybės tarp žmonių ir lygių galimybių užtikrinimo, būtina daugiau dėmesio skirti mažiau įgimtų gabumų turintiems asmenims ir tiems, kurie gimė mažiau privileijuotuose socialiniuose sluoksniuose. Taip siekiama kompensuoti jiems kilmės ir gamtos padarytą skriaudą bei padidinti lygybę tarp žmonių (Meuret 2001).

Vadovaujantis šiuo modeliu, daugiau išteklių turėtų būti skiriama prastesnių mokymosi rezultatų pasiekusiems moksleiviams (bent jau pradinėse švietimo sistemos pakopose). Vertinant socialinį teisingumą iš šio požiūrio perspektyvos, analizuojama, kiek išteklių skiriama vargingesniems ar mokymosi sunkumų turintiems vaikams lavinti, jų mokymo kokybei užtikrinti, palyginti su turtingų vaikų mokymo kokybe.

Kompensavimo principas kritikuojamas utilitaristų dėl ekonominio nepagrįstumo ir gabesniųjų moksleivių bei studentų potencialo sumenkinimo. Šis principas kritikuotinas ir iš Rawlso (1971) teorijos perspektyvos, kuris gabumų ir talentų pasiskirstymą tarp žmonių laiko atsitiktiniu dalyku, o teisingumą – bendradarbiavimo tarp skirtingų talentų rezultatu. Anot Rawlso, teisingumas reikalauja pagerinti ilgalaikius mažiau privilegijuotų visuomenės narių lūkesčius ir padėti. Jei šis tikslas reikalauja daugiau dėmesio skirti gabesniems visuomenės nariams, tai gali būti pateisinama ir nelaikoma nelygybės forma. Plačiau Rawlso teorija ir su ja susijusi kritika aprašyta 1.2.6 poskyryje.

1.2.4. Kolektyvistinės teorijos

Kolektyvistinės teorijos socialinį teisingumą sieja su lygybe, laisve ir brolybe. Šioms vertybėms skirtingi autoriai teikia skirtingus svorius. Kolektyvizmo šalininkų nuomonės skiriasi daugiausia dėl priemonių, kuriomis teisingumas turėtų būti įgyvendintas. Vieni sutinka su liberalais, kad socialinis teisingumas gali būti įgyvendintas derinant rinkos mechanizmą su valstybės intervencija (Tawney, Titmuss), o kiti (marksistai) nemato socialinio teisingumo įgyvendinimo galimybių nepakeitus rinkos sistemos.

Kolektyvistų požiūris į gerovės valstybę apskritai ir valstybės vaidmenį konkrečiai švietimo srityje yra prieštaringas. Marksistai nusiteikę priešiški, nes valstybės intervencijas tapatina su socialine kontrole ir tik esamos neteisingos sistemos išsaugojimu, o kiti siūlo pasinaudoti valstybės pagalba silpnesnių visuomenės klasių ir grupių gerovei padidinti. Jų požiūris į valstybės vaidmenį, užtikrinant socialinį teisingumą švietimo srityje, dideliu mastu suderinamas su liberalų požiūriu.

Taigi kolektyvistiniu požiūriu tikėtų ir jau minėtų kitų perspektyvų siūlomas lygių galimybių ir priinamumo švietimo srityje plėtimas. Papildomai kolektyvistų požiūriu reikšminga yra ir švietimo tinklo institucinė sąranga – valstybinių ir privačių mokyklų paplitimas, jų teisinis reguliavimo bei finansavimo metodai.

1.2.5. Walzerio nepriklausomybės teorija

Pasak Walzerio (1983), kiekvienoje situacijoje atsiranda nelygybių, kurių taisymas sukelia naujų nelygybių tarp galią turinčios ir neturinčios pusių. Taigi probleminis klausimas yra ne nelygybė, bet galia ir dominavimas. Teisingumas reikalauja, kad jokia visuomeninė gėrybė nebūtų naudojama kaip dominavimo priemonė. Prielaidą dominuoti sudaro įvairios privilegijos ir teisės, kurios sudaro sąlygas įsigyti daugiau turto, galios ar išsilavinimo. Paprasta lygybė – kai visi turi po lygiai privilegijų ir teisių – yra neįmanoma. Taigi siekiama kompleksinės lygybės – situacijos, kai privilegijos ir gėrybės yra tarpusavyje nepriklausomos, t. y. negalima už pinigus nusipirkti išsilavinimo.

Žvelgiant iš Walzerio teorijos perspektyvos, pradiniam švietimo sistemos etape turi būti užtikrintas tam tikras paprastos lygybės lygis, t. y. minimalūs mokymosi standartai visiems. Čia svarbi rezultatų lygybė, nes visi turi įvaldyti minimalų mokymosi turinį. Šiame etape neproporcingai didelė dalis išteklių gali būti skirta mokymosi sunkumų turintiems moksleiviams. Tolesnio išsilavinimo etape turi būti atsižvelgiama į individualius interesus, poreikius ir gebėjimus. Šiame etape svarbu užtikrinti kompleksinę lygybę.

Gėrybių nepriklausomumo principas reikalauja, kad mokslas būtų nemokamas. Tačiau to nepakanka. Paradoksas tas, kad kuo geriau užtikrinta ši lygybė pradiniam mokymosi etape, tuo labiau padidėja konkurencija dėl stojimo į prestižinių profesijų studijų programas. Kai didėja konkurencija,

galios ir privilegijų turintys asmenys yra linkę mobilizuoti savo išteklius, kad būtų užtikrintas tolesnis išsilavinimas jų vaikams. Galimas sprendimas – atskirti profesinį diplomą nuo būsimų turtų ir galios, t. y. sumažinti mokyklų vaidmenį socialinės reprodukcijos procese. Argumentuojama, kad šalyse, kuriose yra didesnė lygybė, ryšys tarp gauto diplomo ir profesinės situacijos yra silpnėjęs. Atitinkamai šalyse, kuriose lygybė mažesnė, profesijos prestižas ir dažnai didelė kaina yra tiesiogiai susiję su tolesne profesine sėkme, turtais ir galia (Meuret 2001).

Siekiant kompleksinės lygybės siūloma profesinio išsilavinimo teikimą palikti ne vien mokslo institucijų kompetencijai, bet ir jį integruoti į profesinį gyvenimą (mokymosi visą gyvenimą plėtra). Tokia sistema išlygintų galimybes profesinėje srityje ir sudarytų sąlygas sėkmingos profesinės karjeros siekti visiems, turintiems panašių gabumų, o ne vien turtingiems. Argumentuojama, kad didesnė lygybė profesinės reprodukcijos sferoje galiausiai yra socialiai naudinga, nes atsakingas pozicijas užimtų gablesni, o ne turtingesni, bet mažiau gabūs asmenys (Meuret 2001).

1.2.6. Rawlso teisingumo teorija

Švietimas užima svarbią vietą labai populiarioje Rawlso teisingumo teorijoje, nors tiesiogiai apie švietimą joje nėra kalbama. Daug dėmesio Rawlso teorijoje skiriama lygių galimybių užtikrinimui ir teisingam socialinių gėrybių paskirstymo procesui, kuriame išsilavinimas vaidina esminį vaidmenį.

Rawlso (1971) teisingumo teorijoje bandoma sujungti laisvės, lygybės ir efektyvumo principus, sukuriant tokias lygiateisio bendradarbiavimo sąlygas, kurios būtų naudingos visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų gerovės suvokimo. Rawlsas įsivaizdavo teisingumą kaip situaciją, kai sprendimai dėl pagrindinių visuomenės bei institucinių taisyklių priimami sąmoningai, bet „po nežinomybės skraiste“, t. y. nežinant tokių faktų apie save (socialinio statuso, prigimtinių pranašumų, galios pozicijos), kurie trukdytų priimti nešališkus, teisingus sprendimus.

Pasak Rawlso, atsidūrę tokioje situacijoje, žmonės turėtų sutarti tik dėl trijų pagrindinių principų, nes bandytų maksimizuoti savo naudą tuo atveju, jei pasirodytų, kad jie yra tarp nuskriaustųjų:

- kiekvienas asmuo turi turėti lygią teisę į plačiausią pamatinę laisvę, suderinamą su atitinkama kitų laisve (vienodos laisvės principas);
- socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad teiktų didžiausią naudą labiausiai nuskriaustiems visuomenės nariams (skirtingumo principas);
- būtų užtikrintas visų postų ir profesinių pozicijų prieinamumas visiems (teisingos galimybių lygybės principas) (Rawls 1971).

Visi šie principai neišskiriami ir turi būti taikomi kompleksiskai, su išlyga, kad pirmasis principas yra svarbesnis negu antrasis, o trečiasis – svarbesnis už antrąjį. Taigi laisvės principas laikomas prioritetiniu: turtingųjų laisvės negali būti paaukotos dėl išteklių perskirstymo mažiau privilegijuotiems sluoksniams. Skirtingumo principas yra susijęs su Rawlso nuostata, kad prigimtiniai pranašumai (gabumai, talentai, turtas, galia) yra atsitiktiniai ir neturi būti laikomi neteisingais su išlyga, kad yra naudojami visų labui. Teisinga galimybių lygybė apibrėžiama tokio būdu: „Turint omenyje, kad egzistuoja natūralus prigimtinių pranašumų pasiskirstymas, tie, kurie turi tokius pačius talentus bei sugebėjimus, tokį pat norą juos panaudoti, turi turėti tokią pat sėkmės perspektyvą, nepriklausomai nuo jų pradinės padėties socialinėje sistemoje“ (Rawls 1971: 12).

Remiantis kai kuriais autoriais (Benadusi 2001), Rawlso teisingumo teorija nėra universali ir tinka tik tam tikram kontekstui. Pagrindinis konteksto bruožas, kuriame taikomas lygių galimybių principas – centralizuoto socialinio reguliavimo buvimas ir pripažinimas, kad žmonių būtis yra socialiai sukeičiama vietomis (asmenys patenka į skirtingas pozicijas per savo gyvenimo ciklą). Šios aplinkybės būdingos mokyklos gyvenimui, todėl lygių galimybių idėja yra tokia populiari švietimo srityje.

Vis dėlto, net taikant šią teoriją švietimo srityje, labai sudėtinga praktiškai išlaikyti pusiausvyrą tarp skirtingumo ir lygių galimybių principų. Neišvengiamai atsiranda ginčų, laviruojant tarp besimokančiųjų lygių galimybių užtikrinimo ir jų skirtingo potencialo realizavimo siekių. Prieštaravimų natūraliai kyla dėl to, kad realybėje aukštesnių socialinių sluoksnių atstovai nėra pasiruošę atsisakyti dalies savo privilegijų ar jiems skirtų išteklių dėl mažiau galimybių turinčiųjų naudos. Dažniausiai galimybė ateityje atsidurti nuskriaustųjų vietoje realiame gyvenime yra atmetama, o tai trukdo priimti teisingus ir nešališkus sprendimus skirstant švietimo išteklius.

Rawlso teisingumo teorijos keliami apribojimai ir prieštaravimai lemia, kad nors ši teorija yra bene plačiausiai pripažinta teisingumo analizės srityje, ji yra ir plačiai kritikuojama:

- už nepakankamą pagarbą žmogaus apsisprendimo teisei (liberali kritika);
- už prielaidą, kad galima išskirti teisingumo principus, nepriklausomai nuo bendruomenės, kurioje jie egzistuoja (komunitarizmo kritika);
- už tai, kad neatsižvelgiama į tą faktą, jog ne visi individai turi lygius sugebėjimus pasinaudoti pirminėmis gėrybėmis (egalitarizmo kritika).

Toliau trumpai apžvelgiama liberali ir egalitarinė Rawlso kritika. Komunitarizmo atstovų kritika nėra apžvelgiama, nes ji yra labiau nukreipta į švietimo turinį, o ne į mus dominantį išteklių paskirstymą.

Liberalių pažiūrų atstovai kritikuoja Rawlsą dėl to, kad jis laiko talentingus žmones tik priemone visų gerovei padidinti. Liberalų nuomone, tokiu būdu iš talentingo žmogaus yra atimama laisvė pačiam spręsti, kaip panaudoti savo darbo rezultatus ir būti savo talento šeimininku. Pasak liberalų, turi būti užtikrinta tik formali galimybių lygybė švietimo srityje, t. y. situacija, kai niekas negali būti atskirtas nuo švietimo sistemos dėl veiksmų, nesusijusių su šia sistema (pvz., rasės, religijos ir pan.). Kai tokia lygybė yra užtikrinta, kiekvienas turi būti laisvas plėtoti savo gabumus paties pasirinkta kryptimi. Nei skirtingumo, nei teisingos galimybių lygybės principai negali trukdyti pasinaudoti išsilavinimo teikiamą nauda.

Egalitariniu požiūriu lygybė yra aukštesnė vertybė už efektyvumą. Pasak šios priegigos šalininkų, jei švietimo išteklių bus paskirstyti pagal Rawlso siūlomus principus, ne visi galės jais pasinaudoti lygiu mastu, todėl lygybė nebus užtikrinta. Rawlso teorija kritikuojama dėl to, kad gėrybių paskirstymas joje neatsiejamas nuo gebėjimo bendradarbiauti. Prieštaravimas apibūdinamas kaip skirtumas tarp „į subjektą orientuoto teisingumo“ ir „tarpusavio sąveikos teisingumo“: pirmuoju atveju atsižvelgiama į individualius poreikius ir interesus; antroji teisingumo rūšis reikalauja gebėjimo bendradarbiauti (Brighouse pagal Meuret 2001: 108). „Tarpusavio sąveikos teisingumas“ švietimo srityje sunkiai įgyvendinamas, nes vaikai ir jauni suaugusieji nėra pasiruošę bendradarbiauti ir negali tinkamai atstovauti savo interesams. Todėl lygybė ir teisingumas turi būti užtikrinti, nepriklausomai nuo šių sugebėjimų.

1.3. Teisingumo švietimo srityje klausimas sociologinėse teorijose

Sociologijoje nėra vieningos teisingumo teorijos, kuria galima būtų remtis, sprendžiant teisingumo klausimus švietimo srityje. Švietimo ir teisingumo ryšys nagrinėjamas remiantis labai įvairiomis priegomis. Toliau apžvelgiamos keturios pagrindinės priegos ir jomis remiantis bandoma numatyti rodiklius, kuriais galima būtų išreikšti socialinį švietimo teisingumą, kai jis aiškinamas laikantis atitinkamą teisingumo priegų.

1.3.1. Funkcionalistinė prieiga

Ši prieiga susiformavo remiantis funkcionalistine teorine tradicija (Durkheim 1962; Parsons 1937). Ja vadovaujantis aiškinama, kad nelygybė švietimo srityje kyla dėl dviejų rūšių veiksnių:

- priskyrimo – socialinė klasė, sluoksnis, lytis, etninė grupė;
- pasiekimų – kurie, viena vertus, siejami su prigimtinais asmens gabumais ir, kita vertus, su asmens noru naudoti turimus įgimus talentus (pastangos).

Tik antros rūšies veiksniai laikomi funkcionaliais ir kartu teisingais, nešališkais modernioje visuomenėje. O pirmieji atmetini kaip pančiai, paveldėti iš ikimodernos visuomenės.

Taigi remiantis Durkheimu (1962), su priskyrimo veiksniais supriešinami individualūs pasiekimai etiniu požiūriu yra tinkami ir visiems priimtini (Durkheimas rašė apie visuomeninį darbo paskirstymą, bet tai tinka ir švietimo gėrybių paskirstymui). Tokia nešališkumo principo interpretacija yra artima anksčiau pristatytai liberalios galimybių lygybės idėjai, kaip ją suformulavo Rawlsas.

Šį požiūrį atspindi dvi empirinių tyrimų srovės:

- tyrimai, aiškinantys mokymosi rezultatų nelygybę „kultūrinė deprivacija“, nesėkminga pradine žemo statuso socialinių sluoksnių socializacija (deficito tyrimai);
- tyrimai, kuriais bandoma parodyti, kaip įvairūs kintamieji daro įtaką pirmiausia išsilavinimo pasiekimams, o paskui ir profesinei sėkmei (socialinių pasiekimų tyrimai).

Pagal struktūrinę-funkcionalistinę paradigmą nešališkumas švietimo rezultatų požiūriu gali būti pripažįstamas tik tada, kai priklausomi kintamieji (pasiektas išsilavinimas ir profesinis statusas) koreliuoja su nepriklausomais kintamaisiais, darančiais įtaką pasiekimams (pvz., studento IQ mokyklinių pasiekimų atžvilgiu ir įgytas išsilavinimo lygis pirmo gauto darbo atžvilgiu). Nešališkumas nepripažįstamas, kai priklausomi kintamieji susiję su tokiais priskyrimo veiksniais, kaip, pavyzdžiui, lytis, rasė ar šeimos ekonominis, socialinis ar išsilavinimo statusas. Taip pat pabrėžiama, kad, norint suvokti švietimo rezultatų rodiklius nešališkumo požiūriu, svarbu suvokti bendrą socialinį ir ekonominį kontekstą (industrializacijos, modernizacijos lygis ir kt.). Pagal šią prieigą bendras kontekstas veikia socialinius posistemius, taip pat ir švietimo sistemą.

Analizuojant švietimo procesą iš funkcionalistinės perspektyvos, labai svarbūs yra kompensaciniai nelygybės rodikliai (pvz., ryšys tarp studento socialinio statuso ir viešųjų išlaidų vienam studentui).

1.3.2. Socialinės ir kultūrinės reprodukcijos teorija

XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje struktūrinė-funkcionalistinė paradigma ėmė prarasti populiarumą ir ilgam išpopuliarėjo kita holistinė švietimo nelygybės prieiga švietimo sociologijoje. Tai socialinės ir kultūrinės reprodukcijos teorija. Ji metodologiniu požiūriu panaši į struktūralistinę, bet skiriasi savo ideologine prigimtimi. Pagal ją struktūriniai funkciniai apribojimai lemia socialinės klasinės hierarchijos reprodukciją, neatsižvelgiant į bendrus visuomenės poreikius.

Remiantis reprodukcijos teorija, nešališkumui ir teisingumui užtikrinti yra svarbi lygių galimybių sąvoka, tačiau ji suprantama radikaliau negu funkcionalistų. Socialinį determinizmą funkcionalistai suvokia kaip evoliucinį ar sutartinį, o reprodukcionizmo šalininkams jis yra statiškas ir konfliktiškas. Reprodukcinės paradigmos atstovai *funkcionalistų* optimizmą pavertė radikaliu pesimizmu: nelygybės yra visuomenės struktūroje ir jokia švietimo reforma nepajudins šios sisteminės ydos. Dar daugiau, pati švietimo sistema „subjektyviai“ prisideda prie neteisingų nelygybių reprodukcijos – platina viltis, kurios įteisina tas nelygybes. Funkcionalistinė teorija, priešingai, pripažino mokyklos vaidmenį, platinant viltis, kad nelygybės gali būti įveiktos.

Išskiriamos dvi reprodukcinės paradigmos versijos: pirmoji pabrėžia struktūrinių veiksnių (pvz., tėvų vieta darbo pasidalijime) tiesioginį poveikį; antroji pabrėžia kultūrinių veiksnių svarbą (Benadusi 2001).

Seniai pastebėta, kad tokie visuomenės struktūriniai veiksniai, kaip ekonominis, profesinis tėvų statusas apriboja arba praplečia vaikų galimybes siekti mokslo ir prestižinių profesijų. Taip nauja karta atkartoja savo tėvų kartos statusą visuomenėje, jeigu švietimo sistema nepadidina visuomenės narių socialinio mobilumo. Bourdieu (Bourdieu, Passeron 1972; Bourdieu 1978) paskelbė kultūrinio kapitalo koncepciją, kuri labai naudinga, aiškinant visuomenės grupių nelygybių mechanizmus švietimo srityje. Reprodukcijos procesas vyksta per įpročius (habitus, klasės etosą). Nematomai asmeniui yra daroma įtaka, kad jis norėtų to, kas atitinka jo visuomeninį statusą, kas jam leidžiama kaip tam tikros klasės, socialinės grupės atstovui. Taigi yra hierarchiškai struktūruota dominuojanti ir dominuojama kultūra, o asmuo tampa grupės, kuriai jis priklauso, kultūros priemone. Kultūrinės reprodukcijos idėja, suformuluota Bourdieu, suteikia kelias svarbias teorines ir praktines išvagas:

1. Nelygė švietimo srityje gali būti paaiškinta tik visų socialinių nelygybių pagrindu (turi būti atsižvelgiama ir į kultūrinius skirtumus) ir jų poveikiu jaunimo mokymosi gebėjimams, siekiami ir elgesiai.

2. Kultūrinio kapitalo samprata (kartu su vėliau Bourdieu suformuluota socialinio kapitalo samprata) leidžia geriau suprasti individualių akademinų pasiekimų skirtumus negu tai leidžia daryti vien tik tėvų socialiniai, ekonominiai ir išsilavinimo veiksniai.

3. Di Maggio išplėtė Bourdieu teorines prielaidas, teigdamas, kad kultūrinis kapitalas yra kultūros statuso elementas ir jis skiriasi priklausomai nuo klasinės pozicijos (Di Maggio 1982). Ryšys tarp skirtingų kapitalų yra ne toks stiprus, nes šeimos investicijos į vaikų švietimo išteklius (kultūrinį kapitalą) nebūtinai priklauso nuo jos investicijų į socialinį kapitalą.

4. Svarbu nelygė ne tik tarp grupių, bet ir grupių viduje (nes kultūrinis grupių narių kapitalas, elgesys ir aspiracijos gali būti skirtingos).

Kultūrinio kapitalo teorija parodė tokių švietimo nelygybės rodiklių, kaip tėvų išsilavinimo ir kultūrinio vartojimo ryšį su mokinių mokymosi trajektorija. Taigi kultūriniai veiksniai gali turėti didesnę įtaką negu tėvų priklausymas tam tikrai socialinei klasei ar pajamos.

1.3.3. Kultūrinio reliatyvizmo ir pliuralistinė priegys

P. Bourdieu kultūrinio kapitalo koncepcija nulėmė naujų švietimo nelygybės aiškinimo priegų atsiradimą. Šios priegys atsirado fenomenologijos ar etnometodologijos, interakcinėse paradigmos. Joms būdingas didelis dėmesys institucijoms ir agentūroms, aiškinant socialinio pasaulio santvarką. Švietimo srityje pripažįstamas mokyklų vaidmuo kuriant išsilavinimo nelygė. Mokyklos ne tik atspindi išorėje sukurtas nelygė, bet ir pačios jas kuria, reprodukuoja, pažeidžia tam tikrų grupių interesus, ypač darbininkų, etninių mažumų. Šios priegys nukrypsta nuo funkcionalistinių, nes pripažįsta aktyvų socialinių veikėjų mokykloje (mokytojų, mokinių) vaidmenį. Aiškinant nelygybių tarp grupių kilmę, pirmenybė teikiama institucijai, kultūrai, o ne struktūrai. Šiuo aspektu nagrinėjamos priegys yra artimesnės Bourdieu kultūrinio kapitalo koncepcijai.

Kultūrinio reliatyvizmo ir pliuralistinės priegys yra laikomos konstruktyvistinėmis, nes į kultūrinius veiksnius žvelgiama kaip į nepriklausomus nuo struktūrinių veiksnų, o socialinis gyvenimas yra nuolatos konstruojamas, o ne deterministiškai nulemtas. Išskiriamos dvi pagrindinės kryptys – angliškoji naujoji švietimo sociologija ir amerikietiškoji interpretacinė švietimo sociologija.

Angliškoji naujoji švietimo sociologija pritaria esminėms kultūrinės reprodukcijos teorijos prielaidoms, tačiau joms suteikia didesnę politinę orientaciją ir, siekiant pokyčių, svarbų vaidmenį skiria institucijoms (Young 1971). Šios krypties sociologai didelę reikšmę teikia mokyklų ugdymo programų turiniui. Jie mano, kad mokymosi programos nėra neutrali žinių perdavimo priemonė – joms būdingas ideologinis poveikis. Mokyklos veikia kaip diskriminuojančios institucijos, kurias naudoja dominuojančios grupės savo dominavimui išlaikyti.

Šios kultūrinės reliatyvistinės krypties požiūriu teisingumas švietimo srityje reiškia diferencijuotas ir visoms socialinėms grupėms priimtinas programas, t. y. lygias teises mokymo procese reprodukuoti skirtingų grupių kultūras ir kalbą, vengiant dominuojančių grupių įsikišimo. Teisingumui pamatuoti gali būti naudojami tokie rodikliai, kaip darbininkų klasės ar tautinių mažumų besimokančių atstovų dalis, kuriai prieinamos diferencijuotos programos. Jeigu mokoma pagal dominuojančių grupių kultūros primestas programos, mokymo rezultatų lygybė realiai reiškia nelygybę. Tokiu atveju mokyklų vaidmuo visuomenėje yra neišvengiamai neigiamas ir šališkumą švietimo srityje galima išgyvendinti tik išgyvendinus šališkumą visuomenėje. Mokyklos vaidmuo gali būti potencialiai teigiamas tik tuo atveju, jei ji sukuria diskriminuojamų grupių supratimą apie jų patirtą žalą dėl neteisingų nelygybių. Mokytojų naudojama alternatyvi ar kritinė pedagogika gali skatinti teigiamus socialinius ir edukacinius pokyčius (Whitty 1985).

Amerikietiškoji interpretacinė švietimo sociologija pagrindiniu pasiekimų mokykloje nelygybių šaltiniu laiko nesuderinamumą – lingvistinius ir socializacijos skirtumus namuose ir mokykloje. Ši tezė artima kultūrinės deprivacijos teorijai, išskyrus tuo, kaip šis fenomenas vertinamas, bei siūlomais nelygybių eliminavimo metodais. Pagal kultūrinės deprivacijos teoriją skirtingų kalbų ir socializacijos praktikų namuose ar mokykloje įtaka turi būti įveikiama, naudojant papildomą, kompensuojamąjį mokymą, o pagal interpretacinę švietimo sociologiją – mokytojai ir mokiniai, siekdami bendrų tikslų, abipusiai turi modifikuoti savo elgesį (Mehan 1992).

Taigi skirtingai Bourdieu tezei apie griežtą aspiracijų priklausomybę nuo socialinės ir kultūrinės, klasinės pozicijos, manoma, kad aspiracijos ne paveldimos, o konstruojamos. Dar vienas amerikietiškosios interpretacinės švietimo sociologijos teiginys – organizacinės ir biurokratinės sąlygos sukuria mokyklose nelygybes, nepriklausomai nuo mokinių charakteristikų, ir kartais yra už žmonių, įtrauktų į sistemą, kontrolės ribų (Mehan 1992).

Nešališkumo rodikliai pagal interpretacinę švietimo sociologiją turėtų atspindėti, kaip mokyklų pedagogai ir administracija sugeba pritaikyti skirtingus mokymo būdus, ar gerbiamas kultūrinis pluralizmas, kaip palaikomas dialogas su atskirais individais ir grupėmis. Taigi šios prieigos siūloma lygių galimybių samprata yra platesnė, negu pasiūlyta kultūrinės deprivacijos prieigos.

1.3.4. Metodologinio individualizmo prieiga

Kaip matyti, kultūriniai pluralistai reprodukcijos teorijų determinizmą papildė kultūriniais veiksniais. Metodologinis individualizmas tai daro kitokiu būdu – jų analizės centre yra asmuo kaip mąstantis ir racionalus veikėjas, kurio pasirinkimai yra veikiami socialinių apribojimų, bet nėra visiškai jų nulejami. Metodologinis individualizmas kaip prieiga padeda pasirinkti nešališkumo rodiklius, jei į švietimo nelygybes žiūrima kaip į iš dalies individualių sprendimų nulemtą procesą ir kartu kaip į išorinių ir vidinių veiksmų veikiamą reiškinį.

Amerikos sociologas Colemanas (1988) pabandė atskleisti, kiek švietimo paslaugų pasiūlos pusės kintamieji (mokyklos viduje) prisideda prie nelygybių formavimo. Jis parodė organizacijų, mokyklų, grupių svarbą švietimo sistemoje. Kitas jo indėlis, aiškinant nelygybę švietimo srityje, siejamas su socialinio kapitalo sampratos taikymu, kuri papildė individualistinę metodologinę prieigą socialiniu ir kultūrinio kontekstu. Socialinis kapitalas, remiantis Colemanu (1988), apima ne tik tarpasmeninius ryšius ir informaciją, bet ir vertybes, normas, pasitikėjimą. Taigi jis praplečia kultūrinio ir žmogiškojo kapitalo sąvokų vartojimą, analizuojant švietimo sistemos teisingumą.

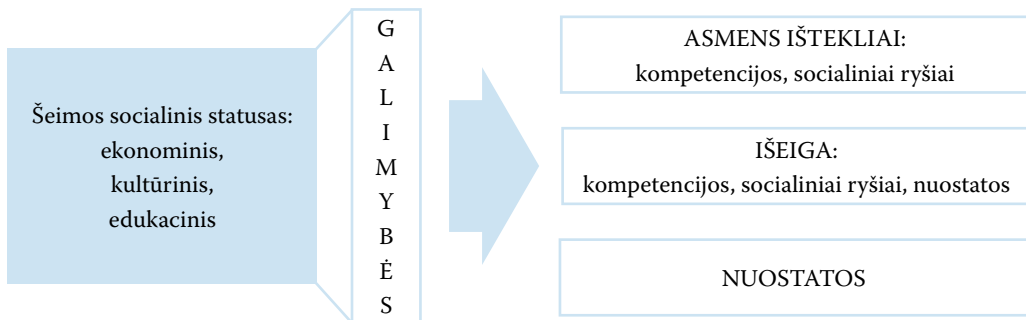
Prancūzų sociologas Boudonas studento karjerą konceptualizuoja kaip daugelio sprendimų priėmimo procesą, kurio metu veikėjai lygina sąnaudas, naudą ir riziką, susijusią su kiekvienu galimu pasirinkimu: likti mokykloje ar ją mesti, pasirinkti vieną ar kitą mokymosi programą, mokytis intensyviau ar

ne (Benadusi 2001). Sprendimų priėmimo procese yra lyginami ištekliai, reikalingi skirtingiems tikslams pasiekti, ir patys tikslai. Laikoma, kad prieinami ištekliai yra svarbesni, priimant sprendimus negu grupės kultūra. Subjektyvūs tikslų vertinimai yra tuo svarbesni, kuo labiau veikėjas yra *homo sociologicus* negu *homo economicus*. Boudono įsitikinimų teorija (angl. *Theory of Beliefs*) pabrėžia, kad kultūriniai asmens racionalumo komponentai yra taip pat svarbūs kaip ir ekonominiai bei strateginiai. Nelygybė nulemta skirtingų svorių, kuriuos strateginio planavimo metu asmenys priskiria sąnaudoms, naudai ir rizikai, kai jie sprendžia, ar mokytis toliau, ar eiti dirbti, kokią programą pasirinkti. Apsisprendimo metu suveikia du skirtingi mechanizmai, sukeliantys nelygybes.

Vienas iš jų susijęs su mokymosi gabumų skirtumais, kitas – su skirtingu tolesnio mokymosi sąnaudų ir naudos supratimu ir įvertinimu. Remiantis Boudono plėtojama teorija, socialinė stratifikacija, kuri neišvengiamai veikia mokymosi karjerą per gabumus ir aspiracijas, gali būti bent iš dalies mažinama, ilginant privalomo unifikuoto mokymo trukmę, kad mokinio savarankiško apsisprendimo laikas būtų atitolintas. Kitas kelias – teikti subsidijas neturtingiems studentams, kad jiems būtų prieinamas kokybiškas mokymas privačiose mokyklose.

Dvi svarbios pastabos: pirma, metodologinis individualizmas (ypač Boudono) nepakankamai įvertina institucinę dimensiją ir dėl to švietimo politiką reformuojant švietimo sistemą. Antra, Boudono teorija yra pesimistinė lygių galimybių švietimo srityje požiūriu ir tuo ji artimesnė Bourdieu, nors remiasi kitais faktiniais įrodymais ir kitomis normatyvinėmis nuostatomis.

Apžvelgtos teorijos leidžia kompleksiskai žvelgti į struktūrinius ir individualaus lygmens veiksnius, kurie kelia grėsmę socialiniam teisingumui švietimo srityje. Benadusi (2001) pasiūlytas išteklių–nuostatų–galimybių trikampis (1.1 pav.) vaizdingai parodo socioekonominių, kultūrinių ir kognityvinių veiksnių sąveiką, į kuriuos būtina atsižvelgti, analizuojant socialinį teisingumą švietimo srityje. Toks kompleksinis žvilgsnis padeda detalizuoti labiau artikuliuotą ir kontekstualesnę pagrindą socialiniam teisingumui vertinti ir politiniams sprendimams priimti.

1.1 pav. Išteklių–nuostatų–galimybių trikampis

Šaltinis: Benadusi, L. 2001. Equity and education: a critical review of sociological research and thought, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers: 25–64.

1.1 pav. pavaizduota, kaip išėgą lemia trys tarpusavyje glaudžiai susiję kintamieji: galimybės, nuostatos ir asmeniniai ištekliai. Galimybės mokytis riboja šeimos socialinės charakteristikos, kurios apima ekonominius, kultūrinius ir edukacinius veiksnius. Šie veiksniai ypač pabrėžiami funkcionalistinės ir socialinės-kultūrinės reprodukcijos teorijū.

Asmens ištekliams priskiriamos turimos kompetencijos ir socialiniai ryšiai. Kompetencijų sąvoka yra artima Bourdieu kultūriniam kapitalui, o antroji – Colemano apibrėžtai socialinio kapitalo kategorijai.

Galiausiai nuostatų kategorija apima lūkesčius ir požiūrį į mokslą ir būsimą išsilavinimą. Metodologinio individualizmo prieiga, kaip jau buvo aptarta, padeda suprasti, kaip individualūs sprendimai tęsti mokslus ar juos mesti yra susiję su asmens lūkesčiais dėl kaštų, naudos ir rizikos, susijusių su tolesniu išsilavinimu, taip pat kaip šie lūkesčiai savo ruožtu yra susiję su kultūrinėmis, socialinėmis ir ekonominėmis individo aplinkos charakteristikomis.

Benadusi sociologijos teorijų teisingumo prieigas švietimo srityje apibendrina pagal teisingumo sampratą ir pagrindinius neteisingumo šaltinius (1.1 lentelė).

1.1 lentelė. Teorinės teisingumo prieigos švietimo srityje

Prieiga	Teisingumo samprata	Pagrindinis neteisingumo šaltinis
Funkcionalizmas	Rawlso liberali galimybių lygybė	Kultūrinė šeimos deprivacija ir šalies modernizacijos lygis
Kultūros reprodukcijos teorija	Nėra socialinių, kultūrinių ir švietimo skirtumų tarp grupių	Kultūrinis kapitalas ir įpročiai
Kultūrinis reliatyvizmas	Lygybė ir abipusė grupių kultūrų nepriklausomybė	Kultūrinė diskriminacija per mokyklas
Kultūrinis pliuralizmas	Pagarba kultūriniais skirtumams	Kultūrinė ir pedagoginė distancija tarp namų ir mokyklos
Metodologinis individualizmas	Liberali J. Rawlso galimybių lygybė arba laisvas pasirinkimas (formali galimybių lygybė)	Skirtingi kaštai, rizikos ir nauda, susijusi su individualiais sprendimais dėl mokyklinės karjeros Socialinis kapitalas

Šaltinis: Sudaryta autorių, remiantis Benadusi, L. 2001. Equity and education: a critical review of sociological research and thought, in W. Huttmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers: 25–64.

Neteisingumo šaltinių išskyrimas yra naudingas sudarant sistemą rodiklių, kuriais galima vertinti teisingumo būklę visuomenėje. Kol kas nesigilinant į konkrečius rodiklius, remiantis apžvelgtomis teorijomis, galima pastebėti, kada teisingumui neprieštarauja asmenų ar visuomenės grupių nelygybė. Nelygybė paprastai pateisinama, jei yra nulemta:

- 1) pradinių gebėjimų (pvz., mokymosi sunkumų turintiems vaikams gali būti skirta daugiau švietimo išteklių);
- 2) teisingo proceso, kuris lemia nelygybę (teisingai sudarytą egzaminą vieni išlaiko, o kiti ne);
- 3) nelygybės padarinių (gabūs moksleiviai ilgiau išlieka švietimo sistemoje, todėl jiems skiriama daugiau išteklių dėl numatomos tokių moksleivių mokymo naudos visuomenei);
- 4) pašalinių nelygybės mažinimo priemonių padarinių (šioms priemonėms išleidžiami ištekliai galėtų būti skiriami kitiems prioritetams; gali turėti neigiamą poveikį kitoms vertybėms, pvz., laisvėms).

1.4. Teisingumo teorijos ir socialinio teisingumo švietimo srityje vertinimo rodikliai

Pirmuose skyreliuose trumpai apžvelgtos skirtingos socialinio teisingumo teorijos pasižymi dviem svarbiais bruožais. Viena vertus, jose yra nuostatų, konfliktuojančių su kitų teorijų nuostatomis. Kita vertus, įvairios teorijos papildo viena kitą ir visos kartu parodo, kad socialinis teisingumas yra daugiamatis reiškinys. Todėl, siekiant sukurti socialinio teisingumo švietimo srityje rodiklių ir jais grindžiamo monitoringo sistemą, reikėtų apibrėžti tokius socialinio teisingumo principus, kurie parodytų socialinio teisingumo aspektų įvairovę. Kita vertus, tie principai turėtų būti tokie, dėl kurių galima būtų sutarti, žvelgiant iš skirtingų socialinio teisingumo perspektyvų švietimo srityje, kad tas monitoringas būtų ilgalaikis, nekaitaliojamas, kintant skirtingų teorijų šalininkų politinių galių santykiui.

Visų pirma tikslinga išskirti formaliojo teisingumo principą atspindinčius rodiklius švietimo srityje. Kaip minėta, formaliojo teisingumo svarba švietimo srityje yra pripažįstama žvelgiant iš visų teorinių perspektyvų. Formalusis teisingumas reikalauja visų individų lygybės prieš įstatymus: niekas neturėtų būti diskriminuojamas dėl tokių asmeninių ar kolektyvinių charakteristikų, iš kurių negali išsivaduoti (dėl lyties, tautybės, rasės ir pan.).

Vis dėlto įstatymuose įtvirtintos nediskriminacinės nuostatos realybėje dažnai nėra įgyvendinamos. Taigi būtina įvertinti, ar realioje švietimo politikoje yra užtikrinamos **lygios galimybės**. Tam, pavyzdžiui, gali būti parenkami statistiniai rodikliai, atspindintys faktinį skirtingų grupių dalyvavimą švietimo sistemoje. Dalyvavimo skirtumai tarp grupių rodytų struktūrines, kultūrines, socioekonominės, institucines ir kitokias kliūtis siekiant išsilavinimo. Taigi be rodiklių, atspindinčių formalųjį teisingumą švietimo sistemoje, svarbu išskirti ir kitas rodiklių grupes, kurios atspindėtų faktinį arba paskirstomąjį teisingumą šioje srityje.

Švietimo išteklių paskirstomasis arba faktinis teisingumas sukelia daugiau diskusijų, nei formalusis, žvelgiant iš skirtingų socialinio teisingumo teorijų. Reikia prisiminti, kad asmenų ar visuomenės grupių nelygybė automatiškai neprieštaruja socialiniam teisingumui (žr. 1.3 skyrių). Kurios grupės reikėtų skirti daugiau išteklių balansuojant tarp socialinio teisingumo, lygybės ir efektyvumo, yra diskusijų klausimas. Utilitaristiniu ir meritokratinio požiūriu, daugiau išteklių turi gauti gabesni arba pasiekę geresnių mokymosi rezultatų asmenys. Kompensaciniu principu paremtos teorijos, atvirkščiai, ragina daugiau išteklių skirti asmenims, kilusiems iš nepalankios mokymuisi aplinkos ar turintiems negalią. Liberaliu požiūriu, valstybės įsikišimas į švietimo (ir kitų) išteklių paskirstymą yra iš viso nepageidautinas siekiant didesnio efektyvumo. Taigi reikia ieškoti tokių paskirstomojo teisingumo švietimo srityje rodiklių, kurie būtų priimtini iš įvairių teorinių perspektyvų. Galiausiai rodikliai turėtų atspindėti tiek funkcinių-struktūrinių, tiek individualaus lygmens veiksmų įtaką mokymosi rezultatams (Benadusi 2001).

Funkcinius-struktūrinius rodiklius galima išskirti remiantis funkcionalistine, socialinės-kultūrinės reprodukcijos ir metodologinio individualizmo teorijomis. Šiame kontekste svarbūs išsilavinimo **prieinamumo rodikliai** teritoriniu, ekonominiu, kultūrinio ir socialinio kapitalo aspektais. Remiantis funkcionalistine paradigma, švietimo sistema negali būti laikoma teisinga, jei priskyrimo veiksniai, susiję su asmens ekonominiu, socialiniu ar jo šeimos narių išsilavinimo statusu koreliuoja su asmens galimybėmis mokytis. Remiantis socialinės-kultūrinės reprodukcijos ir metodologinio individualizmo teorija, nepakankamas asmens ar jo šeimos socialinis ir kultūrinis kapitalas taip pat neturėtų trukdyti dalyvauti švietimo sistemoje. Toks išteklių ir būsimų mokymosi rezultatų tarpusavio atskyrimas atitinka ir Walzerio nepriklausomybės teorijos argumentą apie būtinumą atskirti turimus ir būsimus išteklius, siekiant išvengti socialiai neteisingo tam tikrų grupių dominavimo visuomenėje. Taigi švietimo priei-

namumas yra svarbus veiksnys, siekiant didesnio teisingumo švietimo sistemoje ir dėl prieinamumą atspindinčių rodiklių svarbos dažniausiai nėra ginčijamas.

Kalbant apie individualių skirtumų pripažinimą, svarbiu laikomas siekis realizuoti išskirtinius gabumus ir potencialą, viena vertus, ir bent iš dalies kompensuoti mokymuisi nepalankias sąlygas, kita vertus. **Skirtingumų pripažinimas ir pasirinkimo galimybių užtikrinimo principai** yra svarbūs, žvelgiant tiek iš utilitarinės ir meritokratinės, tiek iš Rawlso teorijos perspektyvų. Šios teorijos daugiausia pabrėžia gabumų ir mokymosi gebėjimų skirtumus tarp žmonių. Žvelgiant iš kultūrinio reliatyvizmo ir pliuralistinės priegų, ne mažiau svarbūs ir kultūriniai, lingvistiniai bei kitokie skirtumai, kurie taip pat turi atsispindėti mokymosi programų turinyje bei mokyklų institucinėje aplinkoje. Mokymuisi nepalankių sąlygų **kompensavimas**, siekiant didesnės lygybės ir teisingumo, yra akcentuojamos kompensavimo bei iš dalies Walzerio išteklių nepriklausomybės teorijos. Skirtingumų pripažinimo ir kompensavimo rodikliai švietimo srityje padėtų įvertinti balansą tarp šių dviejų socialiniam teisingumui užtikrinti svarbių sričių (pasirinkimo galimybių užtikrinimo ir kompensavimo), nors tenka pripažinti, kad tokie rodikliai gali iš dalies prieštarauti vieni kitiems.

Apibendrinant galima išskirti tokius principus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti, konstruojant socialinio teisingumo rodiklius švietimo sistemoje:

- lygios galimybės – kai dalyvavimas švietimo sistemoje nediskriminuoja asmenų jokia pagrindu (lyties, tautybės, rasės ir t. t.);
- prieinamumas – kai asmens ar jo šeimos pajamos, materialinė padėtis, gyvenamoji vieta, sukauptas socialinis ar kultūrinis kapitalas neužkerta kelio dalyvauti pagal sugebėjimus švietimo sistemoje;
- skirtingumų pripažinimas ir pasirinkimo galimybių užtikrinimas – kai sudaromos galimybės realizuoti išskirtinius gabumus, paisoma kultūrinių ir kitokių skirtumų (pasirenkant darželį, mokyklą, mokymo programą ir kt.);
- kompensavimas – kai papildomų, didesnių išteklių skyrimas (nelygybė) tam tikroms socialinėms grupėms (neįgaliesiems, negabiems arba labai gabiems) laikomas teisingu, siekiant didinti švietimo paslaugų prieinamumą ar sudaryti galimybes realizuoti išskirtinį potencialą.

Siekiant sukurti kompleksinę socialinio teisingumo rodiklių sistemą, gali būti naudinga Meuret (2001b) pasiūlyta teisingumo rodiklių sistemos švietimo srityje sudarymo schema (1.2 lentelė). Ši schema ir atitinkami socialinio teisingumo švietimo srityje rodiklių pavyzdžiai aptariami toliau. Pateikiamos nuorodos į tas socialinio teisingumo paradigmas, kurios atskirų rodiklių tipams skiria daugiausia dėmesio.

Švietimo sistemos konteksto rodikliai turi atspindėti socialines nelygybes, egzistuojančias visuomenėje (socialinis ir kultūrinis kontekstas) ir gyventojų bei švietimo sistemos narių nuomonę apie šios sistemos teisingumą (politinis kontekstas). Šis lygmuo atspindi principą, kad būtina matuoti ne tik švietimo rezultatų nelygybę, bet ir nelygybę kelyje į švietimo sistemą, bei tą nelygybę, kuri iš išorės paveikia mokymosi procesą. Faktinės lygybės ir paskirstomojo teisingumo švietimo sistemoje neįmanoma pasiekti, nepašalinus šalyje egzistuojančios socialinės stratifikacijos. Kaip jau buvo minėta pirmoje skyriaus dalyje, konteksto svarbą švietimo sistemos teisingumui ypač pabrėžia struktūrinė-funkcionalistinė priega: laikomasi nuostatos, kad norint suvokti švietimo rezultatų rodiklius nešališkumo požiūriu, svarbu bendro socialinio ir ekonominio konteksto suvokimas (industrializacijos, modernizacijos lygis ir kt.). Kultūrinio reliatyvizmo ir pliuralistinės priegos šalininkai taip pat daug dėmesio skiria institucinės santvarkos, kurioje funkcionuoja švietimo sistema, analizei. Laikantis interpretacinės švietimo sociologijos nuostatų, organizacinės ir kitokios aplinkybės sukuria nelygybes švietimo įstaigose ir dažnai yra už švietimo sistemoje dirbančių asmenų kontrolės ribų.

1.2 lentelė. Teisingumo rodiklių sistemos sudarymo schema

Švietimo sistemos konteksto rodikliai
Socialinio ir kultūrinio konteksto rodikliai
Politinio konteksto rodikliai
Švietimo proceso rodikliai
Kiekybinė gauto išsilavinimo išraiška
Kokybinė išsilavinimo išraiška
Vidinių švietimo rezultatų rodikliai
Akademiniai pasiekimai
Individualaus ir socialinio vystymosi rodikliai
Mokyklos karjerą atspindintys rodikliai
Išorinių švietimo rezultatų rodikliai
Socialinio mobilumo rodikliai
Individualios švietimo nelygybės pasekmės
Kolektyvinės švietimo nelygybės pasekmės

Šaltinis: Meuret, D. 2001. A system of equity indicators for educational systems, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 133–164.

Sociokultūrinio konteksto rodikliai gali apimti tokias charakteristikas, kaip pajamų nelygybė ir skurdas, nedarbo lygis ir tikėtina sveiko gyvenimo trukmė, išsilavinimo skirtumai tarp suaugusiųjų, raštingumo lygis, skirtingų gyventojų sluoksnių lūkesčiai dėl vaikų išsilavinimo.

Politinio konteksto rodikliai turi atspindėti piliečių nuomonę apie teisingumą ir kriterijus, kurie lemia teisingumo suvokimą. Politinio konteksto rodikliai gali būti renkami atliekant mokytojų, mokytojų, studentų ir jų tėvų apklausas. Rodikliai turėtų atspindėti nuomonę apie visuomenės ir esamos švietimo sistemos teisingumą bei jo užtikrinimo principus ir priemones.

Švietimo proceso rodikliai – tai įvairios šios sistemos veikimo charakteristikos, kurios atspindi vidinių švietimo rezultatų skirtumų atsiradimo priežastis. Kaip buvo minėta pirmoje šio skyriaus dalyje, švietimo procese pirmiausia turi būti užtikrinama formali galimybių lygybė. Formalusis teisingumas ir prienamumo lygybė yra visuotinai pripažįstama kaip vertinga teisingumo požiūriu. Taigi turi būti stebima, ar mokymosi galimybės nėra ribojamos, priklausomai nuo charakteristikų, iš kurių asmuo negali pats išsivaduoti: lyties, rasės, tautybės, negalios, ekonominės padėties, gyvenamosios vietos (ypač pradiniam ir viduriniame mokymosi etape). Toliau turi būti analizuojama, kaip paskirstomi išteklių tarp skirtingų besimokančiųjų grupių, t. y. iškeliami paskirstomojo teisingumo rodikliai. Ši užduotis yra sudėtingesnė dėl teorinių požiūrių į socialiai teisingą ribotų švietimo išteklių paskirstymą gausą. Todėl dažniausiai ir čia yra akcentuojamas išteklių paskirstymas tarp grupių pagal formalias jų charakteristikas ir mažiau dėmesio skiriama išteklių persikirstymui tarp skirtingus gabumus ir nuopelnus turinčių moksleivių bei studentų. Analizuojant švietimo procesą iš funkcionalistinės perspektyvos labai svarbūs yra kompensaciniai rodikliai (pvz., ryšys tarp studento socialinio statuso ir viešųjų išlaidų vienam studentui).

Švietimo procesą galima analizuoti parenkant kiekybinius ir kokybinius rodiklius. Kiekybiniai rodikliai gali apimti, pavyzdžiui, tokius aspektus, kaip ankstyvojo mokymosi prienamumo nelygybės ir ankstyvo pasitraukimo iš švietimo sistemos rodiklius pagal socialinę kilmę ir kitas charakteristikas,

viešųjų išlaidų išsilavinimui nelygybę geografiniu ir kitokiais aspektais. Kalbant apie mokymosi kokybę, turėtų būti analizuojami bent du aspektai: mokymosi sąlygos (išteklių paskirstymo lygė, segregacija tarp mokinių, mokyklos aplinkos kokybė ir mokytojų kvalifikacija) bei mokyklos „gyvenimo“ kokybė (santykio tarp mokinių ir mokytojų kokybė, teisingas mokymosi rezultatų vertinimas). Svarbu, kad tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai rodikliai išryškintų mokymosi prieinamumo ir kokybės skirtumus.

Vidinių švietimo rezultatų rodikliai apibrėžiami kaip švietimo sistemos poveikis jos pačios tikslų įgyvendinimui: žinių ir įgūdžių įgijimui, vertybių ir požiūrių internalizacijai, formaliojo išsilavinimo įgijimui ir pripažinimui. Taigi vidinius švietimo rezultatus atspindi skirtingų socioekonominių grupių mokymosi pažangumo, asmeninio, socialinio vystymosi, bei socializacijos rodikliai (kurie yra sunkiau išmatuojami), mokymosi karjeros rodikliai.

Kaip buvo nagrinėjama pirmoje šio skyriaus dalyje, pagal struktūrinę-funkcionalistinę paradigmą šališka ir socialiai neteisinga gali būti laikoma situacija, kai priklausomi kintamieji (geri mokymosi rezultatai, aukšti akademiniai pasiekimai, diplomai) yra susiję su tokiais priskyrimo veiksniais, kaip, pavyzdžiui, lytis, rasė ar šeimos ekonominis, socialinis ar tėvų išsilavinimo statusas. Taigi, vertinant vidinius švietimo sistemos rezultatus, svarbu atsižvelgti į jų pasiskirstymo lygė tarp skirtingų socialinių grupių bei lyčių. Prasminga įvertinti tėvų išsilavinimo lygio, pajamų, socialinės ir etninės kilmės bei kitų nuo besimokančio asmens nepriklausančių aplinkybių įtaką jo mokymosi karjerai, ypač aukščiausio lygio diplomų ir prestižinių profesijų įgijimui.

Išorinių švietimo rezultatų rodikliai, kurie dar gali būti vadinami švietimo pasekmių rodikliais, apima švietimo sistemos poveikį tolesniam studentų gyvenimui ir visuomenei apskritai. Šios grupės rodikliai yra ypač svarbūs, žvelgiant iš metodologinio individualizmo perspektyvos, kuri studento karjerą konceptualizuoja kaip daugybės sprendimų priėmimo procesą, kurio metu veikėjai lygina sąnaudas, naudą ir riziką, susijusią su kiekvienu galimu pasirinkimu. Taigi tikėtini išoriniai mokymosi rezultatai – būsimas atlyginimas, galimybės užimti prestižines tarnybos vietas, pagerinti kitas savo socioekonominės charakteristikas – gali lemti individų apsisprendimą investuoti savo laiką, pastangas ir lėšas į išsilavinimą, ypač aukštąjį.

Išorinius švietimo rezultatus Meuret (2001) siūlo vertinti analizuojant socialinio mobilumo rodiklius, individualias ir kolektyvines švietimo pasekmes. Socialinio mobilumo rodikliais siekiama įvertinti, ar pakankamai efektyviai švietimo sistema prisideda prie galimybių pereiti iš žemesnio socialinio sluoksnio į aukštesnį, kaip tolygiai šios galimybės yra pasiskirsčiusios. Individualiu lygmeniu analizuojama, kaip įgytas išsilavinimas ir pozicija akademinėje bendruomenėje yra susieti su pajamomis, socialiniu statusu ir kitų gerybių turėjimu. Kolektyviniai padariniai analizuojami pirmiausia atsižvelgiant į tai, kokią naudą iš švietimo gauna mažiausiai privileijuoti visuomenės sluoksniai. Kitas kolektyvinių išorinių rezultatų aspektas gali būti pavadintas instituciniu arba visuotiniu – tai neigiamas neteisingumo švietimo sistemoje poveikis pasitikėjimui kitomis valstybės institucijomis.

Galiausiai, atsižvelgdamas į teisingumo rodiklių švietimo srityje paskirties skirtumus ir konceptualinius prieštaravimus, Meuret (2001b) siūlo taip pat paisyti toliau išvardytų teisingumo rodiklių sistemos konstravimo principų:

1. Rodiklių sistema turi matuoti nelygbes taip, kad padėtų piliečiams ir tiems, kas valdo švietimo sistemą, spręsti apie lygė švietimo srityje, bet taip pat turi atspindėti piliečių nuomonę apie teisingumą ir kriterijus, kurie nulemia teisingumo suvokimą. Tokiu būdu teisingumo vertinimas turi remtis ne tik objektyviais rodikliais, bet ir subjektyvia piliečių nuomone, vertinimais. Yra pripažįstama, kad nuomonės apie socialinį teisingumą gali būti tendencingos ir skirtis priklausomai nuo respondentų amžiaus, socialinio sluoksnio, gyvenamosios vietos ir t. t. Todėl tokių rodiklių trūkumas yra tas, kad subjektyvus teisingumo suvokimas gali būti sunkiai pamatuojamas.

2. Rodikliai turi matuoti ne tik švietimo rezultatų lygybę (pvz., žinias, mokslinės karjeros pasiekimus, akademinis laipsnius), bet ir subjektyvią nelygybę, susijusią su mokyklos gyvenimu bei elgesiu su moksleiviais mokymosi institucijose. Šis principas grindžiamas tuo, kad teisingumas mokykloje gali būti suvokiamas ne vien kaip švietimo rezultatų lygybė, bet ir kaip nelygybės patyrimas mokyklos gyvenime, susijęs su, pavyzdžiui, smurtu, nesaugumu, aplinkos kokybe.

3. Kadangi nėra vienos teisingumo teorijos ar sampratos, rodikliai turi būti tinkami diskusijoms iš skirtingų teorinių perspektyvų, atsižvelgiant į teisingumo principų įvairovę, neapsiriboti kuria nors viena iš jų.

4. Dalyvavimas švietimo sistemoje ar su švietimu susijusių gėrybių paskirstymo nelygybė turėtų būti analizuojama trimis lygmenimis: tarp individų; tarp socialinių grupių ir atskirai išskiriant gyvenančius žemiau skurdo ribos, nes teisingumo užtikrinimui svarbu, kokių žinių, įgūdžių bei kitų švietimo išteklių gavo šios socialinės grupės žmonės. Neužtenka matuoti tik individualias nelygybes švietimo sistemoje (pvz., kompetencijų skirtumus tarp geriausiai ir blogiausiai besimokančiųjų). Daugybė teorijų pabrėžia, kad yra tam tikrų kategorijų, kuriose pokyčiai teisingumo kryptimi yra ypač sunkiai pasiekiami. Todėl teisingumą svarbu vertinti, atsižvelgiant į socialinio sluoksnio, etninės kilmės ir lyties charakteristikas.

5. Būtina matuoti ne tik švietimo procesą, rezultatų nelygybę, bet ir nelygybę kelyje į švietimo sistemą bei tą nelygybę, kuri iš išorės paveikia mokymosi procesą, nes išoriniai nelygybės veiksniai gali lemti nelygybę švietimo sistemos viduje. Todėl būtina analizuoti ne vien švietimo sistemą, bet ir kontekstą, kuriame ji funkcionuoja. Šis principas remiasi nelygybės šaltinių skirstymu į vidinius ir išorinius. Yra pripažįstama, kad išoriniai nelygybės veiksniai gali sudaryti nelygybę švietimo sistemos viduje. Pavyzdžiui, jei neturtingų žmonių išsilavinimo finansinė grąža yra žema (dėl diskriminacijos darbo rinkoje), jie nebus linkę investuoti savo žmogiškojo kapitalo į išsilavinimą, net jei išsilavinimas bus nemokamas. Taip pat yra remiamasi prielaida, kad kuo didesnis yra bendras nelygybės lygis šalyje, tuo neteisingiau bus paskirstyti švietimo ištekliai. Todėl būtina analizuoti ne vien švietimo sistemą, bet ir kontekstą, kuriame ji funkcionuoja.

6. Lengvatos švietimo srityje pateisinamos, kai jos reikalingos, kad teisingumas būtų užtikrintas tiems, kurių padėtis svarbi užtikrinant demokratinį šalies gyvenimą. Skirtingos teorijos gali teikti prioritetą skirtingoms socialinėms grupėms arba nė vienos jų neiškirti. Visgi yra argumentuojama, kad sprendimas dėl išteklių paskirstymo, kaip ir bet koks kitas politinis sprendimas, demokratinėse šalyse turi būti nukreiptas į aktualių visuomeninių problemų sprendimą, kurios identifikuojamos kaip problemos ne iš kokios nors teorinės perspektyvos ar paisant kurios nors vienos grupės interesų, bet atsižvelgiant į visuomenės nuomonę.

7. Svarbiausi yra teisingumo rodikliai, kurie parodo nelygybes, susijusias su individualiomis asmenų savybėmis, nuo kurių individai negali išsivaduoti, t. y. būtina daugiau dėmesio skirti lygybės užtikrinimui tarp tokių grupių, kurių charakteristikos nuo jų pačių nepriklauso, yra nekintamos (pvz., rasė, lytis, negalia, etninės charakteristikos). Pastovia charakteristika laikomas ir pajamų lygis, todėl daugiau švietimo išteklių gali būti skiriama vargingesnių bendruomenių mokykloms ar vargingesnių šeimų vaikams. Dažnai mažesnis prioritetas yra teikiamas išteklių paskirstymui teritoriniu atžvilgiu, ypač aukštojo mokslo srityje, nes daroma prielaida, kad įmanoma persikelti į kitą vietą gyventi. Pastovia charakteristika visgi yra laikomas pajamų lygis, todėl daugiau švietimo išteklių gali būti skiriama vargingesnių bendruomenių mokykloms.

8. Teisingumo rodikliai turi leisti diskutuoti ir ieškoti kompromisų ne tik siekiant lygybės, bet ir kalbėti apie kitas vertybes, kurios gali jai prieštarauti (pvz., siekiant ekonominio efektyvumo mažėja prieinamumas; siekiant lygybės mažėja kokybė; siekiant visuotinumą mažėja laisvė ir t. t.). Taigi turi būti

ieškoma tokių kompromisų, kad dėl lygybės ir tariamo teisingumo nebūtų aukojamos kitos vertybės. Kita vertus, ilgalaikėje perspektyvoje teisingumas negali prieštarauti nė vienai iš išvardytų vertybių.

9. Rodikliai turi matuoti ne vien nelygybę švietimo srityje, bet ir jos poveikį socialinei nelygybei apskritai. Švietimas pats savaime nėra galutinis tikslas. Tai priemonė didesnei gerovei ir teisingumui visuomenėje užtikrinti. Todėl turi būti analizuojama, kaip pastangos užtikrinti teisingumą švietimo sistemoje atsiliepia socialiniam teisingumui apskritai. Įvertinus teisingumo švietimo srityje užtikrinimo priemones šiuo požiūriu gali paaiškėti, kad jos turėjo atvirkštinį poveikį socialiniam teisingumui plačiąja prasme. Pavyzdžiui, jei didesnio teisingumo švietimo srityje priemonės sumažina švietimo sistemos efektyvumą, minimalios žinios gali būti suteikiamos nepakankamam skaičiui žmonių. Tokiu atveju padidėtų pajamų skirtumas tarp labiausiai ir mažiausiai išsilavinusių asmenų.

Apibendrinant apžvelgtos socialinio teisingumo sampratos iš politinės filosofijos ir sociologijos teorijų perspektyvų ne tik patvirtina problemos sudėtingumą, bet ir atskleidžia švietimo politikai svarbiausius šios sistemos aspektus socialinio teisingumo požiūriu. Nepaisant socialinio teisingumo sampratos kontraversiškumo, yra nemažai skirtingų ją aiškinančių teorijų sąlyčio taškų. Tai ne tik patvirtina socialinio teisingumo svarbą visuomenėms, bet ir teikia viltį, kad galima sutarti dėl tam tikros rodiklių sistemos, kuri leistų stebėti ir vertinti švietimo sistemos funkcionavimą socialinio teisingumo požiūriu. Švietimo sociologijai skirtoje literatūroje yra nemažai bandymų konstruoti tokias rodiklių sistemas. Pirmiau buvo pateikti tokių rodiklių parinkimo principai ir jų taikymo sritys, kurios svarbios siekiant kompleksinio švietimo sistemos vertinimo. Kitoje studijos dalyje pateikiami konkretūs skirtingiems švietimo sistemos lygiams taikytini socialinio teisingumo rodikliai.

1.5. Užsienio šalyse naudojami rodikliai socialiniam teisingumui švietimo srityje vertinti

Šiame skyriuje apžvelgiama skirtingus gerovės valstybių tipams atstovaujančių užsienių šalių patirtis taikant įvairius socialinio teisingumo švietimo srityje rodiklius ir šių rodiklių stebėseną bei vertinimą. Skirtingus gerovės valstybės modelius atstovaujančioms šalims būdingi socialinės politikos ir švietimo organizavimo, finansavimo ir ideologijų skirtumai. Skirtinga socialinė politika suponuoja skirtingą paramą švietimo sistemai, o dėl to ir skirtingą poveikį socialinio teisingumo rodikliams švietimo srityje.

Siekiant detaliau įsigilinti į socialinio teisingumo rodiklius, jų vertinimo bei stebėjimo sistemas ir suprasti galimus jų panašumus ar skirtumus, pasirinktos modernios gerovės valstybės šalys, kurios labiausiai atitinka teorinius Esping-Andersen gerovės valstybės tipus: Švedija – socialdemokratinis modelis, Vokietija – konservatyvus-korporatyvinis ir Škotija – liberalus. Lietuva teoriškai priklauso pokomunistiniam modeliui, todėl mums ypač įdomi ir kitų Rytų Europos šalių patirtis, vykdančios socialinio teisingumo stebėseną švietimo srityje, nes problemos gali būti labai panašios. Todėl gilesnei analizei pasirinktos dar dvi Rytų Europos šalys: Estija ir Slovėnija. Estijos pavyzdys mums ypač aktualus, nes mūsų istorinė, socialinė ir ekonominė patirtis yra labai artima. Be to, daugelio autorių nuomone, Baltijos šalių socialinė politika vystosi panašia linkme. Slovėnija įdomi tuo, kad tai labiausiai pažengusi pokomunistinė šalis, kuri savo socialiniais ir ekonominiais rodikliais beveik visiškai priartėjusi prie išsivysčiusių Vakarų Europos šalių.

1.5.1. Gerovės valstybės tipai ir švietimo sistemos organizavimas

Gerovės valstybės sąvoka, kuri asocijuojasi su ekonominiu šalies klestėjimu, demokratija ir valstybės įsipareigojimu garantuoti kiekvienam orų pragyvenimą, apima ne tik tokias svarbias socialinės po-

litikos dalis, kaip socialinė apsauga, sveikatos draudimas, darbo rinkos politika, bet ir švietimo sistemą. Šiuolaikinėje visuomenėje į socialinių garantijų krepšelį įeina ne tik pensijų, nedarbo, ligos ir motinystės draudimai, bet ir kiekvienam piliečiui suteikiama teisė bent jau į nemokamą pagrindinį ar vidurinį išsilavinimą. Socialinių garantijų gausa ir įvairovė, tarp jų ir švietimo garantijos, atskleidžia visuomenės požiūrį į socialinį teisingumą (Hega, Hokenmaeir 2002). Socialinė politika skiriasi tarp šalių savo prioritetais, struktūra, ideologija, privačių ir valstybinių paslaugų socialinės politikos dalyje santykiu.

Dažniausiai išskiriami trys pagrindiniai gerovės valstybės modeliai, kuriuos išsamiai aprašė Gosta Esping-Andersen (1990), pabrėždamas, kad šie modeliai skiriasi ne tik socialinės politikos organizavimo aspektais, išmokų, paslaugų gausa ir įvairove, bet ir savo ideologija, prioritetais, poveikiu šalies stratifikacijos sistemai ir dekomodifikacijos laipsniu. Įvairiems modeliams priklausančios šalys suteikia skirtingas švietimo garantijas savo piliečiams (Hega, Hokenmaeir 2002). Individo gyvenimo galimybes dažnai priklauso ir nuo to, kaip visuomenėje organizuota švietimo sistema. Toliau apžvelgiami skirtingi gerovės valstybės modeliai ir švietimo organizavimas.

Socialdemokratinis gerovės valstybės modelis pagrįstas universalumo, solidarumo ir lygybės principais, pasižymi dosnėmis socialinėmis išmokomis, gausiomis ir kokybiškomis socialinėmis paslaugomis ir jų įvairove. Dosnios socialinės sistemos finansavimas užtikrinamas valstybės vykdoma visiško užimtumo politika. Socialinio draudimo schemų aprėptis yra universali ir siekia traktuoti visus piliečius vienodai bei suteikti jiems didesnę gerovę nei tik minimali riba, bet tuo pat metu siekia „nesumažinti“ noro dalyvauti darbo rinkoje. Dėl šios priežasties skurdo ir nelygybės lygis yra mažiausias, lyginant su kitais gerovės valstybės modeliais, o dekomodifikacijos laipsnis yra aukščiausias. Švietimo sistema socialdemokratiname modelyje finansuojama valstybės ar savivaldybių ir lengvai prieinama kiekvienam piliečiui pradėdant nuo ikimokyklinio ugdymo ir baigiant universitetinėmis studijomis ar mokymusi visą gyvenimą. Socialdemokratiname modelyje švietimas yra svarbus valstybės prioritetas, nes jis suvokiamas kaip užimtumo garantas, o kartu ir dosnios socialinės apsaugos sistemos užtikrinimo pagrindas. Švedija, Norvegija, Suomija, Danija ir Olandija priskiriamos socialdemokratiniam gerovės valstybės modeliui (Aidukaitė 2004).

Konservatyviame-korporatyviniame modelyje pagrindinis krūvis, užtikrinant socialines garantijas, tenka darbdaviui ir šeimai. Čia vyrauja valstybinis socialinis draudimas. Tačiau konservatyvi-korporatyvinė gerovės valstybė yra linkusi išsaugoti esamą stratifikacinę sistemą. Todėl gerovės politika yra diferencijuota pagal socialinį statusą. Įvairios socialinės klasės ar profesijų grupės turi teisę į skirtingas socialines paslaugas, išmokas ir garantijas. Šio modelio šalys siekia išsaugoti tradicinę šeimą. Tai pasireiškia per įvairias socialines garantijas ir mokesčių nuolaidas dirbančiam vyrui – šeimos maitintojui. Ikimokyklinės ugdymo įstaigos, ypač lopšeliai-darželiai, taip pat senyvo amžiaus žmonių institucinės priežiūros įstaigos yra menkai išvystytos laikantis nuostatos, kad šeima (dažniausiai moterys) privalo pasirūpinti vaikais ir senyvo amžiaus žmonėmis. Konservatyviame-korporatyviniame modelyje švietimas yra finansuojamas valstybės, tačiau mokymo įstaigų gausa ir prieinamumu šiek tiek atsilieka nuo socialdemokratiname modelyje teikiamų garantijų. Šalys, priklausančios konservatyviam modeliui, siekia įtvirtinti esamus stratifikacinius santykius, todėl čia vyrauja profesinis mokymas. Bet klasiniai skirtumai nėra tokie ryškūs kaip liberalioje gerovės valstybėje, nes valstybinė socialinio draudimo sistema pasižymi didele aprėptimi ir gana gausiomis išmokomis. Vokietija, Italija, Prancūzija priskiriamos konservatyviam-korporatyviniam modeliui (Aidukaitė 2004).

Liberalus modelis pagrįstas ideologija, kad kiekvienas privalo pats užsitikrinti gerovę dalyvaudamas darbo rinkoje. Valstybė remia tik pačius silpniausias pajamų testavimo principu ir teikia tik minimalią paramą kilus socialinei rizikai. Šio modelio šalyse valstybė skatina privačių socialinio draudimo sistemų kūrimąsi. Liberalioje gerovės valstybėje, kur parama teikiama pajamų testavimo principu ir

tik laikinai, valstybinė švietimo sistema traktuojama kaip alternatyvi individo apsauga nuo socialinės rizikos veiksnių. Liberali valstybė garantuoja nemokamą vidurinį išsilavinimą visiems ir taip suteikia visiems lygias galimybes, bet neužtikrina lygybės. Taigi švietimas suteikia garantijas, tik skirtingai nei socialinė apsauga. Valstybės intervencija suteikia minimalų gyvenimo standartą kiekvienam, išsilavinimas suteikia lygias galimybes, bet ne lygybės sąlygas. Liberaliame modelyje valstybė dosniai finansuoja bendrojo lavinimo mokyklas, tačiau aukštasis mokslas, taip pat ikimokyklinis ugdymas mieliau atiduodamas į privačias rankas. Tokios šalys, kaip Didžioji Britanija ir Jungtinės Amerikos Valstijos, priskiriamos liberaliam modeliui (Aidukaitė 2004).

Mokslinėje literatūroje per pastaruosius dešimtmečius išsikristalizavo ir daugiau socialinės politikos modelių, kaip antai *Pietų Europos*, arba dar vadinamas *Viduržemio jūros baseino socialinės politikos modelis*, kuriam priskiriamos tokios šalys kaip Portugalija, Graikija ir Ispanija. Pietų Europos modelis labai panašus į konservatyvų-korporatyvinį, tik pasižymintis mažesnėmis socialinėmis išmokomis ir žemesne socialinių paslaugų kokybe. Mokslininkai kalba ir apie *Antipodinių gerovės valstybės modelį*, kuriam priklauso Japonija, Australija ir Naujoji Zelandija. Antipodinis modelis yra labai artimas liberaliam, tačiau švelnesnis ir siekia garantuoti socialinį teisingumą per valstybės kontroliuojamą užmokesčio politiką ir dideles užimtumo garantijas (Arts, Gelissen 2002).

Per pastaruosius dešimtmečius mokslinių diskusijų objektu tapo ir Rytų Europos arba kitaip vadinamas *pokomunistinis socialinės politikos modelis*. Prie Rytų Europos socialinės politikos modelio šalių dažniausiai priskiriamos naujos ES narės, taip pat ir Rusija, Ukraina bei kitos Rytų Europos šalys. Pokomunistinėse šalyse yra žemesnis ekonominio ir socialinio išsivystymo lygis, lyginant su ES šalimis senbuvėmis. Tačiau tarp naujų ES valstybių irgi vyrauja nemaži skirtumai, todėl mokslininkai kalba apie skirtingas jų socialinės politikos vystymosi perspektyvas. Kaip antai Čekija ir Slovėnija pagal išlaidas socialinei apsaugai, skurdo lygį ir socialinės apsaugos organizavimo ypatybes artimos socialdemokratiniam socialinės politikos modeliui (Aidukaitė 2004). Socialinės politikos pokyčiai Baltijos šalyse leidžia manyti, kad Estija, Latvija ir Lietuva vystosi liberalios gerovės valstybės modelio kryptimi (Bohle 2007). Kiti išskiria Estijos socialinę politiką kaip labiau orientuotą į socialinį teisingumą ir universalumą, lyginant su Latvija ar Lietuva (Aidukaitė 2006). Akivaizdu, kad pokomunistinės šalys turi ir tik joms būdingų švietimo sistemos organizavimo ypatybių, paveldėtų iš sovietinės/komunistinės praeities ir iš dalies arba visiškai reformuotų per kelis persitvarkymo dešimtmečius.

Eurostat tyrimai rodo, kad pokomunistinėse šalyse išlaidos aukštajam mokslui kaip bendrojo vidaus produkto dalis ir kaip viešojo sektoriaus išlaidų dalis yra gerokai mažesnės nei Europos Sąjungos šalyse senbuvėse (Aidukaitė 2006). Išlaidos aukštajam mokslui ypač mažos Bulgarijoje (0,79 proc. BVP), Rumunijoje (0,81 proc. BVP), Latvijoje (0,88 proc. BVP), taip pat Čekijoje (0,89 proc. BVP) ir Lietuvoje (1,04 proc. BVP). Socialdemokratinės gerovės valstybės šalys – Švedija (2 proc. BVP), Danija (3 proc. BVP) ir Olandija (2 proc. BVP) – skiria ypač daug valstybės išlaidų aukštajam mokslui. Metinės valstybinės išlaidos, tenkančios vienam studentui, vėlgį yra didžiausios socialdemokratinės gerovės valstybės šalyse, o mažiausios pokomunistinėse šalyse. Šalys, kurios išleidžia mažiau aukštojo mokslo finansavimui, pasižymi žemesniais socialinio mobilumo rodikliais. Švedijoje, Suomijoje ir Olandijoje vis daugiau jaunuolių, kilusių iš šeimų, kurių tėvai turi tik pagrindinį ar vidurinį išsilavinimą, įstoja ir sėkmingai baigia aukštąsias mokyklas (maždaug 20–26 proc.). Šis skaičius yra gerokai mažesnis šalyse, kurių išlaidos, tenkančios aukštojo mokslo finansavimui, yra mažesnės. Tik 7 proc. jaunuolių, kilusių iš darbininkų klasės šeimų, įgijo aukštojo mokslo diplomą 2005 m. Lenkijoje. Čekijoje dar mažiau jaunuolių iš darbininkų klasės šeimų baigia aukštąsias mokyklas (4–5 proc.). Lietuvoje aukštasis mokslas prieinamas didesnei daliai gyventojų. Daugiau nei 15 proc. jaunų žmonių, kilusių iš darbininkų klasės, įgijo aukštojo mokslo diplomą 2005 m. (Eurostat 2009). Akivaizdu, kad įvairūs

gerovės valstybės modeliai sukuria skirtingas socialinio mobilumo, o kartu ir socialinio teisingumo švietimo srityje pasekmes.

Aptarus *idealius* gerovės valstybės modelius ir pagrindinius jų švietimo sistemų organizavimo bruožus, kitame skyriuje trumpai apžvelgiamos *realios* penkių ES šalių švietimo sistemos, jų organizavimas, ideologizavimas ir matuojami socialinio teisingumo rodikliai.

1.5.2. Švedija

Švedija – viena iš Europos Sąjungos šalių, pasižyminčių ypač aukštais socialinio teisingumo švietimo srityje rodikliais. Be to, Švedija turi ilgalaikę švietimo sistemos vertinimo ir įvairių jos rodiklių matavimo patirtį. Švedija sėkmingai integruota į įvairias tarptautines švietimo rodiklių matavimo ir vertinimo sistemas, tokias kaip Eurostat, Eurydice, UNESCO, ILO (Tarptautinės darbo organizacijos), PISA (Tarptautinė studentų vertinimo programa), EUROSTUDENT ir pan.

Pagrindinis Švedijos švietimo sistemos principas – kiekvienam garantuoti vienodą prieigą prie lygiaverčio mokymo, nepriklausomai nuo lyties, etninės ar socialinės kilmės ir gyvenamosios vietos (Eurydice, Sweden 2007–2008). Ikimokyklinio ugdymo įstaigos, bendrojo lavinimo ir vidurinės mokyklos bei jų mokymo programos sukurtos atsižvelgiant į kiekvieno jauno žmogaus poreikius ir lūkesčius. Aukštasis mokslas yra nemokamas ir prieinamas kiekvienam norinčiam studijuoti. Dosni valstybinių stipendijų programa garantuoja, kad nė vienas, siekiantis aukštojo mokslo diplomo, nebus „išbrauktas“ iš mokymosi sistemos dėl lėšų stygiaus (Eurydice, Sweden 2007–2008). Segerholm išskiria šiuos pagrindinius Švedijos vyriausybės politinius prioritetus švietimo sistemos atžvilgiu: išsaugoti demokratijos principus; eliminuoti lyčių nelygybę; formuojant ilgalaikius ir trumpalaikius švietimo tikslus atsižvelgti į socialinius, etninius skirtumus ir neįgaliųjų problemas (Segerholm 2009).

Švedijos istorinės ir socialdemokratinės tradicijos lėmė aukštą socialinio teisingumo švietimo srityje užtikrinimą. Todėl tyrimai yra orientuoti ne tiek į rodiklių formulavimą ir jų matavimo sistemų kūrimą, kiek į specifinių socialinio teisingumo problemų švietimo srityje išaiškinimą ir jų efektyvių sprendimo būdų ieškojimą. Peržvelgus įvairius Nacionalinės švietimo sistemos tarybos (*Skoleverket*) ir Nacionalinės aukštojo mokslo sistemos tarybos (*Högskoleverket*) leidinius (Skoleverket 2006a, 2006b, 2008; Högskoleverket 2009), Švedijos statistikos departamento (*Statistiska centralbyran*) rinkinius ir kitus mokslinius straipsnius (Eurydice, Sweden 2007–2008; Nilsson, Andersson 2001; Lindstrom 2006; Segerholm 2009), galima išskirti šiuos fiksuojamus socialinio teisingumo rodiklius švietimo srityje:

1. *Bendrieji kiekybiniai rodikliai*, kurie atskleidžia švietimo sistemos prieinamumą, tinkamumą, įperkamumą ir dalyvavimo joje galimybes. Tarp jų galima išskirti „*bendruosius specifinius*“, kurie matuoja žmonių su negalia ar mokymosi sutrikimais galimybes dalyvauti mokymo procese.

2. *Mokymosi proceso kokybės rodikliai*, kurie rodo, kaip buvo įgyvendintas lygybės principas ir atskleidžia to principo įgyvendinimo spragas. Kokybės rodikliai gali būti padalinti į *pažangumo* ir *socialinio mobilumo* rodiklius.

Fiksuojami šie *bendrieji kiekybiniai rodikliai*: statistika apie ikimokyklinių, bendrojo lavinimo, vidurinių mokyklų, aukštųjų mokyklų ir suaugusiųjų mokymo centrų skaičių ir jų tipą; bendros išlaidos; išlaidos, tenkančios vienam mokiniui/studentui; mokinių/studentų skaičius ir jų pasiskirstymas pagal lytį ir gimimo šalį (gimęs (-usi) Švedijoje ar už jos ribų); mokytojų/dėstytojų skaičius; mokinių/mokytojų ir studentų/dėstytojų santykis; kiti panašūs rodikliai. *Bendrieji specifiniai rodikliai*: mokymo įstaigų, skirtų vaikams su negalia ar įvairiais mokymosi sutrikimais, skaičius; bendros išlaidos; kiti išlaidos vienam mokiniui; vaikų skaičius; grupių dydis; mokytojų skaičius; mokinių/mokytojų santykis; kiti panašūs rodikliai.

Švedai turi ilgalaikę mokymo kokybės matavimo ir vertinimo patirtį, nes mokymo kokybė tikrinama jau nuo 1861 m. (Segerholm 2009). Fiksuojami ir stebimi šie *pažangumo* rodikliai, kuriuos galima susieti su socialiniu teisingumu: nacionalinių testų rezultatai; metiniai atskirų dalykų pažangumo rezultatai; rezultatų pasiskirstymas pagal lytį, šeimos socialinį statusą (fiksuojamas motinos/tėvo išsilavinimas), gimtąją kalbą (pirmoji kalba Švedų arba ne), gimimo šalį (gimęs (-usi) Švedijoje ar ne). Kiti rodikliai: vaikų, negavusių pagrindinės mokyklos sertifikatų, dalis, jų pasiskirstymas pagal lytį, gimimo šalį; vaikų, nebaigusių vidurinės mokyklos/gimnazijos dalis, jų pasiskirstymas pagal lytį ir gimimo šalį. Taip pat fiksuojamas studentų skaičius ir jų dalis įgijusių aukštojo mokslo kvalifikacijas (studijų trukmė – mažiau nei treji metai; treji metai; ketveri metai) ir jų pasiskirstymas pagal lytį, amžių, socialinį statusą ir tautybę.

Pažangumo rodiklių pasirinkimas stebėti ir vertinti atskleidžia pagrindinius nacionalinius tikslus, keliamus švietimo sistemai – demokratija ir lygios galimybės visiems. Menkesni pažangumo rodikliai vaikų iš žemesnių socialinių sluoksnių, vaikų iš imigrantų šeimų ar tų, kurių pirmoji kalba nėra švedų, liudija apie švietimo sistemos spragas, garantuojant lygias galimybes visiems ir lygiavertį mokymą kiekvienam.

Tarp *mokymo proceso kokybės* rodiklių galima išskirti ir *socialinio mobilumo* rodiklius. Fiksuojamas ir stebimas naujai priimtų studentų skaičius ir jų pasiskirstymas pagal lytį, amžių, socialinę kilmę (fiksuojama studentų, kilusių iš darbininkų klasės, dalis) ir tautybę (fiksuojama „gimęs Švedijoje ar ne“ ir „abu tėvai yra gimę Švedijoje ar ne“). Sėkmingai baigusių aukštąsias mokyklas skaičius ir jų pasiskirstymas pagal lytį, socialinę kilmę bei tautybę.

Prie socialinio teisingumo rodiklių galima priskirti ir matuojamus *užimtumo stebėsenos rodiklius*. Kadangi Švedijos sistema orientuota į viso užimtumo politiką, tampa labai svarbu stebėti studentų, baigusių gimnazijas, profesines ar aukštąsias mokyklas, darbinės karjeros istoriją. Baigę mokymo įstaigas stebimi mažiausiai trejus metus, sekama jų darbinė karjera. Fiksuojami tokie rodikliai: nedarbo lygis tarp baigusių aukštąsias mokyklas, profesines ir vidurines; lyginamas nedarbo lygis tarp studentų, baigusių aukštąsias mokyklas prieš metus, dvejus ir trejus. Matuojami ir tokie rodikliai, kaip gyventojų dalis su aukštuoju išsilavinimu ir jų pasiskirstymas pagal lytį, amžių ir mokymo dalyką; bedarbių dalis (20–34 amžiaus grupėje) pagal pažangumą, lytį ir studijų dalyką; bedarbių dalis 15–24 metų amžiaus grupėje; bedarbių pasiskirstymas pagal išsilavinimą; nedarbo lygis ir pan.

1.5.3. Škotija

Škotijos socialinė politika ir švietimo sistema teoriškai priskiriamos liberaliai gerovės valstybei. Ši šalis yra sudėtinė Didžiosios Britanijos dalis, bet turi savo Parlamentą ir atskirą Švietimo ministeriją. Tokios sritys, kaip švietimas, būstas ir sveikatos apsauga, yra Škotijos Vyriausybės žinioje – Didžiosios Britanijos Parlamentas beveik visiškai nereglamentuoja jų funkcionavimo aspektų. Škotijos Vyriausybė finansuoja mokyklas ir bendruomenės mokymo bei plėtros centrus kasmet pervesdama dotacijas vietinėms savivaldybėms. Savivaldybių valioje yra tai, kaip toliau dotacijos bus paskirstytos tarp mokyklų. Pačios mokyklos sprendžia, kur ir kaip panaudoti išlaidas mokymo reikmėms. Kolegijos ir universitetai finansuojami Škotijos finansavimo tarybos (*Scottish Funding Council*). Kolegijos ir aukštojo švietimo įstaigos taip pat gauna pajamų iš mokslinių tyrimų ir paslaugų, kurias jie teikia kitoms institucijoms, tokių kaip specialistų patarimai ir konsultacijos įvairiais mokslo klausimais (Eyradyce, Skotland 2004).

Šūkis „pažangesnė Škotija“ kelia uždavinius, būdingus individualistinei ideologijai. Iš jų galima paminėti svarbiausius: ugdyti savarankiškus ir pasitikinčius savimi jaunos žmones, kurie ilgainiui taptų atsakingais piliečiais, galinčiais puikiai pasirūpinti savimi ir sėkmingai prisidėti prie Škotijos visuomeninio gyvenimo; tapti vis labiau išsilavinusiais, kvalifikuotesniais ir sėkmingesniais. Taigi švietimo sistema

turi ugdyti pasitikėjimą savimi ir savo jėgomis. Tai svarbiausias uždavinys. Be to, švietimo sistemai keliami ir socialinio teisingumo uždaviniai: suteikti vaikams geriausią gyvenimo pradžią, kad jie būtų pasirengę sėkmei; spręsti nelygybės Škotijos visuomenėje problemas; pagerinti gyvenimo galimybes vaikams ir jaunimui iš socialinės rizikos šeimų (Eurydice, Skotland 2007–2008).

Peržvelgus Eurydice leidinius, akivaizdu, kad švietimo sistema Škotijoje siekia užtikrinti nemokamą ir kokybišką bendrąjį ir vidurinį išsilavinimą kiekvienam – kas ir būdinga liberalios pakraipos gerovės valstybei. Pagrindinis tikslas – ugdyti savarankišką ir atsakingą pilietį, galintį pasirūpinti savimi ir kitais. Stengiamasi atsižvelgti į specialiųjų poreikių turinčius vaikus ir jaunuolius. Remiantis pajamų testavimu suteikiama parama vaikams ir jaunuoliams iš neturtingų šeimų. Ikimokyklinis ir aukštasis mokslas yra labiau privatizuoti. Apstu privačių darželių, nes valstybinės ikimokyklinės įstaigos teikia paslaugas tik pusę darbo dienos. Aukštasis mokslas yra iš dalies mokamas – studentai moka mokesčių už mokslą. Tačiau išimtyms daromos kai kuriems dieninio skyriaus ir ES programų studentams. Studentų paskolų schema (*Student Loan Scheme*) suteikia studentams galimybę gauti paskolą pragyvenimo išlaidoms padengti, kuri suteikiama iš dalies patikrinus jų materialinę padėtį. Jauni studentai iš neturtingų šeimų gali gauti studijų paramą pragyvenimo išlaidoms padengti, kurios nereikia grąžinti. Parama suteikiama pajamų testavimo principu. Taigi švietimo sistemai keliami tikslai ir organizavimas sutampa su liberaliai gerovės valstybei būdingais požymiais.

Atsižvelgiant į švietimo sistemai keliamus tikslus, fiksuojami atitinkami švietimo rodikliai, kurie skelbiami Škotijos Vyriausybės tinklalapyje. Šalia kasmet matuojamų *bendrujų kiekybinių* bei *pažangumo* rodiklių daug dėmesio skiriama *socialinės įtraukties* rodikliams – tai detali kasmetinė *statistika apie specialiųjų poreikių turinčius vaikus* (pavyzdžiui, disleksija, elgesio problemos, kalbos sutrikimai ir pan.) ir apie pabėgėlių bei prieglobsčio prašančių vaikų skaičių ir jų pasiskirstymas pagal tautybę. Vyrauja taip pat *saugumo mokyklose* rodikliai (vaikų, patyrusių fizinę ir psichologinę prievartą, skaičius mokykloje; kasmetiniai lankomumo rodikliai; laikinai pašalintų iš mokyklos dalis ir pan.). Pažymėtina, kad Škotijoje fiksuojamas vaikų, gaunančių nemokamą maitinimą, pasiskirstymas pagal lytį, amžių, rasinę/tautinę priklausomybę.

Statistika apie aukštąjį mokslą Škotijoje priskiriama prie *lygybės* rodiklių. Nenuostabu, nes aukštasis mokymas liberalioje gerovės valstybėje (ir ne tik) rodo socialinį statusą ir dažniausiai užtikrina didesnes užimtumo garantijas, lyginant su žemesnį išsilavinimą turinčiais piliečiais ir aukštesnį pragyvenimo lygį. Kadangi klasinė nelygybė yra aukštesnė liberalios gerovės valstybės šalyse, aukštojo mokslo diplomai tampa ypač svarūs rodiklis, suponuojantis tolesnį individo likimą. *Lygybės statistika* rodo aukštųjų mokyklų studentų jas baigusiujų pasiskirstymą pagal amžių, negalią, rasinę/etninę priklausomybę ir lytį.

Būtina paminėti ir tarptautines duomenų bazines, kuriose gausu lyginamųjų duomenų apie Škotijos švietimo sistemą, tai – Eurostat, Eurydice, PISA ir UNDP. Paminėtina, kad tarptautinėse duomenų bazėse rodikliai dažnai pateikiami bendrai visai Didžiąjai Britanijai, neišskiriant į jos sudėtį įeinančių valstybių. Tai būdinga Eurostat ir UNDP, bet ne PISA ar *Eurydice* duomenų bazėms ar tyrimams.

1.5.4. Vokietija

Vokietija – viena iš šalių, labiausiai atitinkančių konservatyvios-korporatyvinės gerovės valstybės modelio bruožus. Konservatyvi-korporatyvinė gerovės valstybė siekia išsaugoti esamą socialinės stratifikacijos sistemą, todėl akcentuojamas profesinis mokymas. Tai rodo ir pagrindiniai švietimo politikai keliami tikslai. Peržvelgus literatūrą (Education in Germany 2008; Eurydice, Germany 2006–2007; Education Reporting Consortium 2007) apie švietimo sistemos organizavimą, finansavimą ir problemas, pagrindinį tikslą, keliamą švietimui, Vokietijoje galima būtų formuluoti taip: parengti mokinius/

studentus profesijai tam tikroje srityje, suteikiant jiems žinių ir kvalifikacijų, kad jie galėtų puikiai atlikti savo pasirinktą darbą ir elgtis atsakingai laisvoje, demokratinėje ir teisinėje visuomenėje.

Švietimas Vokietijoje administruojamas ir organizuojamas federalizmo principu, kuris turi galias istorines šaknis ir iki šiol užtikrina demokratiją, įvairovę, konkurenciją ir sėkmingą bendruomeninį gyvenimą. Vokietija padalinta į 16 federacijų (*Länder*). Kiekviena federacija turi atskirą Švietimo ir kultūros ministeriją, atsakingą už švietimo organizavimą: mokyklas, aukštąsias mokyklas ir suaugusiųjų mokymąsi visą gyvenimą. Vietinių savivaldybių žiniai yra perduota mokyklų veikla, universitetinis mokymas yra *Länder* (federacijos) žinioje. *Länder* vyriausybės kooperuojasi tarpusavyje švietimo reikalais per Švietimo ir kultūros ministerijų veiklą (Eurydice, Germany 2006–2007).

Švietimo sistema Vokietijoje yra panaši į kitų šalių, tačiau išsiskiria profesinių mokyklų gausa ir įvairove – tai nestebina, nes konservatyvi-korporatyvinė gerovės valstybė daug dėmesio skiria profesiniam mokymui. Mokslas yra nemokamas – finansuojamas iš valstybės ar savivaldybių biudžeto. Tačiau ikimokyklinėms ugdymo įstaigoms taikoma išimtis. Savivaldybės jas tik iš dalies finansuoja, kitą dalį turi padengti tėvų įmokos. Vokietijoje apstu privačių ikimokyklinio ugdymo įstaigų (Eurydice, Germany 2006–2007). Dar iki 2005 m. aukštasis mokslas visoje Vokietijos teritorijoje buvo nemokamas, studentai nemokėjo jokių įmokų už mokslą, tik simbolinį mokestį už naudojimąsi socialine infrastruktūra (patogumais, paslaugomis) ir nedidelę įmoką studentų tarybai. Šiandien, priklausomai nuo *Länder*, studentai gali mokėti mokestį. Studentai, kilę iš mažas pajamas turinčių šeimų, gauna finansinę paramą studijoms: tiesioginė piniginė parama ar mokesčių tėvams, išlaikantiems studijuojantį vaiką, sumažinimas. Be to, pašalpa vaikui (200 eurai) Vokietijoje yra mokama iki jam sukaks 25 metai – tai irgi traktuojama kaip parama mokymuisi. Tačiau Vokietija iki šiol yra gerokai nutolusi nuo OECD vidurkio pagal aukštųjų mokyklų studentų skaičių, ypač atsilieka nuo Skandinavijos šalių, Didžiosios Britanijos, Olandijos ir Italijos (Euducation Reporting Consortium 2007).

Apibendrinant, Vokietijos švietimo sistema orientuota į socialinį teisingumą – siekiama užtikrinti švietimo prieinamumą, pasirenkamumą, taip pat akcentuojamos tokios problemos, kaip imigrantų integracija, suaugusiųjų mokymosi visą gyvenimą būtinybė, neįgalių vaikų poreikiai. Tačiau mokymo sistema nėra labai jautri individo padėties socialinės stratifikacijos sistemoje pasikeitimui. Tėvai ir jų dešimtmečiai vaikai privalo anksti apsispręsti, kokią mokyklą lankys, nes nuo mokyklos pasirinkimo priklausys tolesnė vaiko ateitis. Pasirinkę mokyklas su profesiniu profiliu ar tam tikrų dalykų specializacija, vėliau gali sunkiai tikėtis patekti į aukštąsias mokyklas arba gali patekti tik į tam tikras aukštąsias mokyklas ar gauti galimybę stoti tik į tam tikros pakraipos specialybes. Sistema leidžia tik pereiti iš aukštesnės mokyklos į žemesnę, bet ne atvirkščiai. Tokia sistema yra ypač nenaudinga imigrantų vaikams. Jie ne tik negali pereiti į aukštesnį išsilavinimą teikiančias mokyklas, bet ir dažnai nesugeba baigti mokyklos. Tarp tų, kurie pasilieka antrus metus toje pačioje klasėje ar turi pakartoti tam tikrų dalykų kursą, vyrauja imigrantai. PISA tyrimas, atliktas 2006 m., parodė, kad maždaug 20–45 proc. mokinių, priklausomai nuo *Länder*, turėjo pakartoti kursą. Išaugo dalis imigrantų, kurie baigia mokyklas be jokių sertifikatų (Eurydice, Germany 2006–2007).

Statistiką apie švietimą centralizuotai renka Vokietijos statistikos departamentas (*Statistisches Bundesamt Deutschland*). Vokietija taip pat puikiai integruota į tarptautines duomenų bazes, kurios kaupia, matuoja ir analizuoja informaciją apie įvairius rodiklius, susijusius su švietimu. Apžvelgus įvairius statistinius duomenis, renkamus Vokietijos statistikos departamento, akivaizdu, kad vyrauja bendrieji kiekybiniai socialinio teisingumo rodikliai, atspindintys švietimo sistemos prieinamumą bei pasirenkamumą. Tai lemia ir Vokietijos susiskirstymo į federacijas ypatumai. Tampa aktualu palyginti švietimo prieinamumą ir pasirenkamumą tarp *Länder*. Renkama detali statistika apie kiekvienoje *Länder* išsidėsčiusias mokyklas, studentų skaičių jose, išlaidas, mokytojų skaičių ir jų atlyginimus. Tačiau

bendrieji kiekybiniai rodikliai padeda atspindėti ir *lygybės aspektus* švietimo sistemoje, nes fiksuojami pasiskirstymai pagal lytį, etninę priklausomybę, vokiečių kalbos mokėjimo lygį, gimimo šalį, teritorinį pasiskirstymą. Vokietija integruota į PISA duomenų bazę, todėl renkami rodikliai apie penkiolikmečių pažangumo rezultatus. Socialinio mobilumo rodiklius fiksuoja *Statistisches Bundesamt Deutschland*, bet nemažai socialinio mobilumo rodiklių galima rasti ir Eurostat lyginamuosiuose tyrimuose (Eurostat 2009). Matuojami tokie rodikliai, kaip baigusiųjų aukštąsias mokyklas skaičius ir jų pasiskirstymas pagal socialinę kilmę ir lytį. Stebimas ir nedarbo lygis tarp aukštųjų mokyklų absolventų. Fiksuojamas nedarbo lygis tarp baigusiųjų aukštąsias mokyklas ir jų pasiskirstymas pagal studijų dalykus, amžių, pažangumą (aukštas, žemas ar vidutinis), lytį ir baigimo metus (baigę prieš metus, dvejus ar trejus).

1.5.5. Estija

Estija – viena iš naujų Europos Sąjungą šalių, per kelis pastaruosius dešimtmečius sėkmingai reformavusi švietimo sistemą. Europos Sąjungoje Estija garsėja ne tik dideliu išsilavinusių žmonių skaičiumi, bet ir tuo, kad yra viena iš mažiausių ES šalių, kurios kalbos paplitimas taip pat mažiausias. Be to, Estija patiria spartų gyventojų demografinį senėjimo procesą dėl labai sumažėjusio gimstamumo ir išaugusios migracijos. Todėl nenuostabu, kad Estijos Vyriausybė susirūpinusi dėl Estijos tautiškumo ir kalbos išsaugojimo. Šį susirūpinimą atspindi ir švietimo sistemai keliami tikslai. Pagrindinis švietimo sistemos tikslas, nurodytas Eurydice dokumentuose, – sukurti palankias sąlygas asmenybės, šeimos, Estijos tautos ir etninių mažumų visapusiškam vystymuisi; sudaryti palankias sąlygas Estijos ekonominio, politinio ir kultūrinio gyvenimo plėtrai; apsaugoti jos gamtą ir kultūrą globalios ekonomikos ir kultūros sąlygomis; formuoti asmenybę, kuri gerbia ir laikosi įstatymų; puoselėti asmenybės norą dalyvauti tęstiniame mokymesi (Eurydice, Estonia 2007–2008).

Estija, sėkmingai įstojusi į ES, turi laikytis ir jai keliamų reikalavimų švietimo srityje. Šiuo metu Estija teikia duomenis daugybei tarptautinių statistinių organizacijų, susijusių su švietimu (EUROSTUDENT IV, Eurostat, Euridyce, PISA, UNDP). Organizuojant švietimą ir mokymą laikosi Europos Sąjungos direktyvų ir nurodymų. Pavyzdžiui, tokių kaip Lisabonos strategija, Maastricht Communiqué, Copenhagos deklaracija. Šie dokumentai reikalauja laikytis socialinio teisingumo kriterijų švietimo ir mokymosi procese, tokių kaip mokymo kokybė, prieinamumas, efektyvumas, kooperacija, lankstumas, skaidrumas, kryptingumas, konkurencingumas ir integralumas/sąžiningumas (Estonian Ministry of Education and Research 2005a). Pastaruoju metu ES propaguoja mokymosi visą gyvenimą idėjas, konkrečias programas ir strategijas. Todėl Estijos švietimo ir mokslo ministerija skiria ypatingą dėmesį ir suaugusiųjų mokymui. Peržvelgus įvairius dokumentus, susijusius su švietimu Estijoje, akivaizdu, kad ypatingas dėmesys skiriamas tautinių mažumų integracijai į mokymosi procesą ir mokinių bei studentų su specialiaisiais poreikiais socialinės įtraukties klausimams (Eurydice, Estonia 2007–2008). Nenuostabu, nes šie prioritetai keliami ir ES strateginiuose dokumentuose apie švietimo vystymą ir svarbą žmogaus gyvenime.

Estijoje švietimo sistemoje dar yra išlikusių bruožų, paveldėtų iš sovietinių laikų, tokių kaip gana didelis prieinamumas ir dalyvavimas švietimo procese, nors dabartiniu metu jis mažėja. Atsirado ir naujų darinių, reformuotų ir pritaikytų naujiems rinkos ekonomikos ir globalios visuomenės sąlygoms, kaip antai privačios mokyklos ar naujai atsiradusios kolegijos. Būtina paminėti ir rusiškai kalbančių tautinių mažumų integracijos į švietimo procesą problemas. Estijos švietimo ir mokslo ministerijos vienas iš prioritetų – sėkminga rusiškai kalbančių mažumų ir imigrantų integracija į mokymosi procesą ir Estijos darbo rinką, finansuojant ir kuriant specialias estų kalbos mokymosi programas.

Estijoje pradinis, pagrindinis, vidurinis ir profesinis mokymas yra nemokamas, finansuojamas iš vietinių savivaldybių biudžeto. Nepriklausomoje Estijoje tėvai ir jų vaikai taip pat gali rinktis tarp valsty-

binių ar privačių mokyklų, nors pastarųjų yra gerokai mažiau. Privačios mokyklos finansuojamos iš tėvų įnašų. Aukštųjų mokyklų studentams tenka mokėti mokesčių už mokslą, tačiau tik tiems, kurie nepatenka į valstybės finansuojamas studentų vietas. Estijos Vyriausybė įkūrė studijų pašalpų sistemą ir sukūrė galimybes gauti studijų paskolą (Estonian Ministry of Education and Research 2008b).

Apžvelgus įvairius leidinius, akivaizdu, kad Estijoje akcentuojami šie aspektai: kalba, specialieji poreikiai, suaugusiųjų mokymas, baigusiųjų aukštąsias mokyklas pasiskirstymas pagal gimtąją kalbą. Atsižvelgiant į šiuos aspektus, Estijos švietimo ir mokslo ministerija oficialiai fiksuoja ir matuoja šiuos teisingumo rodiklius: mokinių/studentų pasiskirstymas pagal lytį, studijų kalbą, gimtąją kalbą, pilietybę; studentų su specialiaisiais poreikiais skaičius ir tų poreikių tipas; atstumas iki mokyklos (bendrojo lavinimo mokyklos); paslaugos, suteiktos studentams su specialiaisiais poreikiais (pagrindinis ir vidurinis išsilavinimas); studentų dalis, baigusių vidurines mokyklas, tęsiančių mokslą aukštojoje mokykloje pasiskirstymas pagal tai, kokią mokyklą baigė (estišką ar rusišką); aukštųjų mokyklų studentų, iškritusių iš mokymo proceso, dalies pasiskirstymas pagal gimtąją kalbą; dalis besimokančių aukštojoje mokykloje pagal regioną (informacija suteikta Estijos švietimo ir mokslo ministerijos). Tačiau peržvelgus įvairius leidinius (Eurydice, Eurostat, Estijos švietimo ir mokslo ministerijos leidiniai, UNDP), prie socialinio teisingumo rodiklių galima priskirti ir įvairius bendrus kiekybinius rodiklius, kurie fiksuojami ir stebimi Švietimo ir mokslo ministerijos ar fiksuojami tarptautinėse švietimo duomenų bazėse. Pavyzdžiui, UNDP fiksuoja tokius rodiklius: viešosios išlaidos švietimui (BVP dalis); viešosios išlaidos švietimui (proc. visų vyriausybės išlaidų); išlaidos švietimui pagal paskirtį (proc. nuo visų lygių): ikimokykliniam ugdymui, pradiniam mokymui, vidurinei mokyklai, profesiniam mokymui, aukštajam mokslui ir pan.; suaugusiųjų raštingumo lygis (15 metų ir vyresni); jaunimo raštingumo lygis; besimokančiųjų dalis pradinėje, pagrindinėje ir vidurinėse mokyklose. Šie rodikliai fiksuojami ir Estijos švietimo informacinėje sistemoje. Estija dalyvavo ir tarptautiniame PISA tyrime (2006 m.), kuriame buvo tiriami penkiolikmetčių pažangumo rodikliai (Kitsing 2008). Tarp jų galima rasti detalią informaciją apie Estijos mokinių pažangumo rodiklius ir jų pasiskirstymą pagal lytį, motinos išsilavinimą, mokyklos tipą (valstybinė, privati, kaimo, miesto ir pan.) ir pagal gimtąją kalbą.

1.5.6. Slovėnija

Slovėnija yra viena iš labiausiai išsivysčiusių naujų ES narių, kuri savo socialiniais ir ekonominiais rodikliais beveik priartėja prie vakarietiško gyvenimo lygio. Jos socialinė politika, daugelio autorių nuomone, primena socialdemokratinį modelį, kuriame valstybė prisiima didžiausią atsakomybę garantuojant socialiai priimtina gerovę kiekvienam ir siekia socialinio teisingumo. Pagrindinis švietimo politikos tikslas, nurodytas Eurydice dokumentuose (Eurydice, Slovenia 2007–2008), – kelti Slovėnijos gyventojų išsilavinimo lygį ir užtikrinti visiems šalies piliečiams lygias švietimo galimybes, nepriklausomai nuo jų lyties, socialinės kilmės, neįgalumo, gyvenamosios vietos, lingvistinės ir kultūrinės kilmės – taip pat atspindi vyriausybės įsipareigojimą siekti socialinio teisingumo. Pagrindinėms etninėms mažumoms (italams ir vengrams), nuo seno gyvenančioms Slovėnijoje, garantuojama teisė į mokymąsi jų gimtąja kalba, užtikrinant dvikalbį švietimą. Slovėnijai tapus ES nare, švietimo sistemai kilo ir daugiau uždavinių, kaip antai pakelti švietimo kokybę iki ES lygio, modernizuoti mokymo programas ir mokymo metodus bei užtikrinti mokymo įvairovę ir demokratiją.

Slovėnijos švietimo sistema organizuota panašiu principu kaip ir kitose ES valstybėse. Mokslas bendrojo lavinimo mokyklose yra nemokamas ir finansuojamas iš valstybės bei savivaldybių lėšų. Aukštojo mokslo institucijos gali rinkti finansines įmokas, gautas iš kitų šaltinių, pvz., mokesčiai už mokslą ir pan. Dieninio skyriaus studentai, studijuojantys valstybės subsidijuojamose vietose, nemoka jokių mokesčių už mokslą, tik nedidelį administracinių išlaidų mokesčių, kuris padengia registracijos išlaidas

bei išlaidas, susijusias su diplomo išdavimu. Vakarinio skyriaus studentai ir studentai, nepatekę į valstybės subsidijuojamas vietas, turi mokėti mokesť už mokslą, kurį nustato kiekviena aukštojo mokslo institucija atskirai. Suaugusieji, pasirinkę tęstinį mokymą, privalo mokėti mokesť už mokslą (Eurydice, Slovenia 2007–2008).

Slovėnų statistiką registruoja ir renka Slovėnijos statistikos departamentas. Švietimo statistika apima visų lygmenų švietimą: vaikų darželius, pradines ir vidurines mokyklas, profesinį mokymą, aukštąjį mokslą ir suaugusiųjų tęstinio mokymo programas. Vyrauja *bendrieji kiekybiniai* rodikliai. Fiksuojama detali aukštojo mokslo statistika. Stebimas kasmetinis naujai priimtų studentų ir sėkmingai baigusiujų studijas skaičius, jų pasiskirstymas pagal lytį, baigimo diplomą, studijų dalyką ir pan. Taip pat fiksuojami stipendijų gavėjai pagal pilietybę, lytį, stipendijos dydį ir tipą bei mokymo institucijos tipą. Kaupiami bendrieji kiekybiniai duomenys apie suaugusiųjų mokymąsi (pavyzdžiui, studentų skaičius, jų pasiskirstymas pagal institucijas; tęstinio mokymo teikėjų skaičius, organizacijų skaičius, dalyvių skaičius patvirtintose, nepatvirtintose ir kalbų mokymosi programose). Atskirai išskiriama statistika apie mokinius, turinčius specialiųjų ugdymo poreikių.

Bendruosius kiekybinius duomenis, renkamus *Slovėnijos statistikos departamento*, papildo tarptautiniuose tyrimuose ir duomenų bazėse (Eurostat, PISA) matuojami pažangumo, socialinio mobilumo bei užimtumo stebėsenos rodikliai.

Apibendrinant galima teigti, kad Slovėnijos duomenų rinkimo ir stebėsenos sistema labai panaši į Estijos. Vyrauja bendrieji kiekybiniai rodikliai, o pažangumo, socialinio mobilumo ir įvairūs užimtumo stebėsenos rodikliai dažniausiai randami tarptautinėse duomenų bazėse. Peržvelgus Eurydice leidinius, galima teigti, kad Slovėnijos švietimo sistema neturi didelių problemų. Taip gali būti dėl etninės ir socialinės įtampos nebuvimo, be to, Slovėnijos dar nepalietė dideli migracijos mastai.

1.5.7. Apibendrinimas ir lyginamoji šalių analizė

Buvo aptartos penkių šalių socialinio teisingumo švietimo srityje matavimo rodiklių sistemos ir šių rodiklių rinkimo būdai, organizavimas. Analizė atskleidė ne tik vyraujančius skirtumus tarp šalių, bet ir daugybę panašumų. Eurointegracijos ir globalizacijos procese švietimui keliami panašūs uždaviniai: lygios galimybės visiems, prieinamumas, kokybė ir dalyvavimas. Problemos tarp ES šalių, nors ir priklauso skirtingiems gerovės valstybės modeliams, tampa vis panašesnės, fiksuojami vienodi rodikliai. Atliekami tarptautiniai tyrimai ir kuriamos tarptautinės duomenų bazės, kurios reikalauja vienodos švietimo rodiklių kaupimo bei matavimo sistemos. Be to, Europos direktyvos reikalauja laikytis vienodų švietimo sistemai keliamų uždavinių. Pastaruoju metu Europos Komisija akcentuoja suaugusiųjų mokymąsi visą gyvenimą, kuris tampa neišvengiamas šiuolaikinės visuomenės gyvenimo elementas, sparčiai plintant informacinėms technologijoms. Dėl vis didėjančių migracijos mastų pabrėžiamos ir imigrantų integracijos problemos. Visa tai atsispindi šalių švietimo rodiklių rinkimo sistemose – Švedija, Škotija, Vokietija, Estija ir Slovėnija kaupia rodiklius apie imigrantų mokymosi kokybę bei sąlygas, be to, suaugusiųjų švietimui skiriamas svarus dėmesys.

Vis dėlto, nepaisant panašumų, tarp šalių vyrauja ir esminiai skirtumai. Nors ES reikalauja laikytis vienodų švietimo sistemai keliamų reikalavimų, šalys kelia ir savo specifinius nacionalinius tikslus švietimo sistemai. Skirtumus tarp šalių lemia jų išsivystymo lygis, tik joms būdingi socialinės politikos ir švietimo sistemos organizavimo aspektai, politiniai šalių prioritetai, taip pat vyraujantis nelygybės, skurdo ir nedarbo lygis turi įtakos švietimo sistemai keliamiems tikslams bei atskleidžia jos spragas. Toliau pateiktoje 1.3 lentelėje apibendrinami šalių skirtumai ir panašumai, atskleidžiami pagrindiniai švietimo sistemos prioritetai ir šaliai būdingi socialinio teisingumo matavimo rodikliai.

1.3 lentelė. Socialinio teisingumo matavimo rodiklių sistemų lyginimas tarp penkių ES šalių

Gerovės valstybės tipas/ šalis	Panašumai – bendrieji kiekybiniai rodikliai; tarptautinių tyrimų: Eurostat, PISA, UNDP – rodikliai Ypatumai:	Akcentuojamos problemos ir prioritetai
Socialdemokratinis <i>Švedija</i>	Vyrauja pažangumo, socialinio mobilumo ir užimtumo stebėsenos tyrimai ir rodikliai, kurie lyginami lyties, neįgalumo ir gimimo vietos pagrindu.	Lyčių lygybė Visiškas užimtumas Imigrantų integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas Mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija.
Konservatyvus-korporatyvinis: <i>Vokietija</i>	Vyrauja detalūs bendrieji kiekybiniai ir pažangumo rodikliai, kurie lyginami pagal regioną, apskritį, kaimą/miestą ir tautybę.	Profesinio mokymo įvairovės užtikrinimas; Imigrantų integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas Suaugusiųjų tęstinio mokymo užtikrinimas
Liberalus <i>Škotija</i>	Vyrauja socialinės įtraukties, saugumo mokyklose ir lygybės rodikliai. Daug dėmesio skiriama rodiklių apie specialiųjų poreikių turinčius vaikus/studentus rinkimui.	Imigrantų integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas Mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija Drausmės ir disciplinos užtikrinimas mokyklose Vaikų/studentų iš nepasiturinčių šeimų socialinės atskirties mažinimas
Pokomunistinis: <i>Estija</i>	Vyrauja bendroji kiekybinė statistika ir jos pasiskirstymas pagal studijų kalbą, gimtąją kalbą, pilietybę. Nemažai statistikos apie specialiųjų poreikių vaikus.	Rusiškai kalbančių mažumų integracija Estų kalbos išsaugojimo politika Suaugusiųjų tęstinio mokymo užtikrinimas Mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija
Pokomunistinis: <i>Slovėnija</i>	Vyrauja bendroji kiekybinė statistika ir statistika apie specialiųjų poreikių turinčius vaikus. Detali statistika apie socialinę paramą gaunančius vaikus/studentus.	Vaikų/studentų iš nepasiturinčių šeimų socialinės atskirties mažinimas Suaugusiųjų tęstinio mokymo užtikrinimas Mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija

Švedijos aukštasis išsilavinimo lygis ir per ilgą socialdemokratų valdymo laikotarpį suformuota universali gerovės valstybė leidžia pamiršti tokius švietimui keliamus uždavinius, kaip regioninis prienamumas ar ryškūs socialinės kilmės skirtumai tarp studijuojančių aukštosiose mokyklose ir į jas nepatekusių. Mokymo įstaigos paskirstytos tolygiai po visą Švedijos teritoriją, savivaldybės garantuoja, kad mokykla bus arti namų. Aukštasis mokslas tapo prieinamas kiekvienam norinčiajam, dosni valstybinių stipendijų programa garantuoja, kad nė vienas, siekiantis aukštojo mokslo diplomo, nebus „išbrauktas“ iš mokymosi sistemos dėl lėšų stygiaus. Švedijoje daugiausia dėmesio skiriama mokymo kokybei ir studentų, baigusių mokslus, įsidarbinimo galimybių užtikrinimui. Socialdemokratinė gerovės valstybė siekia visiško užimtumo – tai galima pasiekti tik per efektyvią ir kokybišką mokymo bei permokymo/perkvalifikavimo sistemą.

Visiškam užimtumui užtikrinti svarbus ir moterų dalyvavimas darbo rinkoje, todėl prioritetas teikiamas lyčių lygybei. Siekiant užtikrinti visiems vienodą prieigą prie vienodos mokymo kokybės, tampa aktuali mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas. Švedijoje jiems sudarytos puikios sąlygos realizuoti savo gabumus ir mokymosi poreikius. Tačiau tokioms sąlygoms užtikrinti buvo ir yra reikalinga tiksliai mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais švietimo rodiklių stebėseną. Dėl išaugusių migracijos mastų tapo aktualesni imigrantų integracijos ir jų socialinės atskirties mažinimo aspektai. Todėl Švedijos socialinio teisingumo švietimo srityje rodiklių sistemoje vyrauja pažangumo, socialinio mobilumo bei užimtumo stebėsenos tyrimai ir rodikliai, kurie lyginami lyties, neįgalumo ir gimimo vietos pagrindu (gimęs Švedijoje ar ne).

Škotijoje, kuri priskiriama liberaliam gerovės valstybės modeliui, daugiausia dėmesio skiriama pažeidžiamoms grupėms, jų socialinės atskirties sumažinimui ir statuso pagerinimui. Liberali gerovės valstybė linkusi įsikišti tik tuomet, kai asmuo nebegali pats savimi pasirūpinti – tai atsispindi ir švietimo rodiklių matavimo sistemoje. Renkami, fiksuojami ir matuojami labai detalūs duomenys apie specialiųjų poreikius turinčias grupes, tarp jų ir socialiai pažeidžiamas grupes. Imigrantai, tautinės mažumos, vaikai su elgesio ir drausmės sutrikimais, vaikai iš žemą socialinį statusą turinčių šeimų priskiriami tokioms grupėms. Be to, Škotijos socialinio teisingumo rodiklių matavimo sistemoje atsispindi ir švietimo problemos bei prioritetai, tokie kaip: imigrantų integracija ir jų socialinės atskirties mažinimas – per pastaruosius dešimtmečius imigracija labai padidėjo; mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija; drausmės ir disciplinos užtikrinimas mokyklose; mokinių/studentų iš nepasiturinčių šeimų socialinės atskirties mažinimas. Todėl Škotijos socialinio teisingumo matavimo švietimo srityje sistemoje vyrauja socialinės įtraukties, saugumo mokyklose ir įvairūs lygybės rodikliai (pasiskirstymas pagal lytį, amžių, negalią, rasinę/tautinę bei religinę priklausomybę). Daug dėmesio skiriama rodiklių apie specialiųjų poreikių turinčius mokinius/studentus rinkimui.

Vokietijos socialinio teisingumo rodiklių matavimo sistema išsiskiria savo bendrųjų kiekybinių ir pažangumo rodiklių gausa, kurie detalai lyginami pagal regioną, apskritį, kaimą/miestą ir tautybę. Tai lemia Vokietijos teritorinis pasiskirstymas į federacijas, kuris reikalauja lyginti rodiklius tarp šešiolikos federacijų, ir švietimo sistemos įsipareigojimas užtikrinti profesinio mokymo įvairovę. Siekiama, kad būtų užtikrinta pakankama mokyklų įvairovė ir jų prieinamumas. Aktualus tampa ir suaugusiųjų mokymasis visą gyvenimą, nes profesinis mokymas reikalauja nuolat tobulinti savo profesines žinias ir kelti kvalifikaciją. Kaip jau aptarta, Vokietijos mokymo sistema nėra jautri individo socialinės stratifikacijos pokyčiams. Sistema leidžia tik pereiti iš aukštesnės mokyklos į žemesnę, bet ne atvirkščiai. Tokia sistema ypač nenaudinga imigrantų vaikams dėl jų menkų vokiečių kalbos įgūdžių. Todėl daug dėmesio skiriama imigrantų integracijai ir jų socialinės atskirties mažinimui. O socialinio teisingumo rodiklių sistemoje visi bendrieji kiekybiniai rodikliai ir pažangumo rodikliai lyginami pagal tautybę.

Estijos istorinės ir demografinės aplinkybės lėmė, kad jai tapo svarbus estų kalbos ir kultūrinio palikimo išsaugojimas. Todėl švietimui keliamas estų kalbos išsaugojimo uždavinys ir rusiškai kalbančių mažumų integracijos į mokymosi procesą bei Estijos visuomenę klausimas. Geras estų kalbos mokėjimas užtikrina, kad visi vaikai turi vienodą prieigą prie mokymo kokybės. Todėl kuriamos įvairios programos, padedančios kuo sėkmingiau rusiškai kalbančius vaikus išmokyti estų kalbos. Šiandien Estija turi laikytis ir ES keliamų reikalavimų švietimo srityje, todėl suaugusiųjų tęstinio mokymo užtikrinimui ir mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracijai skiriamas svarus dėmesys. Visi šie aspektai atsispindi socialinio teisingumo rodiklių sistemoje – vyrauja bendroji kiekybinė statistika ir jos pasiskirstymas pagal studijų kalbą, gimtąją kalbą, pilietybę. Yra nemažai statistikos apie specialiuosius poreikius turinčius vaikus.

Analizė parodė, kad Slovėnijos švietimo sistema neturi didelių problemų. Tai lemia etninės ir socialinės įtampos nebuvimas, be to, Slovėnijos dar nepalietė dideli migracijos mastai. Slovėnijos socialinės apsaugos ir švietimo sistema siekia socialinio teisingumo, todėl pirmenybė teikiama šiems tikslams: mokinių/studentų iš nepasiturinčių šeimų socialinės atskirties mažinimas, suaugusiųjų tęstinio mokymo užtikrinimas, mokinių/studentų su specialiaisiais poreikiais integracija. Duomenų rinkimo ir stebėsenos sistemoje, kaip ir Estijoje, vyrauja bendrieji kiekybiniai rodikliai, o pažangumo, socialinio mobilumo ir įvairūs užimtumo stebėsenos rodikliai dažniausiai randami tarptautinėse duomenų bazėse. Taip pat vyrauja bendroji kiekybinė statistika, statistika apie specialiųjų poreikių turinčius vaikus ir detali statistika apie socialinę paramą gaunančius vaikus/studentus.

Apibendrinant socialinio teisingumo švietimo sistemoje stebėseną užsienio šalyse galima padaryti tokius pagrindinius pastebėjimus:

- šalyse naudojami ne kurią vieną, bet įvairias teisingumo sampratas atspindintys rodikliai;
- rodiklių grupės apima švietimo konteksto, proceso, rezultatų ir padarinių rodiklius;
- naudojamos įvairios duomenų bazės (*nacionalinės*: gyventojų surašymų, bendros švietimo stebėsenos, namų ūkių biudžetų tyrimų; *tarptautinės*: PISA, gyvenimo kokybės tyrimų, Eurostat ir kt.) rodikliams gauti, nekonstruojant atskiros vien socialiniam teisingumui vertinti;
- atskirais laikotarpiais socialinis teisingumas švietimo sistemoje analizuojamas pasirenkant tam laikotarpiui ir šaliai tuo metu aktualius aspektus, pavyzdžiui, socialinis teisingumas aukštajame moksle lyčių požiūriu, socialinis teisingumas imigrantų požiūriu, neįgaliųjų integracijos požiūriu, skurdžiai gyvenančių šeimų požiūriu ir kt., o ne visų galimų socialinio teisingumo rodiklių analizei vienu metu;
- kaip apibendrinamasis rodiklis švietimo srityje dažnai naudojamas Gini indeksas (nelygybės švietimo sistemoje vertinimas) ar įvairios jo variacijos. Naudojant šį indeksą išsivysčiusiose šalyse gilinamasi į aukštojo mokslo prieinamumo klausimus, o besivystančiose šalyse – į pirminio, antrinio lygmens švietimo prieinamumą, nes ten dar aktualūs raštingumo, pagrindinio išsilavinimo klausimai;
- kadangi socialinį teisingumą atspindinčių rodiklių yra labai daug ir visais jais remiantis sunku daryti apibendrinimus, kartais skaičiuojami įvairūs indeksai, kurių privalumas – viena skaitinė reikšmė apie tam tikrą sistemą ar posistemį. Kita vertus, naudojant indeksus svarbu akcentuoti, kad jie tinkamesni dinamikai (pokyčiams) stebėti, lyginti tarp šalių ar diskusijoms apie socialinį teisingumą visuomenėje inspiruoti.

2. SOCIALINIO TEISINGUMO VERTINIMO RODIKLIŲ SISTEMOS KONSTRAVIMAS: METODINIAI ASPEKTAI

2.1. Socialinio teisingumo sampratos pasirinkimas rodiklių sistemai konstruoti

Kaip buvo aptarta pirmojoje studijos dalyje, socialinis teisingumas nevienodai suprantamas ir apibrėžiamas žiūrint iš atskirų teorinių perspektyvų. Jeigu vienos socialinio teisingumo teorijos akcentuoja lygias galimybes, kitos kalba apie prioritetus gabiesiems, tai dar kitos teigia, kad teisingumui įgyvendinti būtina sukurti kompensacinius mechanizmus esantiems socialiai nepalankiomis sąlygomis. Taigi kadangi kiekviena teisingumo teorija suponuoja tam tikrą socialinio teisingumo sampratą, vertinant socialinį teisingumą praktikoje būtina apsispręsti, kas yra socialinis teisingumas įvairių teorinių perspektyvų požiūriu. Tai gali būti:

- Lygios galimybės.
- Skirtingumų pripažinimas ir pasirinkimo galimybių užtikrinimas.
- Prieinamumo užtikrinimas.
- Kompensavimas.

Kitaip tariant, kadangi rodiklių sistema teisingumui vertinti gali būti konstruojama iš skirtingų teorinių perspektyvų, kyla klausimas – kurią teisingumo sampratą (ar sampratas) pasirinkti?

Vadovaujantis nuostata, kad skirtingos teisingumo teorijos suponuoja galimybes analizuoti įvairius teisingumo aspektus ir siekiant atskleisti kuo platesnę šių aspektų raišką švietimo sistemoje, studijos autoriai, konstruodami socialinio teisingumo švietimo srityje vertinimo rodiklių sistemą neapsiriboja viena kuria nors socialinio teisingumo teorine perspektyva, bet sujungė formaliajam ir paskirstomajam teisingumui užtikrinti svarbius principus. Tai buvo įmanoma padaryti apibendrinus įvairias teorines prielaidas (žr. 1 dalį) ir pastebėjus, kad socialinį teisingumą galima sieti su tokių pagrindinių principų švietimo sistemoje įgyvendinimu:

- Lygių galimybių – kai dalyvavimas švietimo sistemoje nediskriminuoja asmenų jokia pagrindu (lyties, gyvenamosios vietos, etninės priklausomybės, kilmės ir t. t.). Lygios galimybės reiškia, kad vaiko „kelias“ švietimo sistemoje neturi būti apribotas tėvų socialinės ekonominės padėties ar kitų nuo jo nepriklausančių veiksnių. Vaiko žmogiškasis, socialinis kapitalas formuojasi šeimos aplinkoje, kultūroje, todėl socialiai teisinga švietimo politika gali padėti eliminuoti nepalankios vaiko raidai šeimos aplinkos įtaką (Roemer 2006). Rodikliai: ar priėmimo sąlygos arba mokslas aukštosiose mokyklose nediskriminuoja įvairių etninių grupių, ar užtikrinama vienoda švietimo kokybė miesto ir kaimo mokyklose ir t. t.
- Skirtingumų pripažinimu ir pasirinkimo galimybių užtikrinimu (kokį darželį ar mokyklą lankyti, kokią mokyimo programą pasirinkti, realizuoti išskirtinius gabumus ir kt.); pvz., ar yra galimybė pasirinkti vaikų darželį pagal kalbą ar ugdymo pobūdį; ar yra galimybė pasirinkti ugdymo profilį pagal specifinius gabumus, polinkius ir kt.
- Prieinamumo (teritoriniu, finansiniu aspektu), kai asmens ar jo šeimos pajamos, materialinė padėtis, gyvenamoji vieta neužkerta kelio dalyvauti pagal sugebėjimus švietimo sistemoje; pvz., ar vaikų darželių ar vidurinio mokymo įstaigų, ypač gimnazijų tinklo išdėstymas (pasiekimo sąlygos) nesukuria prieinamumo problemų kaimo vaikams, ar paskolų gavimo sąlygos neužkerta kelio į aukštąjį mokslą skurdžiai gyvenančių šeimų vaikams ir t. t.

- Kompensavimo – kai papildomų, didesnių išteklių skyrimas (nelygybė) tam tikroms socialinėms grupėms (neįgaliesiems, negabiems arba labai gabiems) laikoma teisingu, siekiant didinti švietimo paslaugų prieinamumą ar sudaryti galimybes realizuoti išskirtinį potencialą. pvz., teisinga skirti daugiau lėšų neįgaliesiems, specialiųjų poreikių turintiems vaikams, siekiant kompensuoti negalios veikiamus papildomus poreikius ugdymo procese (kompensacinė technika, logopedo paslaugos ar pan.); arba ikimokyklinio, pradinio ugdymo metu skirti daugiau negu vidutiniškai lėšų vaikui, siekiant padėti negabiems vaikams pasiekti bent pagrindinį išsilavinimą (spec. pedagogo pagalba ar pan.) ir kt⁵.

Atskirais švietimo lygmenimis galima pastebėti paminėtų socialinio teisingumo principų ypatumus, kaip antai:

- Ikimokyklinis ugdymas ypač svarbus tolesnei vaiko dalyvavimo švietimo sistemoje „trajektorijai“, šis amžiaus tarpsnis vaiko raidoje daro didžiausią įtaką tolesniems vaiko pasiekimams gyvenimo kelyje. Todėl vienas svarbiausių šio lygmens principų – prieinamumas, o tai atspindintis rodiklis – vaikų aprėptumas šiomis paslaugomis, ypač priešmokykliniame amžiuje. Lietuvoje ypač dideli ikimokyklinio amžiaus vaikų aprėpties šiomis paslaugomis skirtumai tarp miesto ir kaimo, todėl kyla klausimas – ar tai tėvų pasirinkimo, ar paslaugų prieinamumo nulemti skirtumai (kodėl šeima nesinaudoja vaikų ikimokyklinio ugdymo paslaugomis – ar dėl to, kad tiesiog nenori, ar dėl to, kad arti nėra tokio tipo paslaugų, ar kad neturi pakankamai pajamų ir pan.).
- Pagrindinis ir vidurinis išsilavinimas šiuolaikiniame pasaulyje traktuojamas kaip neatsiejama ir privaloma asmens socializacijos dalis, kuri suformuoja pagrindinius darbinus, socialinius ir mokymosi įgūdžius bei kitus gebėjimus, būtinus tolesniame žmogaus gyvenime. Todėl svarbu, kad asmuo galėtų įgyti bent pagrindinį išsilavinimą, kuris toliau leistų įgyti profesiją ir užsitikrinti darbinę karjerą bei pragyvenimą. Čia paprastai reikalaujama pasiekti tam tikrą išsilavinimo lygį (Lietuvoje – pagrindinį išsilavinimą), tačiau pageidaujama baigti visą vidurinio mokymo ciklą, kuris užtikrina palankesnes sąlygas tolesnei profesinei karjerai. Ankstyvas iškritimas iš švietimo sistemos (pvz., 16–18 metų asmenų) gali būti susijęs ne tik su bloga materialine šeimos padėtimi, gyvenamosios vietos ypatumais, bet ir su žemomis asmens aspiracijomis įgyti aukštesnį išsilavinimą. Šioms aspiracijoms įtaką daro vaiko gabumai, pažangumas, socialinis tėvų statusas, išsilavinimas. Jeigu 16–18 metų vaikas yra priverstas eiti į profesinę mokyklą dėl to, kad jam sunku mokytis ar dėl šeimos materialinės padėties, mokyklos teritorinio nepasiekiamumo, tai gali būti vertinama kaip socialiai neteisinga. Socialinis teisingumas reikštų, kad vaiko negebėjimas (negalėjimas) mokytis įgyjant pagrindinį išsilavinimą turėtų būti kompensuojamas papildomais ištekliais ir paslaugomis. Socialiniam teisingumui šiuo lygmeniu užtikrinti būtų labai svarbu, kad vidurinio išsilavinimo kokybė (pvz., kaimo ir miesto mokyklose, turtingų ir skurdžių regionų mokyklose) sudarytų visiems vaikams lygias galimybes tolesniam keliui švietimo sistemoje (kad vaiko pasirinkimą studijuoti aukštojoje mokykloje ar profesinėje lemtų jo valia ir gebėjimai, o ne prasta mokykla). Todėl šiuo švietimo lygmeniu yra svarbus ir kompensavimo principas, t. y. siekiant pagrindinio ar vidurinio išsilavinimo kuo

⁵ Galutinį rodiklių pasirinkimą lėmė duomenų šaltinių teisingumui vertinti ypatumai ir prieinamumas, kita vertus, tai sudarė galimybes atspindėti kuo daugiau įvairių teisingumo aspektų neprimetant tik kažkurios vienos teisingumo sampratos. Kadangi Lietuvos švietimo sistema teisingumo požiūriu anksčiau nebuvo vertinama, yra įdomi įvairių teisingumo aspektų raiška.

didesnės aprėpties, būtina papildomai padėti tiems vaikams, kurie gali turėti sunkumų (dėl gabumų stokos, negalios, specialiųjų poreikių ir kt.) mokytis bent iki 16 metų arba pagal galimybes įgyti bent pagrindinį išsilavinimą. Teisingumo prasme labai svarbu, kad kaimo ir miesto vaikai (ar atskirų mokyklų vaikai) turėtų lygias galimybes gauti geros kokybės paslaugas, kad jų pažangumo rezultatams įtakos neturėtų skirtinga švietimo paslaugų ir jų teikimo aplinkos kokybė. Neteisinga, jeigu asmuo iškrinta iš vidurinio išsilavinimo sistemos dėl šeimos materialinės padėties, gyvenimo kaimo vietovėje, negalios ir kitų nuo jo nepriklausančių veiksnių. Pvz., jeigu vaikas, baigęs pagrindinę mokyklą, negali mokytis toliau, nes šeima skursta ir negali užtikrinti vaikai net jo būtiniausių poreikių tenkinimo, tai yra socialiai neteisinga. Todėl teisingumo prasme yra labai pageidautinas ir pateisinamas vaikų iš nepasiturinčių šeimų nemokamas maitinimas, aprūpinimas mokslui reikalingomis prekėmis ar kita tikslinė parama, kad vaikas galėtų įgyti vidurinį išsilavinimą. Kita vertus, kaip rodo tyrimai, vaiko aspiracijoms mokytis ir įgyti aukštesnį išsilavinimą labai didelę įtaką turi šeimos socialinis, kultūrinis kapitalas (pvz., tėvų išsilavinimas, socialinis aktyvumas, socialinių ryšių tinklas ir pan.), dėl to vaikas, kilęs iš žemo išsilavinimo šeimos, tiesiog gali neturėti aukštesnių aspiracijų siekti mokslo, įgyti profesiją. Tokias vaiko nuostatas *užprogramuoja* šeimos gyvenimo būdas, poreikių ribotumas, siaurumas (pvz., *skurdo kultūros* formavimasis socialinių pašalpų gavėjų šeimose) (Lazutka *et al.* 2008). Tai gali būti esminė aplinkybė, dėl kurios 16 metų ir vyresni vaikai gali nenorėti tęsti mokslų, vos tik įgijo pagrindinį išsilavinimą. Taigi ir šiais atvejais, vertinant iš socialinio teisingumo pozicijų, taip pat galima išvelgti objektyvų poreikį tokių šeimų vaikams suteikti papildomų garantijų, pvz., lankyti nemokamus būrelius, plėtoti savo gabumus meno mokyklose ir kt. Tokiu būdu stiprėtų vaikų iš neturtingų šeimų kultūrinis kapitalas, plėstųsi socialinių ryšių tinklas, o tai savo ruožtu turės įtakos formuojantis aukštesnėms vaiko aspiracijoms įgyti aukštesnį išsilavinimą (pvz., baigti vidurinę mokyklą, stoti į gimnaziją). Panašiose kaip aptarta situacijoje užtikrinant socialinį teisingumą labai svarbus yra glaudus švietimo ir socialinės apsaugos sistemų bendradarbiavimas ir veiklos koordinavimas. Lietuvos, kaip ir tarp kitų išsivysčiusių šalių, vidurinio mokymo lygmeniu svarbus socialinio teisingumo rodiklis būtų 16–18 metų vaikų, įgijusių vidurinį išsilavinimą, dalis (besivystančios šalys siekia kuo didesnės bent pradinio ar vidurinio išsilavinimo aprėpties). Socialiniam teisingumui šiuo lygmeniu būtų svarbus ir pasirinkimo įvairovės principas, pvz., gabiems vaikams plėtoti savo gabumus gimnazijose ar išskirtinius gabumus specializuotose mokyklose, būreliuose, dėl ko augtų galimybės dalyvauti aukštojo mokslo sistemoje.

- Aukštojo mokslo lygmeniu teisingumas fokusuojasi ne į visuotinę aprėptumą, o į lygias pažangiausių (nusipelnusių) ir gabiųjų galimybes konkuruoti dėl studijų norimoje programoje. Tačiau šių galimybių neturėtų riboti materialiniai dalykai, neįgalumas, lytis, etninė priklausomybė ir pan. Teisingumas šiuo lygmeniu reiškia ir pasirinkimo įvairovės užtikrinimą, realizuojant išskirtinius gabumus ar nuopelnus. Socialiniam teisingumui aukštajame moksle labai svarbios lygios galimybės asmenims pasirenkant studijų programas ir konkuruojant į jas pagal gabumus ir pasiekimus vidurinėje mokykloje, t. y. teisinga, jeigu asmens dalyvavimas aukštojo mokslo studijų sistemoje, pvz., stojimo ar mokymosi sąlygos, nediskriminuoja asmens dėl jo gyvenamosios vietos, etninės priklausomybės, lyties, finansinių šeimos galimybių (pvz., pasirenkant elitines, labai paklausias studijų programas) ir pan. Šiuo švietimo lygmeniu svarbus pasirinkimo principo įgyvendinimas, kad ypač gabūs ar specifinių gebėjimų turintys asmenys turėtų galimybes juos realizuoti, taip pat studentų galimybės mobilumui tarp aukštųjų šalių ar ES mokyklų kaip įvairovės ir pasirinkimo įgyvendinimas. Studijų kokybės rodikliai yra svar-

būs studijuojančiųjų perspektyvoms gauti gerą darbą, užsitikrinti sėkmingą profesinę karjerą. Taip pat svarbus kompensavimo principas neigaliems, tačiau gebantiems studijuoti asmenims, užtikrinant papildomus išteklius tenkinti jų specialiuosius poreikius studijų metu (pritaikyta aplinka, reikalingos socialinės paslaugos, kompensacinė technika ir pan.).

- Socialinis teisingumas neformaliojo ugdymo ir švietimo srityse pirmiausia yra svarbus dėl tos priežasties, kad gali padėti išlyginti teisingumo stoką formaliojo švietimo srityje. Kaip antai, vaiko galimybė naudotis neformaliojo ugdymo ištekliais ir paslaugomis (įvairūs būreliai, konsultacijos ir t. t.) gali padėti kompensuoti socialinio, kultūrinio kapitalo stoką vaiko šeimoje (dėl žemo tėvų išsilavinimo, pajamų, nedarbo, socialinių problemų). Dalyvavimas plėtojant neformalųjį ugdymą padeda pagrindus aukštesnių vaiko aspiracijų formavimuisi, stipresnei vaiko integracijai į visuomenės gyvenimą, ko tai veikia jo tolesnį kelią švietimo sistemoje (pvz., didėja galimybė, kad vaikai iš socialiai silpnų šeimų turės geresnius vidurinio išsilavinimo rezultatus ir daugiau rinksis studijas aukštojoje mokykloje). Neformalusis ugdymas prisideda prie teisingumo įgyvendinimo ir ta prasme, kad geresnieji turi galimybių plėtoti savo gebėjimus. Socialinis teisingumas neformaliojo suaugusių švietimo srityje reiškia lygias galimybes plėtoti savo įgūdžius ar gabumus, kurie būtini įsitvirtinti ar išlikti darbo rinkoje arba gyvenimo kokybei pagerinti.

Rodikliai turi ne tik atspindėti minėtus principus, bet ir būti labai įvairūs pagal savo pobūdį, ap-
reptumą, kompleksiskumą, atspindėti makro-, mezo- ar mikrolygmens situaciją ar procesus, skirtumus tarp socialinių grupių ar pokyčių dinamiką ir t. t.

Štai keletas skirtingo tipo rodiklių pavyzdžių:

- Labai bendras, tačiau svarbus socialiniam teisingumui rodiklis – valstybės išlaidų dalis, tenkanti švietimui, arba BVP, tenkantis švietimui, nes švietimo sistema turi prisidėti prie viešųjų gėrybių paskirstymo.
- Vienas iš švietimo svarbių uždavinių – prisidėti mažinant socialinę atskirtį, todėl svarbu, kaip visuomenėje padedama skurstantiems nariams naudotis (turėti geresnį prieinamumą) prie švietimo išteklių. Socialiai silpnųjų grupių galimybės naudotis švietimo sistema yra mažesnės dėl jų silpnos kultūrinio, žmogiškojo, socialinio kapitalo (pvz., neįgalumo, tėvų išsilavinimo), todėl papildoma parama tokioms grupėms didina švietimo galimybių lygį (pvz., nemokamas mokinių maitinimas, aplinkos pritaikymas specialiesiems poreikiams ir kt.).
- Socialinis teisingumas reiškia įvairovės ir skirtingumų tarp žmonių pripažinimą, todėl svarbu įvertinti, kiek (ar) taikomos diferencijuotos programos, mokymo metodų įvairovė (pvz., neįgaliesiems, ypatingų gabumų turintiems ir t. t.), sudarančios prielaidas sėkmingesnei jų socializacijai, integracijai į visuomenės gyvenimą.
- Neteisinga, jeigu priklausymas tam tikrai socialinei grupei daro įtaką išsilavinimo ir profesijos pasiekimams, taigi svarbu stebėti, kokie yra skirtumai tarp atskirų socialinių grupių pagal dalyvavimą švietimo sistemoje ar įgytą išsilavinimą.
- Teisinga remti mažiau privilegijuotus, iš nepalankių sąlygų (pvz., kaimo vietovių, skurdžių šeimų) kilusius žmones, taip pat pateisinama (teisinga) nelygybė, kurią lemia gabumai. Todėl rodikliai turėtų atspindėti, ar sudarytos sąlygos gabiausiems, darbščiausiems (pvz., padidintų stipendijų pagal pažangumą skaičius) ir t. t.

Prieš pradėdant konstruoti socialinio teisingumo rodiklių sistemą teisingumui švietimo sistemoje vertinti, apsibrėžiama socialinio teisingumo švietimo srityje samprata vartojant tokias sąvokas, kaip lygiateisės sąlygos, nediskriminavimas:

<p><i>Socialinis teisingumas</i> – tai lygiateisės (angl. <i>Equity</i>) sąlygos dalyvauti švietimo sistemoje ir naudotis jos teikiamomis gėrybėmis, priklausomai nuo įgimtų gebėjimų ir noro juos ugdyti, tačiau nediskriminuojant dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens (amžiaus, lyties, negalios ir t. t.), ar kilmės (socialinės, klasinės, kultūrinės, teritorinės, etninės ir kt.). Lygiateisės sąlygos apima ir išimtis, kurios, naudojantis švietimo gėrybėmis, yra būtinos išskirtinius (mažesnius arba didesnius nei vidutiniai) gebėjimus turintiems asmenims arba būtinos siekiant kompensuoti apribojimus, kylančius dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens (amžiaus, lyties ir kt.) ar kilmės skirtumų.</p>	<p><i>Socialinis teisingumas</i> akcentuoja nediskriminavimo jokių pagrindų (socialiniu, ekonominiu, kultūriniu, teritoriniu, etniniu ir kt.) svarbą ir kompensavimo dėl nepajėgumo dalyvauti švietimo sistemoje būtinumą, kai šis nepajėgumas susijęs su negalia, materialine padėtimi, gabumų stoka ir kt. (pozityvi diskriminacija).</p>
<p><i>Socialinis teisingumas</i> reiškia, kad asmens galimybės dalyvauti švietimo sistemoje priklauso nuo individualių gebėjimų bei rezultatų (nuopelnų) ir nepriklauso nuo asmens ar jo šeimos socialinio, kultūrinio ar ekonominio statuso.</p>	<p><i>Socialinis teisingumas</i> reiškia patekimo į švietimo sistemą, dalyvavimo joje ar išsilavinimo pasiekimų nešališkumą, nepriklausymą nuo tokių prieskyrų, kaip lytis, etniškumas, gyvenamoji vieta, negalia ir pan. Neteisingumas atsiranda, kai švietimo išteklių pasiskirsto tarp individų ar socialinių grupių netolygiai, t. y. kai vieni iš švietimo sistemos gauna neproporcingai daugiau naudos negu kiti dėl priežasčių, nepriklausančių nuo jų (Sheret 1991).</p>

2.2. Informacija, duomenų bazės socialiniam teisingumui švietimo srityje vertinti

Šiame poskyryje pateikiama trumpa duomenų šaltinių, kuriuose galima rasti informaciją apie švietimo sistemą ar asmenų dalyvavimą šioje sistemoje, apžvalga, taip pat argumentai, kodėl ir kokie duomenų šaltiniai buvo pasirinkti socialinio teisingumo rodiklių sistemai konstruoti.

Galima išskirti du informacijos apie švietimo sistemą tipus: informacija šalies, savivaldybių, švietimo įstaigų lygmeniu arba administraciniai švietimo duomenys (Švietimo ir mokslo ministerijos *Valsitybės švietimo stebėsenos rodiklių sistema*) ir asmens (šeimos, namų ūkio) lygmens duomenys apie dalyvavimą švietimo sistemoje (namų ūkių biudžetų tyrimų, pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimų, suaugusių neformaliojo švietimo tyrimo, gyventojų surašymų duomenys). Antrosios grupės duomenys retai naudojami kaip švietimo sistemą apibūdinantys rodikliai, nors jie daugeliu atvejų yra tam tinkami ir net unikalūs, nes leidžia analizuoti dalyvavimą švietimo sistemoje namų ūkio ir individo lygmeniu, ko neleidžia administraciniai duomenys (Guide to the analyses and use of Household Survey and Census Education data 2004). Bandant lyginti ar komentuoti administracinių švietimo duomenų ir mikrolygmens įvairių tyrimų duomenis, reikia turėti omenyje, kad administraciniai švietimo duomenys ir mikrolygmens įvairių tyrimų duomenys matuoja dalyvavimą švietimo sistemoje skirtingais būdais.

Pažymėtina, kad vykdant švietimo sistemos stebėseną vis daugiau ir daugiau šalių pradeda naudoti švietimo administracinių duomenų papildymą namų ūkių biudžetų tyrimų duomenimis (sutr. NŪBT) (Education data in Household Surveys and Censuses). NŪBT duomenys apie švietimo rezultatus (įgytą išsilavinimą, angl. *Attainment*) asmens ir namų ūkio lygmeniu, taip pat dalyvavimą švietimo sistemoje (angl. *Enrollment*) dažniausiai naudojami skaičiuojant švietimo paslaugų prieinamumo indeksus, Gini indeksą. Pasiektas išsilavinimo lygis (angl. *Attainment*) naudojamas kaip žmogiškojo kapitalo rodiklis, rodantis, kaip vyresni nei 15 metų visuomenės nariai yra pasiskirstę pagal aukščiausią pasiekto išsilavinimo lygį. Jeigu besivystančioms šalims patys svarbiausi yra vidurinio ar net pradinio išsilavinimo prieinamumo klausimai ir atitinkamai socialinio teisingumo šiuo lygmeniu rodikliai, tai išsivysčiusios šalys dažniausiai analizuoja aukštojo mokslo prieinamumą (Koucky, Bartusek, Kovarovic 2009), o pastaruoju laikotarpiu ypač koncentruojasi į struktūrinę prieinamumą (teisingumas analizuojamas kaip galimybė patekti į labiausiai prestižines aukštojo mokslo studijų programas ir įgyti aukščiausio statuso profesijas).

Namų ūkių biudžetų tyrimo duomenų naudojimo pavojai, skaičiuojant dalyvavimo švietimo sistemoje rodiklius, pirmiausia kyla dėl imties ypatumų arba imties nepakankamumo (Guide to the analyses and use of Household Survey and Census Education data 2004). Kita vertus, kiek šio šaltinio duomenys atitinka visą populiaciją ir yra patikimi, galima periodiškai patikslinti naudojant gyventojų surašymų duomenis. Ši informacija yra apie visus gyventojus, taigi socialinio teisingumo analizei yra ypač vertinga, nes duomenys gali būti skaidomi (disagreguojami) nekylant pavojui, kad imtis bus per maža tolesnei analizei, o išskirta grupė nereprezentuos generalinės visumos (Guide to the analyses and use of Household Survey and Census Education data 2004).

Galima išvardyti keletą Lietuvoje prieinamų duomenų bazių, kuriose pateikiama informacija apie švietimo sistemą, asmenų dalyvavimą šioje sistemoje.

1. Namų ūkių biudžetų tyrimai (NŪBT), vykdomi kasmet,⁶ formuojama reprezentatyvi respondentų atranka, atspindinti visą Lietuvos populiaciją. Imties planas parengtas taip, kad imtis reprezentuotų šalį ir apskritis⁷. Antriniai šio tyrimo duomenys prieinami Statistikos departamento tinklalapyje arba specialiaame leidinyje, o pirminiai duomenys prieinami tik tam tikromis sąlygomis. Namų ūkių biudžetų tyrimas atliekamas nuo 1996 m. 2003 m. tyrimo metodika buvo gerokai keičiama, todėl kyla palyginimo problemų su ankstesniu laikotarpiu. NŪBT objektas yra asmeninis namų ūkis. Valstybės išlaikomi asmenys, t. y. gyvenantys globos įstaigose, atliekantys privalomąją karinę tarnybą, įkalinti asmenys, nepriskiriami prie namų ūkių narių ir nėra tiriami. Namų ūkiai atrenkami atsitiktinių imčių metodu, naudojantis gyventojų registru. Ši atranka užtikrina vienodas galimybes visų visuomenės sluoksnių atstovams būti atrinktiems tyrimui. Atrinkti namų ūkiai tyrime dalyvauja tik vieną mėnesį. Po mėnesio jie keičiami naujais. NŪBT taikomi du skirtingi informacijos gavimo metodai – apklausos, kurias vykdo klausėjas, ir savarankiško registravimo, t. y. kai tam tikrus duomenis (pvz., informaciją apie pinigines išlaidas, nemokamai gautus ir suvartotus produktus, ūkininkavimo rezultatus) respondentai patys surašo specialiuose tyrimo dokumentuose.

2. Pajamų ir gyvenimo sąlygų (PGS) tyrimas Lietuvoje atliekamas nuo 2005 m. Tyrimo objektas – privatus namų ūkis. Kaip ir namų ūkių biudžetų tyrimuose, valstybės išlaikomi asmenys, t. y. gyvenantys globos įstaigose, įkalinti asmenys, nepriskiriami namų ūkių nariams ir nėra tiriami. Namų ūkiai atrenkami atsitiktinių imčių metodu naudojantis Lietuvos gyventojų registru. Tokia atranka užtikrina vienodas galimybes visų visuomenės sluoksnių atstovams būti atrinktiems tyrimui. Tyrimo metu renkami duomenys apie namų ūkio pajamas, būsto sąlygas, gyvenimo sąlygų vertinimą, užimtumą, sveikatą

⁶ 2009 m. dėl krizės tyrimas laikinai nevykdomas.

⁷ 2010 m. apskritis panaikintos.

ir sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, finansines, būsto problemas, galimybę patenkinti kai kuriuos poreikius. Dalį respondentų numatyta apklausti ketverius metus iš eilės, siekiant apskaičiuoti ilgalaikio skurdo rodiklius. Naudojama tiesioginė apklausa, apklausiant visus 16 metų ir vyresnius respondentus. Duomenims apie pajamas ir sumokėtus mokesčius rinkti papildomai naudojami Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos ir Valstybinės mokesčių inspekcijos duomenys (Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2008).

3. **Gyventojų surašymai.** Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje pirmasis gyventojų surašymas buvo atliktas 2001 m. gyventojų skaičiui ir pasiskirstymui gyvenamosiose vietovėse ir administraciniuose teritorijos vienetuose bei gyventojų demografinėi, socialinei-ekonominei sudėčiai nustatyti, duomenims apie būstus ir jų kokybę bei šeimų ir vienišų asmenų apsirūpinimą būstais gauti. Surašymo vienetai buvo: asmuo, šeima, namų ūkis, būstas ir pastatas, kuriame buvo nors vienas būstas. Surašymo duomenys apima tokią informaciją, kaip asmens pilietybė, tautybė, gimtoji kalba, šeimninė padėtis, duomenys apie negalią, išsilavinimas, pragyvenimo šaltiniai, užimtumas (ar dirba, užimtumo statusas, darbo vieta, darbovietės ar asmeninio verslo veiklos pobūdis, pareigos, profesija, atliekamas darbas) ir kt. Jau atliktas gyventojų surašymas 2011 m.

4. Tarptautinių tyrimų duomenų bazės: **PISA/PIRLS tarptautiniai švietimo tyrimai** apima informaciją apie mokymosi pasiekimus mokinio ir jo šeimos lygmeniu. Abiejų šių tyrimų rodikliai apima valstybines ir privačias mokyklas. Duomenys šiose duomenų bazėse apima 31 Europos šalį, įtrauktas į Eurydice Network. PISA apklausoje klausimynai siunčiami mokyklų vadovams ir mokiniams, o PIRLS – mokytojams ir mokinių tėvams.

PISA (Tarptautinė moksleivių vertinimo programa) – tarptautinis švietimo tyrimas, vykdomas prižiūrint OECD ir vykdomas kas treji metai. Tiriama 15 metų mokinių skaitymo, matematiniai ir gamtos mokslų pasiekimai bei jiems įtaką darantys veiksniai. Šiame tyrime buvo naudojami 2006 m. PISA duomenys.

PIRLS (Tarptautinis raštingumo pažangos tyrimas) buvo vykdomas 2006 m. Tarptautinės mokymosi pasiekimų vertinimo asociacijos, jis buvo skirtas mokinių pasiekimams pirmaisiais ketveriais pirminio mokymosi lygio metais įvertinti. Tyrimo imtis reprezentuoja 9–10 metų amžiaus mokinių generalinę visumą.

Iš šių tyrimų Lietuvoje prieinami tik oficialiai skelbiami antriniai duomenys, todėl atlikti papildomų skaičiavimų nėra galimybių.

5. **Eurostat leidiniuose ir duomenų bazėse** galima rasti informacijos apie švietimo sistemą ir šalies gyventojų dalyvavimą šioje sistemoje atskirose šalyse, tokiu būdu yra galimybė juos palyginti tarp šalių. Galima paminėti tokius leidinius ar informacijos šaltinius, kaip *Adult Education Survey, Profesinio mokymo įmonėse tyrimas (2006)*; *The Bologna Process in Higher Education in Europe: key indicators on social dimension and mobility (2007)*; Eurostudent III Survey duomenys; REFLEX survey, *Key data on Education in Europe*; Eurydice Network (informaciją teikia nacionalinės valstybės, kurios yra Eurydice Network narės).

6. Švietimo ir mokslo ministerijos **ITC švietimo valdymo informacinė sistema.** Švietimo valdymo informacinės sistemos svetainės paskirtis – teikti oficialią informaciją apie švietimo būklę (nacionaliniai rodikliai, mokyklų ir rajonų informacinės kortelės, kita statistinė informacija apie bendrojo lavinimo valstybines ir savivaldybių mokyklas). Informacija prieinama Švietimo ir mokslo ministerijos tinklalapyje.

7. LR statistikos departamento duomenų bazė **Švietimas**, periodiškai kasmet leidžiamas leidinys „Švietimas“, kuriame statistinė informacija yra parengta remiantis valstybinių ir nevalstybinių ikimokyklinio ugdymo įstaigų, bendrojo lavinimo mokyklų, profesinio mokymo įstaigų, kolegijų ir universi-

tetų metiniais statistiniais duomenimis. Leidinyje taip pat naudojama demografijos, užimtumo, namų ūkių biudžetų statistinių tyrimų informacija apie švietimą (Švietimas 2007).

Kita Statistikos departamento duomenų bazė *Tėstinio profesinio mokymosi įmonėse tyrimas*, kuriai duomenys renkami kas 5 metai, ir duomenų bazė *Suaugusiųjų švietimo tyrimas*, jai duomenys renkami kas 5 metai.

Pagrindinės problemos, kurių kyla norint pasinaudoti minėtų šaltinių informacija, susijusios su nevienodu šių rodiklių rinkimo periodiškumu, keičiama jų rinkimo metodika, o tai apsunkina pokyčių vertinimą. Be to, daugeliu atvejų nėra prieinami pirminiai duomenys, todėl nėra galimybių atlikti papildomų skaičiavimų.

Rengiant socialinio teisingumo rodiklių sistemą iš minėtų duomenų šaltinių buvo pasirinkti:⁸

- Statistikos departamento namų ūkių biudžetų tyrimų duomenų bazė, nes ji leidžia analizuoti asmenų pasiskirstymą pagal išsilavinimą ir dalyvavimą švietimo sistemoje individo lygmeniu. Namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys leidžia giliau pažvelgti į socialiniam teisingumui švietimo srityje įtaką darančius veiksnius, dalyvavimo švietimo sistemoje sąlygotumą, priklausomai nuo asmens (jo šeimos) socialinių charakteristikų ir kitų aplinkybių, be to, jie apima didesnę respondentų imtį negu pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimai;
- periodinių PISA ir PIRLS tarptautinių tyrimų duomenys apie mokinių pasiekimus, lyginant mokinių pasiekimus (pažangumą) lyties, gyvenamosios vietos atžvilgiu;
- Švietimo ir mokslo ministerijos *ITC švietimo valdymo informacinės sistemos duomenys*;
- Statistikos departamento duomenys iš leidinių *Švietimas, Lietuvos vaikai, Gyventojų užimtumo tyrimo duomenys, Suaugusiųjų švietimo tyrimo duomenys, Profesinio mokymo įmonėse tyrimo duomenys (2006)*.

2.3. Rodiklių struktūra

Kadangi socialinis teisingumas yra daugialypis, kompleksiškas reiškinys, jam atspindėti švietimo sistemoje reikalinga rodiklių sistema, įvairaus tipo rodikliai. Autorių siūloma rodiklių sistema susideda iš tokių rodiklių grupių:

I. Rodikliai atskiriems socialinio teisingumo principams: lygių galimybių, prieinamumo, pasirinkimo įvairovės, kompensavimo.

II. Rodikliai atskiriems švietimo lygmenims:

- ikimokyklinio ugdymo (ISCED 0) rodikliai;
- bendrojo ugdymo (ISCED 1,2,3) rodikliai;
- aukštojo mokslo (ISCED 5,6) rodikliai;
- neformaliojo švietimo (atskirai vaikų ugdymo ir suaugusiųjų švietimo) rodikliai.

III. Rodikliai švietimo sistemos funkcionavimo požiūriu:

- *švietimo konteksto* rodikliai (socialinio, kultūrinio, politinio) atspindi situaciją, kuri gali turėti įtakos socialinio teisingumo rodiklių pokyčiams šiuo lygmeniu ar yra svarbūs šių rodiklių interpretavimui;
- *švietimo proceso* rodikliai atspindi sąlygas, kuriomis vyksta švietimo procesas;
- *švietimo rezultatų* rodikliai atspindi dalyvavimo švietimo sistemoje lygį, to dalyvavimo rezultatus;

⁸ Neabejotinai šiam tyrimui būtų naudingi gyventojų surašymo duomenys, tačiau atsižvelgiant į tai, kad paskutinis surašymas buvo prieš dešimtmetį (2001 m.), šie duomenys nebuvo naudojami.

- *švietimo padarinių* rodikliai atspindi socialinius, ekonominius švietimo nelygybių padarinius (kai kuriuos šių rodiklių galima traktuoti ir kaip švietimo konteksto rodiklius).

IV. Rodikliai pagal informacijos pobūdį: kadangi teisingumas praktikoje yra visuomenės susitarimo reikalas – kokiam teisingumui visuomenė pritaria, rodiklių sistema turi apimti ne tik objektyvius rodiklius (statistiką), bet ir visuomenės narių ar švietimo paslaugų vartotojų vertinimus apie teisingumo įgyvendinimą. Tokiu būdu išskirtos rodiklių grupės:

- objektyvūs rodikliai – statistinė informacija;
- subjektyvūs rodikliai – pačių švietimo paslaugas gaunančių asmenų ar jų atstovų, šeimos narių vertinimai.

V. Rodikliai pagal skaičiavimo ypatumus:

- paprastieji statistiniai rodikliai, tiesiogiai naudojant pateikiamą įvairiuose šaltiniuose ar duomenų bazėse statistinę informaciją arba ją perskaičiuojant pagal poreikius. Paprastieji statistiniai rodikliai atliekant tyrimą buvo skaičiuojami naudojant Statistikos departamento ar Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos rodiklius arba tiesiogiai juos naudojant kaip socialinio teisingumo rodiklius (tai makrolygmens rodikliai šalies, regiono mastu);
- indeksai. Atskirų švietimo lygmenų socialinio teisingumo indeksai, kaip kompleksiniai mikrolygmens rodikliai, kurių skaičiavimas leido susieti asmens dalyvavimą švietimo sistemoje su jo (jo šeimos) socialinėmis ekonominėmis charakteristikomis. Indeksai buvo skaičiuojami remiantis švietimo rezultatų rodikliais, kurie atspindi, kokia dalis tam tikro amžiaus žmonių įtraukta į švietimo lygmenį (dalyvauja joje dabar) arba dalyvavo (jau yra įgiję tam tikrą išsilavinimą). Gini indeksas atspindi įgyto išsilavinimo nelygybę. Tai rodiklis, atspindintis tam tikro amžiaus gyventojų įgyto išsilavinimo nelygybę šalies mastu. Nors dažniau girdima apie Gini indeksą kaip pajamų nelygybės rodiklį, tačiau jis ne mažiau populiarus ir skaičiuojant švietimo sistemos nelygybę, ypač siekiant sekti pokyčius arba lyginti atskirų šalių situaciją.

VI. Rodikliai pagal jiems skaičiuoti naudojamos informacijos turinį:

- makrolygmens rodikliai (charakterizuoja situaciją šalies, savivaldybių mastu);
- mikrolygmens rodikliai, charakterizuojantys situaciją asmens, namų ūkio lygmeniu.

2.4.1. Statistiniai rodikliai socialiniam teisingumui vertinti atskirais švietimo lygmenimis

Paprastųjų statistinių socialinio teisingumo vertinimo rodiklių sąrašas sudaromas arba tiesiogiai naudojant švietimo stebėsenos rodiklius, arba jais remiantis atliekant papildomus skaičiavimus. Iš minėtų informacijos šaltinių buvo atrinkti švietimo konteksto, proceso, rezultatų ir padarinių rodikliai kiekvienam švietimo lygmeniui siekiant, kad jie kuo plačiau atspindėtų įvairiais socialinio teisingumo dimensijas. Didžioji dalis Lietuvoje ar ES dabar naudojamų švietimo stebėsenos rodiklių yra tinkami taip pat ir socialinio teisingumo stebėsenai, atitinkamai juos interpretuojant atskirų socialinio teisingumo principų kontekste.

Sudarant tokių rodiklių sąrašą kiekvienu švietimo lygmeniu buvo siekiama apimti visas apsibrėžtas socialinio teisingumo dimensijas (lygias galimybes, prieinamumą, pasirinkimo įvairovę, kompensavimą). Kaip matyti, kai kurie šių rodiklių gali būti interpretuojami keleto socialinio teisingumo principų požiūriu⁹.

Rodiklių sąrašo pasirinkimą lėmė ir informacijos kaupimo periodiškumas tam tikrose duomenų bazėse ar leidiniuose, t. y. siekiama, kad tai nebūtų vienkartinis tyrimas ar informacija, tačiau būtų

⁹ Kiekvieno lygmens rodiklių lentelėse prie tokių rodiklių pažymimos santrumpos – pirmosios dvi raidės, kokį dar principą rodiklis reprezentuoja.

galimybė ateityje juos naudoti periodiškai vertinant socialinį teisingumą. Didžioji dalis rodiklių sąrašė sudaryti orientuojantis į dabar prieinamus rodiklius Statistikos departamento, Švietimo ir mokslo ministerijos, tarptautinių periodinių tyrimų duomenų bazėse. Tačiau rodiklių sąrašė pateikta keletas rodiklių, kurie būtų labai svarbūs socialiniam teisingumui vertinti, tačiau kol kas nėra prieinamos informacijos jiems skaičiuoti (šie rodikliai lentelėse pažymėti pasviruoju šriftu).

Kai kalbama apie socialinio teisingumo vertinimą remiantis (naudojant) paprastais statistiniais rodiklius, turima galvoje dvi rodiklių grupes: viena grupė – rodikliai, tiesiogiai atspindintys socialinį teisingumą (pvz., vaikų, lankančių vaikų darželius, dalis, lyginant su visais ikimokyklinio amžiaus vaikais, matematikos rezultatų skirtumai tarp mieste ir kaime gyvenančių vaikų, vaikų iš skurdžiai gyvenančių šeimų dalis, galėjusi dalyvauti vasaros stovyklose ir t. t.), ir antra grupė – rodikliai, kurie leidžia vertinti socialinį teisingumą tik stebint šių rodiklių pokyčius, dinamiką tam tikru periodu (kaip antai, vienam mokiniui tenkanti lėšų suma per metus gali būti kaip socialinio teisingumo rodiklis, jeigu vertinsime šio rodiklio pokyčius, pvz., lėšų padidėjimas leidžia traktuoti šį rodiklį kaip švietimo paslaugų prieinamumo didėjimą).

Socialinio teisingumo vertinimo plėtojant ikimokyklinį ugdymą rodikliai (ISCED 0)

Socialiniam teisingumui šiuo lygmeniu yra labai svarbi dalyvavimo plėtojant ikimokyklinį ugdymą aprėptis, nes, kaip rodo atliekami tyrimai, tai labai glaudžiai siejasi su vaiko tolesnėmis lygiomis galimybėmis švietimo sistemoje. Todėl šių paslaugų prieinamumas, lygios galimybės jas gauti, kaip aprėpties šiomis paslaugomis didinimo principai, turi būti remiami pakankamais ištekiais (išlaidos ikimokykliniam ugdymui nuo BVP, išlaidos vienam vaikui), gerai išvystytu paslaugų tinklu (įstaigų skaičius ir kt., susiję su tuo rodikliu), taip pat papildomais ištekiais ir paslaugomis tų socialinių grupių vaikams ar šeimoms, kurios turi (gali turėti) šių paslaugų prieinamumo apribojimų (dėl savo gyvenamosios vietos, specialiųjų poreikių, tėvų materialinės padėties ir t. t.). Siekiant pasirinkimo įvairovės, būtų svarbūs rodikliai apie vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigų pasirinkimo galimybes pagal ugdymo kalbas, ugdymo formas ir kt. įvairovę. 2.1 lentelėje pateikiamas rodiklių sąrašas, apimantis konteksto, proceso, rezultatų ir pasekmių rodiklius bei atspindintis įvairius socialinio teisingumo principus.

2.1 lentelė. Socialinio teisingumo ikimokyklinio ugdymo srityje vertinimo rodikliai¹⁰

Švietimo konteksto rodikliai	
1. Ikimokyklinio amžiaus vaikų skaičius (iš viso, mieste, kaime).	
2. 0–6 metų amžiaus vaikai, pirmą kartą pripažinti neįgaliaisiais, taip pat nustatyta turinčių specialiųjų poreikių (iš viso, mieste, kaime).	
3. Išlaidos ikimokykliniam ugdymui procentais nuo BVP.	
Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės (LG)	1. Skirtumai tarp savivaldybių pagal vienam priešmokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkančių lėšų sumą (skirtumas tarp daugiausia ir mažiausia lėšų skiriančių savivaldybių, proc.).

¹⁰ Pasviruoju šriftu surašytus rodiklius siūloma įtraukti į sąrašą, tačiau tokių rodiklių kol kas nėra aptartuose informacijos šaltiniuose.

Prieinamumas (PR)	<ol style="list-style-type: none"> Ikimokyklinio ugdymo paslaugas teikiančių įstaigų skaičius (iš viso, mieste, kaime) (lyginant su ikimokyklinio amžiaus vaikų skaičiaus pokyčiais). Vienam ikimokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkanti lėšų suma (tūkst. Lt)^{*11}. Lėšos, tenkančios vienam ikimokyklinio ugdymo asmeniui, palyginti su BVP 1 gyventojui, proc.*
Pasirinkimo įvairovė (PA)	<ol style="list-style-type: none"> Nevalstybine (ne lietuvių) kalba auklėjančių ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius (lyginant su gyventojų tautinės sudėties pokyčiais)*. <i>Ar yra vaikų darželių pagal taikomas ugdymo programas įvairovė, kaip ji keičiasi.</i>
Kompensavimas (KO)	<ol style="list-style-type: none"> Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius.
Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	<ol style="list-style-type: none"> Mokymosi aprėptis ikimokyklinio ugdymo srityje (bruto, neto); mieste, kaime. Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių vaikų dalis mieste ir kaime (atsižvelgiant, kaip kinta rodiklis <i>Specialiųjų poreikių turinčių vaikų dalis bendrose ikimokyklinio ugdymo įstaigose mieste, kaime</i>). <i>Specialiųjų poreikių turinčių vaikų dalis bendrose ikimokyklinio ugdymo įstaigose* (taip pat atskirai mieste ir kaime).</i>
Prieinamumas	<ol style="list-style-type: none"> 1–6 metų vaikai, dalyvaujantys ikimokyklinio ugdymo srityje, lyginant su bendru to amžiaus vaikų skaičiumi (proc.) (iš viso, mieste, kaime). 3–6 metų vaikai, dalyvaujantys ikimokyklinio ugdymo srityje, lyginant su bendru to amžiaus vaikų skaičiumi (proc.) (iš viso, mieste, kaime). (LG)
Pasirinkimo įvairovė	<ol style="list-style-type: none"> Kitomis (ne lietuvių kalba) auklėjamų vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigose (lyginant su gyventojų tautinės sudėties pokyčiais)*.
Kompensavimas	<ol style="list-style-type: none"> Vienam specialiajam pedagogui vidutiniškai teko vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigose (iš viso, mieste, kaime). (LG) Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių specialiųjų poreikių turinčių vaikų iki 6 metų dalis (atsižvelgiant, kaip kinta rodiklis <i>Specialiųjų poreikių turinčių vaikų dalis bendrose ikimokyklinio ugdymo įstaigose</i>). 1–6 metų vaikus auginančių ir švietimo pagalbą gaunančių šeimų dalis (proc.).
Švietimo pasekmių rodikliai	
<ol style="list-style-type: none"> <i>Ar gyvenama vieta daro poveikį vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigų prieinamumui – nedirbančių, ikimokyklinio amžiaus vaikus auginančių moterų mieste ir kaime anketinė apklausa.</i> <i>Ar yra galimybė rinktis įvairias vaiko ikimokyklinio ugdymo programas – tėvų nuomonių tyrimas.</i> <i>Specialiųjų poreikių vaikų turinčių ir nedirbančių moterų dalis, lyginant su neturinčiomis vaikų su specialiaisiais poreikiais (tyrimo imties išplėtimas NŪBT).</i> 	

Šaltinis: Statistikos departamento leidinys „Švietimas“ bei Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos duomenų bazė.

¹¹ Žymėjimas žvaigždute reiškia, kad tai pokyčius atspindintis rodiklis, t. y. teisingumui vertinti turi būti lyginami šių ir ankstesnių metų rodikliai.

Socialinio teisingumo vertinimo bendrojo ugdymo lygmeniu rodikliai (ISCED 1, 2, 3)

Vienas iš ES šalyse ryškių socialinio teisingumo diskursų, kalbant apie vidurinį išsilavinimą, yra pagrindinio ar vidurinio išsilavinimo aprėpties svarba. Todėl vaikams, turintiems sunkumų dėl gabumų stokos, negalios, specialiųjų poreikių ir pan., yra būtina pagalba (kad vaikai galėtų mokytis bent iki 16 metų arba įgyti bent pagrindinį išsilavinimą). Taip pat svarbu, kad šiuo lygmeniu vaikai turėtų lygias galimybes įgyti geros kokybės vidurinį išsilavinimą. Įgyti gebėjimai gali būti įvertinti naudojant pažangumo rodiklius, todėl nenuostabu, kad ES nuo seno vykdo pažangumo rodiklių stebėseną, o Lietuva pirmą kartą dalyvavo PISA tyrime 2006 m. Įgūdžiams ir gebėjimams vertinti dažniausiai naudojami tokie rodikliai, kaip penkiolikmečių pažangumo vidurkis lietuvių kalbos mokėjimo srityje (skaitymas); penkiolikmečių pasiekimo vidurkis matematikos mokslų srityje; penkiolikmečių pažangumo vidurkis gamtos mokslų ir kompiuterinių įgūdžių srityje.

Gyventojų mokymosi aprėptis ir bent pagrindinį bei vidurinį išsilavinimą įgijusių asmenų dalis – rodikliai, atskleidžiantys socialinį teisingumą lygių galimybių, prieinamumo aspektais. Kaip antai, rodikliai „8–24 metų jaunimo, kuris nėra įgijęs vidurinio išsilavinimo ir nesimoko formaliojo švietimo sistemoje dalis“ bei „7–16 metų vaikų, nesimokančių pagal privalomojo ugdymo programas dalis“ yra ypač svarbūs, nes jie atspindi šio švietimo lygmens paslaugų prieinamumą. Socialinio teisingumo stoka šiuo lygmeniu lemia socialinės atskirties, integracijos į darbo rinką problemų užuomazgas.

Išlaidų, tenkančių vienam mokiniui, pokyčiai, mokinių ir mokytojų santykis byloja ir apie mokyklos kokybę, o nemokamą maitinimą mokyklose gaunančių vaikų skaičius, mokinių su specialiaisiais poreikiais mokymosi aprėptis atspindi kompensavimo principo įgyvendinimą, švietimo paslaugų prieinamumą tam tikrų socialinių grupių vaikams.

Svarbūs rodikliai teisingumui vertinti yra dalyvavimo vidurinio lavinimo sistemoje aprėptis ir rezultatai etninių grupių, kilmės požiūriu (lygių galimybių principo įgyvendinimas). Kaip buvo minėta analizuojant užsienio šalių patirtį (1 skyrius), Švedijoje, Škotijoje, Vokietijoje, Estijoje, Slovėnijoje renkami rodikliai apie imigrantų mokymosi kokybę ir sąlygas. Lietuvoje kol kas tokie duomenys nėra sistemaiškai renkami, todėl nėra galimybių vykdyti tokių rodiklių stebėseną ir analizę socialinio teisingumo kontekste. 2.2 lentelėje pateikiami rodikliai, prieinami švietimo statistikoje ir gali būti naudojami socialiniam teisingumui vertinti vidurinio išsilavinimo lygmeniu.

2.2 lentelė. Rodikliai socialiniam teisingumui bendrojo ugdymo (ISCED 1,2,3) lygmenimis vertinti

Švietimo kontekstas	
1. Valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidos bendrajam lavinimui, kaip dalis nuo BVP proc. 2. 7–18 metų vaikų skaičius (iš viso; mieste, kaime) 3. <i>Specialiųjų poreikių turinčių 7–17 m. amžiaus mokinių skaičius.</i>	
Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. 1–3 lygmens mokyklų skaičius iš viso, mieste, kaime; pasiskirstymas pagal tipus mieste, kaime (atsižvelgiant į 7–18 metų vaikų skaičiaus pokyčius). Šis rodiklis gali būti analizuojamas ir kaip atspindintis prieinamumo bei pasirinkimo principus.
Prieinamumas	1. Vienam besimokančiam vidurinio mokymo lygmeniu teko lėšų*.
Pasirinkimas	<i>1. Ar kaime gyvenantys turi galimybę lankyti meno mokyklas, suaugusiųjų mokyklas (gali būti ir gyventojų apklausų duomenys).</i>

Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Kompensavimas	1. 7–17 m. specialiųjų poreikių turinčių mokinių dalis, lyginant su visais specialiųjų poreikių turinčiais mokyklinio amžiaus vaikais, proc. (t. y. kokia dalis mokosi). 2. Nemokamai maitinamų mokinių, besimokančių pagal bendrojo lavinimo programas, dalis iš bendros mokinių, besimokančių pagal šias programas, skaičiaus (proc.)
Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. Mokinių skaitymo rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę: iš viso; miestas/kaimas; vyrai/moterys. 2. Mokinių matematikos rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę: iš viso; miestas/kaimas; vyrai/moterys. 3. Mokinių gamtos mokslų rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę: iš viso; miestas/kaimas; vyrai/moterys. 4. Mokinių, po vidurinio ugdymo programos išlaikančių kompiuterinio raštingumo įskaitą, dalis, lyginant su visais, baigusiais vidurinio ugdymo programą (proc.).
Prieinamumas	1. Bent pagrindinį išsilavinimą įgijusių 18 metų asmenų dalis (proc.): iš viso; miestas/kaimas; vyrai/moterys. 2. Bent vidurinį išsilavinimą įgijusių 20–24 metų asmenų dalis (proc.): iš viso; miestas/kaimas; vyrai/moterys.
Pasirinkimo įvairovė	1. Nevalstybine (ne lietuvių) kalba besimokančių dieninių bendrojo lavinimo mokyklų mokinių dalis (proc.) (įvertinant atitinkamo amžiaus gyventojų etninės sudėties pokyčius).
Kompensavimas	1. Specialiųjų poreikių turinčių asmenų (iki 21 metų) mokymosi aprėptis.
Švietimo pasekmių rodikliai	
1. Nedarbo lygio tarp turinčių vidurinį ir tarp turinčių žemesnį išsilavinimą skirtumas. 2. Socialinių pašalpų gavėjų dalies tarp turinčių vidurinį ir tarp turinčių žemesnį išsilavinimą skirtumas.	

Šaltinis: Statistikos departamento leidinys „Švietimas“, Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos duomenų bazė, PISA tyrimas.

Socialinio teisingumo vertinimo aukštojo mokslo srityje rodikliai (ISCED 5, 6 lygmenimis)

Sudarant rodiklių sąrašą vertinti socialinį teisingumą aukštojo mokslo lygmeniu buvo atsižvelgta į ES šalyse naudojamus rodiklius, taip pat į Lietuvos aktualijas (pvz., ar liberalėjant švietimo sistemai skiriamas dėmesys pažeidžiamoms grupėms, jų socialinės atskirties nuo aukštojo mokslo sumažinimui) ir rodiklių prieinamumą.

Socialinio teisingumo padėtį aukštojo mokslo lygmeniu atspindi gyventojų mokymosi aprėptis (bruto–neto), viešosios išlaidos aukštajam mokslui (absoliučia suma ir kaip BVP dalis), taip pat rodikliai apie neįgalius ar socialiai remtinus studentus. Pasirinkimo įvairovė, kaip vieną socialinio teisingumo principų, atspindi studijuojančiųjų savo lėšomis daugėjimas, aukštųjų mokyklų studentų skaičiaus pasiskirstymas pagal studijas gamtos, technikos ir taikomojo moksluose. Šis rodiklis atspindi ir nediskriminavimo (lygių galimybių) principą, nes dažnai tam tikros lyties, amžiaus ar etni-

nės grupės individai yra linkę pasirinkti studijuojamus dalykus, kurie gali būti primesti jiems dėl visuomenėje vyraujančių stereotipų ir normų. Lietuvos studentų pasirinkimo galimybes atspindi ir galimybės stažuotis užsienyje – šis rodiklis tampa vis aktualesnis švietimui tampant ne tik nacionalinės valstybės, bet ir globalios visuomenės dalimi. Lyčių lygybę atspindi studijuojančių vyrų ir moterų skaičiaus santykis, moterų dalis universitetinėse studijose ar doktorantūroje.

2.3 lentelė. Rodikliai socialiniam teisingumui aukštojo mokslo (ISCED 5,6) lygmenimis vertinti

Švietimo konteksto rodikliai	
1. Universitetų skaičius (valstybinių, nevalstybinių). 2. Lėšos, tenkančios vienam studijuojančiam asmeniui, palyginti su BVP 1 gyventojui, proc.	
Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. (PR) Studentų, savo lėšomis studijuojančių universitetuose ir kolegijose, dalis, proc. (bakalauro/ magistro pakopose). 2. <i>Aukštųjų mokyklų išlaidos aplinkai pritaikyti specialiesiems poreikiams.</i> 3. <i>Ne lietuvių kalba mokyklas baigusią kolegijas ir universitetus studentų dalis.</i>
Prieinamumas	1. Vienam aukštesniojo ir aukštojo mokslo įstaigose besimokančiam asmeniui teko lėšų (tūkst. Lt).
Pasirinkimo įvairovė	1. (PR) Aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičius.
Kompensavimas	1. Gaunančių stipendiją dalis, proc. (kolegijose, universitetuose). 2. Kolegijos, universitetų studentų, gaunančių socialinę stipendiją dalis, proc. nuo visų gaunamų stipendijų.
Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. (PR) Studentų su negalia dalis kolegijose, universitetuose, proc. 2. Moterų, studijuojančių doktorantūroje, dalis.
Prieinamumas	1. Mokymosi aprėptis 5, 6, lygmenimis, bruto, neto*.
Pasirinkimas	1. Aukštųjų mokyklų studentų, studijuojančių gamtos, technikos ir taikomuosius mokslus, dalis, palyginti su visų studentų skaičiumi, proc. 2. Stažavosi užsienyje studentų dalis (proc.) nuo visų studijuojančiųjų. 3. Mobilijų studentų dalis, proc. nuo visų studentų.
Kompensavimas	1. <i>Neigalių studentų, gaunančių specialią pagalbą studijoms, dalis, lyginant su visais studijuojančiais neigaliais studentais.</i>
Švietimo pasekmių rodikliai	
1. 1000-iai 25–64 metų amžiaus gyventojų tenka asmenų su aukštoju išsilavinimu. 2. Moterų, turinčių mokslų daktaro laipsnį, dalis, proc., lyginant su visų mokslo daktarų skaičiumi. 3. <i>Bedarbių, turinčių ir neturinčių aukštojo išsilavinimo, skaičiaus santykis.</i>	

Šaltinis: Statistikos departamento leidinys „Švietimas“, Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos duomenų bazė, Statistikos departamento rodiklių duomenų bazė, Švietimo ir mokslo ministerijos duomenys „Švietimo įstaigų skaičiaus kaita pagal mokymo kalbas (4-9-k)“.

Socialinio teisingumo vertinimo neformaliojo švietimo ir ugdymo srityse statistiniai rodikliai

Ši rodiklių grupė atspindi situaciją suaugusiųjų neformaliojo švietimo ir vaikų neformaliojo ugdymo srityse. Plėtojant ir įgyvendinant mokymosi visą gyvenimą strategiją, rodikliai apie socialinį teisingumą neformaliojo švietimo srityje yra svarbūs pažangai vertinti, problemoms identifikuoti, kaip ir vaikų neformalusis ugdymas, atliekantis svarbias papildomo vaiko ugdymo, prevencijos ir kt. funkcijas. 2.4 lentelėse pateikti neformaliojo švietimo ir ugdymo rodiklių sąrašai, tačiau būtina pažymėti, kad jie labai fragmentiški dėl oficialios informacijos ar specialiųjų tyrimų minėtais klausimais stokos. Rodikliai apie neformalųjį suaugusiųjų švietimą yra paimti iš metodikoje (2.2 skyrius) minėto 2006 m. *Adults Education Survey* tyrimo, kuriame dalyvavo ir Lietuva.

2.4 lentelė. Socialinio teisingumo suaugusiųjų neformaliojo švietimo srityje vertinimo rodikliai

Švietimo kontekstas	
<i>1. Visuomenės požiūris į suaugusiųjų neformaliojo švietimo svarbą (anketinė apklausa).</i>	
Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. Neformaliojo suaugusiųjų švietimo mokyklų skaičius (iš viso, mieste, kaime). 2. Priežastys, trukdančios prisidėti prie neformaliojo ugdymo (pagal tokius klausimus): a) nebuvo poreikio mokytis: vyrai; moterys; b) (KO) mokymasis per brangus: vyrai; moterys; c) trukdė amžius ir sveikata: vyrai; moterys; amžiaus grupė 55–64; d) užimtumas namie: vyrai; moterys;
Prieinamumas	1. Įmonių išlaidos tęstiniam profesiniam mokymui kaip bendros darbo jėgos išlaidų dalis (proc.). 2. (LG) Darbo laikas (val.), praleistas profesinio mokymo kursuose, vienam dalyviui (iš viso, vyrai, moterys)*.
Pasirinkimo įvairovė	1. Neformaliojo suaugusiųjų švietimo paslaugas teikiančiųjų skaičius: <ul style="list-style-type: none"> ▪ viešosios nuosavybės ūkio subjektai; ▪ privачios nuosavybės ūkio subjektai. 2. <i>Įtraukti papildomą klausimą į Suaugusiųjų švietimo tyrimo anketą (Kaip vertinate neformaliojo švietimo programų įvairovę).</i>
Kompensavimas	<i>Įtraukti papildomą klausimą į Suaugusiųjų švietimo tyrimo anketą (Ar mokytųsi, jeigu nereikėtų mokėti).</i>
Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. Besimokančių neformaliojo švietimo įstaigose skaičius (tūkst.): vyrų, moterų. 2. Neformaliojo švietimo įstaigose besimokantys suaugusieji pagal išsilavinimą. 3. (PR) Mokymosi visą gyvenimą lygis ^{*12} (proc.): iš viso; miestas; kaimas. 4. (PR) Kursų dalyviai, palyginti su visais šalies dirbančiaisiais* (proc.): iš viso; vyrai; moterys. 5. (PA) Mokosi savarankiškai* (proc.): iš viso; vyrai; moterys.
Prieinamumas	1. 25–64 m. amžiaus suaugusių gyventojų, dalyvavusių mokymuose 4 savaites prieš šį tyrimą, dalis*.

¹² Mokymosi visą gyvenimą lygis – 25–64 metų amžiaus gyventojų, per keturias paskutines savaites dalyvavusių švietimo ir profesinio mokymo veikloje, dalis.

Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Pasirinkimas	1. (LG) Dalyvaujantys neformaliojo švietimo srityje pagal priežastis, palyginti su visais gyventojais (dėl darbo, dėl asmeninių priežasčių; mieste, kaime).
Kompensavimas	1. <i>Kokia dalis neformaliojo švietimo programų yra nemokamos arba iš dalies subsidijuojamos darbdavių ar valstybės (rekomenduotinas rodiklis švietimo stebėsenai).</i>
Švietimo pasekmių rodikliai	
1. <i>Gyvenimo kokybės, sveikatos tyrimai, susiejant su dalyvavimu neformaliojo švietimo sistemoje.</i> 2. <i>Visuomenės nuomonės apie neformaliojo švietimo reikšmę pokyčiai teigiama linkme.</i>	

Šaltinis: Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos duomenų bazė, Suaugusiųjų švietimo tyrimas 2006, Tęstinio profesinio mokymosi įmonėse tyrimas, 2006.

Kalbant apie vaikų neformaliojo ugdymo rodiklius, pirmiausia kyla tokių rodiklių stokos oficialioje statistikoje problema.

2.5 lentelė. Socialinio teisingumo plėtojant vaikų neformalųjį ugdymą vertinimo rodikliai

Švietimo kontekstas	
1. <i>Visuomenės požiūris į vaikų neformaliojo ugdymo svarbą (anketinė apklausa).</i>	
Švietimo procesas (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. <i>Vasaros stovykloms skirtų lėšų lygio skirtumai (tarp daugiausia ir mažiausia lėšų, tenkančių vienam atitinkamo amžiaus vaikui, skyrusių savivaldybių).</i>
Prieinamumas	1. Neformaliojo vaikų švietimo mokyklų skaičius*. 2. (PA) Veikiančių ūkio subjektų vaikų ir jaunimo papildomam ugdymui (viešosios ir privačios nuosavybės) skaičius.* 3. Vasaros stovykloms skirta lėšų, tūkst. Lt (valstybės ir savivaldybių biudžetų)*.
Pasirinkimo įvairovė	1. (LG) <i>Neformaliojo ugdymo programų, mokyklų įvairovė: iš viso, mieste, kaime*</i> .
Kompensavimas	1. <i>Neįgaliems vaikams skirtos neformaliojo švietimo programos (galima bandyti analizuoti tokių programų skaičių, įvairovę savivaldybėse ir kt.).</i>
Švietimo rezultatai (dimensijos ir rodikliai)	
Lygios galimybės	1. <i>Berniukų, mergaičių lygis neformaliojo ugdymo srityje pagal būrelių įvairovę ir kt.</i>
Prieinamumas	1. Mokinių skaičius papildomo ugdymo įstaigose. 2. (KO) Mokinių vasaros poilsio stovyklose stovyklavo vaikų (tūkst.) ¹³ Iš jų mažas pajamas turinčių šeimų vaikai, proc.
Pasirinkimo įvairovė	1. (PR) <i>Tėvų ir vaikų požiūris į vaikų popamokinės veiklos prieinamumą, pasirinkimo galimybes, kokybę.</i>
Kompensavimas	1. Vaikų iš socialinės rizikos šeimų, gavusių socialines ir neformaliojo ugdymo paslaugas dienos centruose, skaičius.
Švietimo pasekmės	
1. <i>Vaikų ir paauglių nusikalstamumo lygis: iš viso, mieste, kaime.</i>	

Šaltinis: Statistikos departamento leidinys „Švietimas“, „Lietuvos vaikai“, Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo stebėsenos duomenų bazė.

¹³ Pokytis 2006–2007 m.

Apibendrinant pasakytina, kad siūlomas socialiniam teisingumui švietimo sistemoje vertinti statistinių rodiklių sąrašas iš esmės apima dabartiniu metu prieinamą Statistikos departamento, Švietimo ir mokslo ministerijos renkamą informaciją. Kita vertus, kai kuriems teisingumo aspektams atspindėti tokių rodiklių minėtuose šaltiniuose nėra, todėl autoriai siūlo preliminarius tokių rodiklių pavadinimus ir būdus jiems gauti. Pirmiausia, formuojant rodiklių sistemą, labai pasigendama vienos socialiniam teisingumui vertinti svarbios rodiklių grupės – pačių švietimo sistemos dalių ir visuomenės nuomonės apie teisingumą rodiklių. Tokie rodikliai kol kas nėra renkami ir kaupiami, tačiau jie neabejotinai būtų labai svarbūs socialinio teisingumo švietimo sistemoje vertinimo baigtumui. Kaip antai, vienas ar kitas visuomenės nuomonės rodiklis galėtų būti įtrauktas į NŪB tyrimų klausimyną ar į PGS klausimyną. Ypač mažai yra patikimų šalies mastu rodiklių apie neformalųjį vaikų ugdymą. Įvertinant vaikų neformaliojo ugdymo svarbą socialinio teisingumo įgyvendinimui (žr. 1 skyrių), būtų svarbu praplėsti šių svarbių rodiklių sąrašą, ypač individualiu mikrolygmeniu (pvz., NŪBT ar PGS tyrimų klausimynus papildyti klausimais apie namų ūkyje esančių vaikų dalyvavimą įvairiuose būreliuose ir neformaliojo ugdymo priemonėse ir tokio dalyvavimo kliūtis).

Taigi 3 studijos skyriuje pateikta socialinio teisingumo Lietuvos švietimo sistemoje analizė grindžiama tik šiuo metu prieinamais rodikliais, tačiau neišsemia visų tokiam vertinimui čia siūlomų rodiklių sąrašo.

2.4.2. Socialinio teisingumo indeksai ir jų skaičiavimo metodika¹⁴

Siekiant įvertinti socialinį teisingumą švietimo sistemoje buvo apsispręsta naudoti ne tik paprastus statistinius rodiklius, bet sukonstruoti ir indeksus. Pirmieji, nors ir leidžia stebėti bei vertinti įvairius teisingumo aspektus ir principų įgyvendinimą, tačiau apriboja visuminį, apibendrintą šio fenomeno suvokimą. Siekiant gauti kompleksiškesnius švietimo sistemos vertinimus socialinio teisingumo prasme (t. y. ne vieno kurio nors teisingumo principo požiūriu, o apimant keletą principų) buvo pasirinkta skaičiuoti integruotą rodiklį – indeksą. Apibendrintas teisingumo vertinimas ypač svarbus skatinant platesnes visuomenės diskusijas, plėtojant ir tobulinant švietimo politiką. Galima pažymėti, kad indeksų skaičiavimas yra gana populiarus vertinant socialinį teisingumą (taip pat nelygybę) švietimo srityje. Tai lemia sąlyginis jo paprastumas ir aiškumas, kai norima palyginti keletą šalių ar vertinti reiškinių dinamiką bėgant laikui. Be to, skaičiuoti šį indeksą naudinga norint susitarti, kas mums yra socialiai teisinga, kokie socialinio teisingumo aspektai mums yra svarbiausi, nes nuo to priklauso, kokius rodiklius rinksimės indeksui skaičiuoti. Tokiu būdu atsiranda galimybė stebėti, kaip keičiasi indeksas, keičiantis pasirinktiems rodikliams. Būtina pažymėti, kad interpretuojant indekso pokyčius reikia nepamiršti indeksą informuojant apie socialinį teisingumą tik pasirinktų rodiklių požiūriu (Sheret 1991).

Taigi nors indeksas ir palengvina tam tikrų reiškinių įsivaizdavimą (užuot naudojus daugelį rodiklių, imamas tik vienas ar keletas indeksų), tačiau jo naudojimas praktiniam reiškiniui vertinti visada kelia pavojų, kad gali būti pamirštamas šio rodiklio ribotumas, t. y. kad indeksas atspindi tik tuos reiškinių aspektus, kurie įkomponuojami į indekso skaičiavimą. Svarbu išvengti per daug plataus indekso kaip teisingumo rodiklio interpretavimo.

Socialinio teisingumo indeksų konstravimas

Kaip buvo aptarta, socialinis teisingumas reiškia lygias galimybes, pasirinkimą, prieinamumą ir kompensavimo principų įgyvendinimą švietimo sistemoje (kitais tariant, šio dalyvavimo nevaržo,

¹⁴ Socialinio teisingumo indeksas – kompleksinis rodiklis, atspindintis, koku laipsniu įgyvendintas socialinis teisingumas tam tikru švietimo lygmeniu.

neapriboja asmens (jo šeimos) materialinė padėtis, gyvenamoji vieta, lytis, negalia, amžius ir kt.). Todėl, siekiant atspindėti visus šiuos principus, reikalingi detalūs, išsamūs, reprezentatyvūs mikrolygmens duomenys apie asmenis ar namų ūkius. Taigi socialinio teisingumo indeksams konstruoti buvo pasirinkta naudoti jau egzistuojančius naujausius prieinamus namų ūkių biudžetų tyrimo duomenis (toliau – NŪBT). Šioje mikrolygmens duomenų bazėje renkama informacija leidžia susieti asmens dalyvavimą švietimo sistemoje su jo (jo šeimos) socialinėmis ekonominėmis charakteristikomis. NŪBT generalinė aibė – visi Lietuvos asmeniniai namų ūkiai. Tyrimo atranka sudaroma tokiu būdu, kad užtikrintų namų ūkių reprezentavimą šalyje. 2007 m. tyrimo imtį sudarė 11 040 namų ūkių, iš jų tyrime dalyvavo 6917. 2008 m. tyrimo imtį sudarė 11 028 namų ūkiai, iš jų tyrime dalyvavo 6103 (Namų ūkių biudžetai 2007 ir 2008).

Skaičiuojant 2007 m. socialinio teisingumo švietimo srityje indeksus, remiantis namų ūkių biudžetų duomenimis buvo atliekama logistinė regresija, kuri parodo, kiek asmens dalyvavimą švietimo sistemoje, pavyzdžiui, vaikų darželio lankymą, gimnazijos lankymą, studijas aukštojoje mokykloje ir t. t. lemia minėtos aplinkybės (gyvenamoji vieta, šeimos pajamos ir t. t.).

Kintamųjų ryšiams ir reikšmingumui (svoriams) nustatyti pasirinktas logistinės regresijos modelis, kai vienam (priklausomam) dvireikšmiam kintamajam (šiuo atveju pasirinktam švietimo sistemos rodikliui) įtaką daro keletas nepriklausomų kintamųjų (šiuo atveju buvo pasirinktos socialinio teisingumo dimensijos, išreikštos per pasirinktas socialines grupes: vyrus ir moteris, turtingus ir neturtingus ir t. t.). Nepriklausomi kintamieji, skaičiuojant ikimokyklinio ugdymo, vidurinio mokymo ir aukštojo mokslo indeksus, buvo pasirenkami iš namų ūkių biudžetų tyrimuose pateiktų respondentų socioekonominių charakteristikų.

Buvo skaičiuojami *ikimokyklinio ugdymo, vidurinio mokymo, aukštojo mokslo* indeksai. Neabejotinai būtų tikslinga analogišką skaičiuoti ir neformaliojo švietimo ir ugdymo indeksą, tačiau į namų ūkių biudžetų tyrimus nėra įtraukta adekvačių klausimų tokiam vertinimui atlikti¹⁵.

Kiekvieno švietimo lygmens indeksas buvo skaičiuojamas remiantis švietimo rezultatų rodikliais (priklausomas kintamasis) (t. y. rodikliai, atspindintys, kokia dalis tam tikro amžiaus asmenų įtraukta į švietimo sistemą (dalyvauja joje dabar) arba dalyvavo (jau yra įgiję tam tikrą išsilavinimą)).

Ikimokyklinio ugdymo socialinio teisingumo indekso priklausomas kintamasis yra *ikimokyklinio amžiaus (1–6 metų amžiaus) vaikų darželio lankymas* (pagal ISCED 0 tai yra švietimo lygmens rezultatų rodiklis, toliau – vaikų darželis). Analizės subjektas yra tik tie namų ūkiai, kuriuose yra bent vienas ikimokyklinio amžiaus vaikas, ir žvelgiama į tai, ar lankymui gali daryti įtaką įvairios namų ūkio charakteristikos, pavyzdžiui, gyvenamoji vieta, pajamos ar kt. 2007 m. tokių namų ūkių į NŪBT imtį pateko 687 arba populiacijos mastu – 157 359.

Vidurinio mokymo priklausomas kintamasis yra *16–18 metų asmenų mokymasis*. Jis suformuojamas individualiu lygmeniu iš NŪBT klausimo „Kur šiuo metu mokosi“ duomenų. Dėmesio centre yra 16–18 metų amžiaus asmenys, kurie mokosi/nesimoko (2007 m. į NŪBT imtį pateko 1050 arba populiacijos mastu – 166 104). Kitaip tariant, siekiama nustatyti, kokie veiksniai namų ūkyje lemia 16–18 metų amžiaus jaunuolio tolesnį mokymąsi arba pasitraukimą iš švietimo sistemos. *Aukštajame moksle* buvo apsispręsta skaičiuoti dalyvavimo aukštajame moksle socialinio teisingumo indeksą. Priklausomas kintamasis šiuo atveju yra 19–24 metų asmenų mokymasis aukštosiose mokyklose ir doktorantūroje. Prie šiuo metu besimokančiųjų buvo prijungti ir tie, kurie šioje amžiaus grupėje jau buvo spėję baigti aukštojo mokslo studijas. Indeksas buvo konstruojamas individualiu lygmeniu. Analizės

¹⁵ Papildžius namų ūkių biudžetų tyrimus keletu klausimų, pvz., ar namų ūkyje gyvenantis vaikas lanko kokius nors būrelius ir pan., ši indeksą būtų galima apskaičiuoti remiantis tokia pačia kaip ir minėtų kitų trijų indeksų skaičiavimo metodika.

esmė – išsiaiškinti, kas lemia dalyvavimą ar nedalyvavimą aukštojo mokslo studijose. 2007 m. į NŪBT imtį pateko 1062 tokie asmenys, o populiacijos mastu – 314 912 asmenų, kurie mokosi arba jau yra baigę aukštąjį mokslą.

Visų šių kintamųjų atsakymų reikšmės buvo perkoduotos į dvinarės (2.6 lentelė).

2.6 lentelė. Priklausomų kintamųjų reikšmės logistinės regresijos modelyje

<i>Ikimokyklinis ugdymas</i>	<i>Vidurinis išsilavinimas</i>	<i>Aukštasis mokslas</i>
1 = vaikas lanko darželį; 0 = kita.	0 = nesimoko; 1 = mokosi (16–18 metų amžiaus asmenys, kurie mokosi 5–10 klasėje, gimnazijos 1–2 klasėje arba vidurinės mokyklos 11–12 klasėje, arba gimnazijos 3–4 klasėje, arba profesinėje mokykloje nebaigus 10-metės mokyklos, arba profesinėje mokykloje po 10-metės mokyklos, arba profesinėje mokykloje po vidurinės mokyklos).	1 = mokosi aukštojoje mokykloje, doktorantūroje arba turi aukštąjį išsilavinimą; 0 = neturi aukštojo išsilavinimo ir nesimoko aukštojoje mokykloje (visi kiti atvejai).

Konstruojant indeksus buvo siekiama atskleisti, kaip priklausymas tam tikrai socialinei grupei (vyrų ir moterų, kaimo ir miesto gyventojų, skurstančių ir neskurstančių namų ūkių, vienišų tėvų šeimose ir pilnose šeimose ir t. t.) susijęs su asmens dalyvavimu švietimo sistemoje, tam tikro išsilavinimo įgijimu. Švietimo pasiekimų skirtumus tarp šių socialinių grupių galima interpretuoti kaip skirtumus pagal atskiras socialinio teisingumo dimensijas, pvz., skirtumai tarp įgalių ir neįgalių asmenų dalyvavimo aukštojo išsilavinimo sistemoje gali būti aiškinami lygių galimybių aukštojo mokslo srityje trūkumu; mažesnis kaimo vaikų darželių lankymas – mažesniu paslaugų prieinamumu kaimo gyventojams ir t. t. Atsižvelgiant į pasirinktus socialinio teisingumo principus, buvo numatyta išskirti tokias socialines grupes:

- Lyties požiūriu: moteris, vyras.
- Gyvenamosios vietos: miestas, kaimas.
- Pajamų požiūriu:
 - pajamų lygio – skurstantys ir neskurstantys namų ūkiai;
 - pajamų diferenciacijos – viršutinė ir apatinė pajamų kvintilė.
- Sveikatos požiūriu: turintys specialiųjų poreikių, neįgalūs ir įgalūs.
- Šeimos struktūros:
 - vieniši asmenys su vaikais ir ne vieniši;
 - šeimos be vaikų arba su vienu vaiku ir šeimos su dviem ir daugiau vaikų namų ūkyje.
- Žmogiškojo kapitalo:
 - bent vieno iš tėvų išsilavinimas aukštasis arba tėvai be aukštojo išsilavinimo;
 - vienas sutuoktinis turi aukštąjį išsilavinimą arba neturi.
- Kilmės: vietinis gyventojas, emigrantas, lietuvis, kitos tautybės asmuo¹⁶.

¹⁶ Kadangi namų ūkių biudžetų tyrimų duomenys neleidžia išskirti respondentų pagal tokį požymį, šis aspektas nebuvo įtrauktas į socialinio teisingumo indeksą.

Dalyvavimo švietimo sistemoje ar švietimo rezultatų lyginimas išskirtose grupėse leidžia vertinti socialinį teisingumą švietimo sistemoje, nes atspindi lygių galimybių, prieinamumo, kompensavimo principų įgyvendinimą, o pasirinkimo įvairovės principas indekse neatsispindi, nes NŪBT nėra tam tinkamų duomenų

Ir priklausomo kintamojo atveju, ir nepriklausomų kintamųjų atsakymų kategorijos buvo perkoduotos į dvinares. Pabrėžtina, kad ne visos pradžioje naudotos socioekonominės charakteristikos buvo ir toliau naudojamos sudarant indeksus. Dalis jų buvo atmetos skaičiuojant dėl didelės koreliacijos su kitais nepriklausomais kintamaisiais. Taip pat buvo pašalinti ir statistiškai nereikšmingi kintamieji. Galiausiai nenaudojami kintamieji, kurie negalėtų būti susieti priežastiniais ryšiais su nepriklausomu kintamuoju¹⁷. Visgi tam tikros išlygos buvo padarytos skaičiuojant indeksus ir paliekant kintamąjį, susijusį su asmenų grupavimu į turinčius ar neturinčius negalios, t. y. nors į NŪBT patekusių asmenų su negalia imties dydis buvo nedidelis, o tai gali kelti patikimumo abejonių, šis aspektas labai svarbus socialiniam teisingumui ir, autorių nuomone, labai susijęs su asmens galimybėmis dalyvauti švietimo sistemoje Lietuvoje.

Taigi, atsisakius dalies socioekonominių charakteristikų iš pirminės nepriklausomų kintamųjų aibės, yra suformuojamas galutinis priežastinių veiksnių, susijusių su vaikų darželio lankymu, mokymusi vidurinio ugdymo lygmeniu bei aukštojo mokslo įstaigose, sąrašas (2.7 lentelė).

2.7 lentelė. Nepriklausomi kintamieji, naudojami ikimokyklinio ugdymo, vidurinio išsilavinimo ir aukštojo mokslo socialinio teisingumo indeksams skaičiuoti

Nepriklausomas kintamasis	Reikšmės	Ikimokyklinis ugdymas	Vidurinis išsilavinimas	Aukštasis mokslas
Lytis	vyras		✓	✓
	moteris			
Gyvenamoji vieta	miestas	✓	✓	
	kaimas			
Skurdas (pagal disponuojamų pajamų dydį)	skursta	✓	✓	✓
	neskursta			
Namų ūkio tipas	vieniši asmenys su vaikais iki 18 metų	✓	✓	
	kiti namų ūkiai su vaikais iki 18 metų			
Vaikai iki vienerių metų namų ūkyje	yra vaikų iki metų ¹⁸	✓		
	nėra vaikų iki metų			

¹⁷ Pavyzdžiui, aukštojo mokslo lygmeniu kintamieji, atspindintys gyvenamąją vietą, buvo atmeti, nes pildant NŪBT anketas studentas nurodo, kur gyvena tuo metu, kai studijuoja, o ne iš kur atvyko studijuoti.

¹⁸ Naudojant tiek statistinius duomenis, tiek skaičiuotus indeksus negalima visiškai paaiškinti, kiek šeimų naudojimąsi vaikų ikimokyklinio ugdymo paslaugomis lemia šių paslaugų tinklo išvystymas, prieinamumas, o kiek pačios šeimos apsisprendimas leisti vaiką į darželį ar ne. Siekiant atsakyti į šį klausimą, reikėtų NŪBT papildyti klausimu – *kodėl vaikas nelanko darželio* (dėl to, kad jo arti nėra, brangiai kainuoja, ar nėra poreikio). Šis rodiklis galėtų būti įtrauktas į indekso skaičiavimą, tad indeksas tiksliau atspindėtų socialinį teisingumą vaikų ikimokyklinio ugdymo sistemoje. Tikėtina, kad vaikai į darželį bus nevedami, jeigu namuose bus kitų vaikų iki vienerių metų, už kuriuos šeima gauna motinystės (tėvystės) išmokas (šios išmokos 2007 m. buvo mokamos iki vaikui sukaks vieneri metai).

Nepriklausomas kintamasis	Reikšmės	Ikimokyklinis ugdymas	Vidurinis išsilavinimas	Aukštasis mokslas
Nepilnamečių skaičius namų ūkyje	mažiau negu du nepilnamečiai		✓	✓
	du ir daugiau nepilnamečių			
Namų ūkio galvos išsilavinimas	aukštasis		✓	
	kitas			
Kiti asmenys, turintys aukštąjį išsilavinimą namų ūkyje	yra turinčių aukštąjį išsilavinimą			✓
	nėra			
Negalia	yra negalia	✓* namų ūkio lygmeniu	✓* individualiu lygmeniu	✓* individualiu lygmeniu
	nėra negalios			

Skirtingų švietimo lygmenų indeksams sudaryti, kaip matyti, yra sujungiamos nevienodos socio-ekonominės charakteristikos, nes ne visos aplinkybės, susijusios su dalyvavimu švietimo sistemoje, yra vienodai svarbios atskirais lygmenimis. Analizės metu gauti koeficientai atskleidžia ryšių stiprumą tarp nepriklausomojo ir priklausomojo kintamojo. Atsižvelgiant į tai sudaromi svoriai, kuriais remiantis kintamieji sujungiami į vieną indeksą. Apskaičiavus procentinę šių koeficientų dalį nuo bendros koeficientų sumos, gaunami svoriai, leidžiantys įvertinti santykinį kiekvieno nepriklausomo kintamojo reikšmingumą darželio lankymui, tolesniam mokymuisi viduriniu mokymo lygmeniu ir dalyvavimui aukštojo mokslo sistemoje (2.8 lentelė, 2 priedas).

2.8 lentelė. Su dalyvavimu skirtingais švietimo lygmenimis susijusių kintamųjų svoriai

Kintamieji	Ikimokyklinis ugdymas	Vidurinis išsilavinimas	Aukštasis mokslas
Moteris		4,6	18,39
Miestas	44,96	7,61	
Aukštasis namų ūkio galvos išsilavinimas		25,68	
Namų ūkis su 0 arba 1 vaiku		15,04	8,80
Kiti namų ūkiai		12,54	
Neskursta	15,09	2,26	10,14
Neturi negalios	7,37	32,21	31,71
Yra kitų namų ūkio narių, turinčių aukštąjį išsilavinimą			30,95
Namų ūkyje nėra vienišų tėvų	22,25		
Namų ūkyje nėra vaikų iki metų	10,33		
Iš viso:	100	100	100

Kaip matyti, didžiausią reikšmę vaikų darželio lankymui turi gyvenimas mieste. 16–18 metų amžiaus jaunuolių tolesniam mokymuisi svarbiausias yra namų ūkio galvos aukštasis išsilavinimas

ir neįgalių asmenų namų ūkyje nebuvimas. Šie veiksniai taip pat lemia aukštojo mokslo studijų pasirinkimą.

Apskaičiuoti svoriai priskiriami kintamiesiems, kurie sujungiami į bendrus socialinio teisingumo indeksus ikimokyklinio ugdymo lygmeniui, vidurinio mokymo lygmeniui ir aukštajam mokslui.

Ekspertinio vertinimo būdu buvo nuspręsta 2008 m. socialinio teisingumo indeksus skaičiuoti remiantis ta pačia metodika kaip ir 2007 m., naudojant pagal 2007 m. duomenis atrinktus kintamuosius ir jų svorius, t. y. 2008 m. indeksams skaičiuoti naudojami 2007 m. kintamieji ir jų svoriai.

Socialinio teisingumo indeksų interpretavimas

Kiekvienas indeksas atspindi, kiek (koku laipsniu) tam tikru švietimo lygmeniu užtikrinamas socialinis teisingumas, vertinant pagal pasirinktus teisingumo principus ir juos atspindinčius rodiklius. Didesnė gauto indekso reikšmė reiškia didesnę socialinį teisingumą tuo švietimo lygmeniu. Indekso reikšmė gali kisti nuo 0 iki 100. Pvz., žvelgiant į ankstesnę lentelę matyti, kad didžiausią socialinio teisingumo indekso įvertį ikimokyklinio ugdymo lygmeniu gautų tie namų ūkiai, kurie gyvena mieste (tai yra svarbiausiais veiksnys), kurių pajamos viršija skurdo ribą, vaiką (vaikus) augina ne vieniši asmenys, namų ūkyje nėra neįgaliųjų ir vaikų iki vienerių metų. Lyginant indeksų pokyčius laiko atžvilgiu, galima daryti išvadas, kaip kinta socialinis teisingumas. 2.9 lentelėje pateikiamas apibendrintas trumpas socialinio teisingumo indeksų aprašas.

2.9 lentelė. Socialinio teisingumo indeksai ikimokyklinio ugdymo, vidurinio išsilavinimo ir aukštojo mokslo srityse

Teisingumo dimensijos	Rodikliai
Lygios galimybės Prieinamumas Kompensavimas	<p>1. Socialinio teisingumo indeksas ikimokyklinio ugdymo srityje. Rodiklis atspindi, kiek galimybės naudotis ikimokyklinio ugdymo paslaugomis susijusios su vaiko šeimos gyvenamąją vieta, pajamomis, ar šeimoje yra vaikų iki vienerių metų amžiaus, namų ūkio (šeimos) tipu, šeimoje esančių narių neįgalumu</p> <p>2. Socialinio teisingumo indeksas vidurinio mokymo srityje. Rodiklis atspindi, kiek 16–18 metų amžiaus jaunuolio tolesnis mokymasis arba pasitraukimas iš švietimo sistemos susijęs su namų ūkiu, kuriame jis gyvena, gyvenamąją vietą, skurdu, šeimos vaikų skaičiumi, namų ūkio (šeimos) tipu, šeimos narių neįgalumu, ar namų ūkyje aukštąjį išsilavinimą turinčiais asmenimis.</p> <p>3. Socialinio teisingumo indeksas aukštojo mokslo srityje. Rodiklis atspindi, kiek 19–24 metų amžiaus asmenų dalyvavimas aukštojo mokslo studijose susijęs su asmens lytimi, neįgalumu, šeimos skurdu, šeimos vaikų skaičiumi, ar namų ūkyje aukštąjį išsilavinimą turinčiais asmenimis.</p>

Indeksas sudaro galimybes gilintis, kodėl socialinis teisingumas didėja ar mažėja, analizuojant atskirų kintamųjų reikšmių pokyčius laiko atžvilgiu (pvz., indekso reikšmė pakito labiau dėl to, kad daugiau žmonių nebeskursta, ar dėl aukštesnio šeimos narių išsilavinimo ir pan.). Taip pat galima atlikti pūvius pagal atskiras socialines grupes ir skaičiuoti dalinius indeksus, pvz., apskaičiuoti aukštojo mokslo indeksus atsižvelgiant į nepilnamečių vaikų šeimoje skaičių; paskaičiuoti ikimokyklinio ugdymo indeksus tarp namų ūkių, kuriuose yra pensinio amžiaus asmenų ir jų nėra; pažiūrėti skirtumus tarp miesto ir kaimo gyventojų, skurstančių ir neskurstančių namų ūkių ir pan.). Galima skaičiuoti indeksus ir pagal regionus (pvz., kokioje apskrityje situacija prasčiausia). Šie indeksai, prie-

šingai nei suminis socialinio teisingumo indeksas šalies mastu, leidžia pamatyti skirtumus, esančius tarp tam tikrų mus dominančių grupių ir išskirti, kuriose jų situacija socialinio teisingumo atžvilgiu yra prasčiausia.

2.4.3. Išsilavinimo nelygybės (angl. *Education Inequality*) vertinimas: Gini indeksas

Gini indeksas yra dažniausiai taikomas vertinant pajamų nelygybę visuomenėje, tačiau pajamos yra tik viena iš nelygybės visuomenėje dimensijų. Paprastai skiriama įvairios socialinės gerovės dimensijos, tarp jų švietimas, sveikata ir t. t., kurių pasiskirstymo netolygumai gali sukelti socialinę nelygybę. Antai, Heshmati (2004) teigia, kad skirtingi išsilavinimo lygiai, jo kokybė ir nepakankama perskirstymo politika didina socialinę nelygybę visuomenėje. Anot Heshmati (2004), aukštesni išsilavinimo pasiekimai ir lygesnis išsilavinimo pasiskirstymas visuomenėje skatina ekonominį augimą bei lygesnį pajamų pasiskirstymą.

Kodėl Gini indeksas?

Nelygybės sąvoka socialiniame kontekste turi įvairių reikšmių: etninė; rasinė, lyties, geografinė, socialinės kilmės ir pan. Nepaisant to, bet kuris nelygybės traktavimas priklauso nuo pagrindinės nelygybės problemos esmės: ar turi būti visiška lygybė, ar galima pozityvi diskriminacija, ar nelygybė sukeliama sėkmės ar vienodų galimybių? Kitaip tariant, diskursas apie nelygybę neatsiejamas nuo socialinio teisingumo sampratos. Viena iš socialinės nelygybės formų – išsilavinimo nelygybė. Konceptualiai išsilavinimo nelygybė gali būti išskiriama, tačiau realiai ją lemia įvairios kitos nelygybės formos: ekonominės nelygybės, sveikatos nelygybės ir pan. Pažymėtina, kad ne tik lemiamą, bet taip pat turi poveikį ir šioms minėtoms nelygybės formoms (Gregorio, Lee 2002; Ahmed 2003; Jaml, Jahan Khan 2003; Heshmati 2004; Nordstrum 2006; Lorel 2008 ir kt.).

Antai Jaml, Jahan Khan (2003) teigė, kad ekonominė veikla vis labiau grindžiama žiniomis, o išsilavinimo galimybių nelygybė generuoja pajamų nelygybę ir skurdą. Didesnė išsilavinimo lygybė sudaro galimybes nepasiturintiems gauti didesnę naudą iš ekonominio augimo ir yra didesnio ekonominio augimo prielaida. Priešingu atveju galimas lėtesnis ekonominis augimas ir nuolatinė pajamų nelygybė visuomenėje. Jaml, Jahan Khan (2003) priėjo prie išvados, kad egzistuoja pozityvus ryšys tarp išsilavinimo nelygybės ir pajamų nelygybės.

Justino (2005) atkreipė dėmesį, kad suprantant nelygybę pagal tris jos dimensijas – pajamas, išsilavinimą ir sveikatą – reikia atsižvelgti į šių gerovės dimensijų sąveikas. Justino (2005) nuomone, yra klaidinga manyti, kad išsilavinimo ir sveikatos pasiskirstymų pokyčiai neturės reikšmės pajamų pasiskirstymui, ir atvirkščiai. Todėl apie šias dimensijas reikia galvoti kaip apie skirtingas ir kokybiškai vienas, nes neįmanoma vienos ar kitos kompensuoti kita. Tokiu atveju išsilavinimo kaip atskiros gerovės dimensijos traktavimas sudaro prielaidas naudoti tuos pačias matavimo priemones kaip ir kitoms gerovės sritims: pajamoms, sveikatai ir pan.

Išsilavinimo nelygybės rodiklio svarbą pabrėžė ir Lorel (2008) pažymėdamas, kad išsilavinimo kaita tarp kartų yra pagrindinis veiksnys, lemiantis išsilavinimo nelygybės ir pajamų nelygybės ryšį. Socialinė nelygybė sumažėtų, sumažinant pajamų nelygybę ir pagerinus išsilavinimo pasiskirstymą tarp tos kartos vaikų. Todėl, pasak Lorel (2008), vidutinis išsilavinimo lygis šalyje yra nepakankama informacija išsilavinimo lygiui atspindėti šalyje, reikalinga informacija ir apie pasiskirstymą.

Taigi Gini indekso išsilavinimo nelygybei skaičiavimas turi prasmę, nes išsilavinimo nelygybė kaip viena iš pagrindinių nepiniginės socialinės gerovės dimensijų turi didžiulį poveikį ne tik įvairiems kitiems visuomenės procesams, bet ir parodo švietimo sistemos perskirstymo tarp įvairių socialinių grupių būklę.

Gini indekso taikymo metodologinės prielaidos

Gini indekso skaičiavimas švietimo politikoje yra naujas socialinį teisingumą charakterizuojantis rodiklis mūsų šalyje, o įvairiose šalyse tokie empiriniai tyrinėjimai yra atliekami, todėl metodologinis įdirbis jau yra. Tarp minėtų tyrimų, kurių tikslas – išmatuoti nepinigines socialinės gerovės dimensijas (pavyzdžiui, sveikatos, švietimo ir pan.) bei kiekybine išraiška įvertinti jų būklę, t. y. absoliučius rodiklius ir pasiskirstymą, galima paminėti Vinod, Yan, Xibo (2000), Gregorio, Lee (2002), Unterhalter (2003), Jaml, Jahan Khan (2003), Nordstrum (2006), Mesa (2007), Lorel (2008), Brendler (2008) Chakraborty (2009) ir kt. darbus. Šie autoriai taikė įvairius rodiklius išsilavinimo nelygybei matuoti, tarp jų ir Gini indeksą kaip vieną iš pagrindinių.

Pavyzdžiui, Jaml, Jahan Khan (2003) tyrinėjo regioninę išsilavinimo nelygybę, taikydami rajonų išsilavinimo indeksą (DEI). Rajono išsilavinimo statusą apibrėžė, remdamiesi įvairaus amžiaus kohortų išsilavinimo lygiais. Pasirinko tris amžiaus grupes – 5–9 metų, 10–14 metų ir 15–24 metų. Šios grupės reprezentuoja pradinį, vidurinį ir aukštąjį išsilavinimą. Aukštasis išsilavinimas buvo skaidomas į bendrąjį ir techninį. Suaugusiųjų raštingumo lygis buvo apibrėžiamas kaip santykis raštingų asmenų nuo visos populiacijos, kurios amžius daugiau nei 10 metų.

Minėti penki rodikliai buvo derinami pritaikant skirtingus svorius. Svoriams nustatyti naudota faktorinė analizė. Didžiausias svoris buvo suteiktas tam kintamajam, kuris kinta labiausiai, t. y. turi didžiausią dispersiją. Rodiklis, turintis mažiausią nelygybės laipsnį, turi mažiausią svorį. Taigi DEI yra penkių pasvertų rodiklių vidurkis ir skirtas provincijos, regioninius ir lyčių skirtumams matuoti.

Išsilavinimo nelygybei matuoti Jaml, Jahan Khan (2003) naudojo keturias priemones, tarp kurių – ir Gini indeksas.

Nordstrum (2006), pabrėždamas, kad didžiausią stigmą žmonės jaučia iš santykinės nelygybės, pirmenybę akivaizdžiai skyrė santykiniams išsilavinimo nelygybės matams, tarp kurių yra ir Gini. Gini indekso kaip santykinio nelygybės mato esmė yra ta, kad faktinis rezultatų (išsilavinimo) pasiskirstymas lyginamas su hipotetiniu absoliučiai lygiu analogiškų rezultatų pasiskirstymu. Taigi jei rodiklis tolsta nuo absoliučiai lygaus pasiskirstymo, socialinio teisingumo politiką reikia peržiūrėti.

Apibendrinant galima teigti, kad tyrimų, kurių metu buvo taikoma Gini indekso švietimo srityje metodinė patirtis, Gini indekso santykinės nelygybės charakterizavimas lėmė šio rodiklio pasirinkimą vertinti išsilavinimo rezultatų nelygybę šio tyrimo kontekste.

Išsilavinimo Gini indekso Lietuvoje skaičiavimo metodika

Skaičiuojant Gini indeksą Lietuvos švietimo sistemoje buvo pasirinkti išsilavinimo rezultatai arba formalus išsilavinimas *vyresnių kaip 15 metų asmenų grupėje*. Gini indeksas švietimo srityje atspindi tam tikro amžiaus visuomenės dalies (mūsų pasirinktu atveju – *15 metų ir vyresni*) pasiskirstymą pagal išsilavinimą (apima ISCED I–V lygmenis), t. y. Gini indeksas atspindi šio amžiaus visuomenės dalies diferenciaciją (nelygybę) pagal turimą formalų išsilavinimą. Tai švietimo pasekmių rodiklis, kuris atspindi socialinius, ekonominius, institucinius švietimo rezultatų padarinius.

Gini indeksui skaičiuoti buvo naudojama Lietuvos NŪBT duomenų bazė, kaip ir skaičiuojant aptartus indeksus. Tačiau *Namų ūkių biudžetų tyrimų* klausimyne formalus išsilavinimas yra išsiaiškinaamas klausimu „Ką baigė?“ ir atsakymai į klausimą sudaro aibę gana smulkių kategorijų, nes švietimo reformų metu keitėsi išsilavinimo lygiai ir jų apibrėžtys. Skaičiuojant Gini indeksą sudėtinga priskirti svorius išsilavinimo rezultatų pasiskirstymo matavimui (Brendler 2008), tuo labiau pagal Lietuvos NŪBT atsakymų kategorijas tai yra dar kebliau. Todėl išsilavinimo rezultatai pagal NŪBT duomenų bazę agreguojami į šešias didesnes kategorijas: nesimokė, pradinis išsilavinimas, pagrindinis išsilavinimas, vidurinis išsilavinimas, aukštesnysis ir aukštasis išsilavinimas.

Visoms agreguotoms išsilavinimo kategorijoms suteikiamas svoris, jo suteikimo pagrindas yra neturinčių kiekvieno agreguoto išsilavinimo lygmens asmenų dalis, apskaičiuota naudojant NÜBT duomenis. (Dėl to pasiskirstymas pagal išsilavinimą gali šiek tiek skirtis nuo skelbiamų statistinių duomenų). Kyla klausimas – kodėl tokiu pagrindu pasirenkami svoriai? Juolab kad analitikai, tyrinėjantys besivystančių šalių išsilavinimo nelygybę, paprastai naudoja mokymosi metų skaičių kaip svorio pagrindą (Vinod, Yan, Xibo 2000; Jaml, Jahan Khan 2003; Lorel 2008; Chakraborty 2009 ir kt.) Tačiau mūsų šalyje, kaip ir kitose Europos ar Pasaulio išsivysčiusiose šalyse, išsilavinimo rezultatų nelygybė nevertinama pagal šiuo principu skaičiuojamą svorį, nes didžioji dauguma gyventojų iš esmės turi lygų mokymosi metų skaičių, o intervalai tarp kai kurių išsilavinimo lygių yra itin maži (pavyzdžiui, tarp pagrindinio ir vidurinio – 2 metai). Taigi išsilavinimo pasiskirstymo sklaida būtų labai nedidelė. Neturinčių vidurinio, aukštesniojo ir aukštojo išsilavinimo asmenų dalis vertikalčiai didėja ir tokiu atveju formuoja išsilavinimo rezultatų nelygybę visuomenėje.

Priskyrus svorius (neturinčių kiekvieno agreguoto išsilavinimo lygmens asmenų dalis) kiekvienam iš apibrėžtų šešių išsilavinimo lygių, skaičiuojamas išsilavinimo nelygybės (Gini) indeksas. Gini indekso skaičiavimo formulė pateikiama įvairiuose šaltiniuose, tačiau iš esmės indekso principas nesikeičia. Paprastai Gini indeksas apibūdinamas kaip dvigubo dydžio srities tarp įstrižosios linijos ir Lorenco kreivės plotas. Tačiau praktiškai neaiški tokio apibrėžimo reikšmė. Todėl galima vartoti paprastesnį Pedersen (1999) naudotą pajamų nelygybei įvertinti apibrėžimą: ranginė individo pozicija didėjančia tvarka pagal jo išsilavinimo lygį ir ryšys tarp šių rodiklių. Kitaip tariant, visuomenė išdėstoma į vertikalią pagal išsilavinimo lygį eilę ir gali palyginti save su visuomene, kurioje išsilavinimo rezultatai yra paskirstomi idealiai, o Gini indeksas ir parodo nelygybės laipsnį minėtos visuomenės, turinčios lygų pasiskirstymą, atžvilgiu.

Gini indekso interpretacija ir jos problemos švietimo sistemoje

Gini indekso naudojimas ir jo reikšmių vertinimas nepiniginės gerovės dimensijų pasiskirstymo nelygybei matuoti yra diskutuojamas ir aptariamas tiek praktinio naudojimo, tiek etiniai tikslais. Pavyzdžiui, Kaplow (2002) suabejojo apskritai nelygybės matavimų naudingumu, t. y. jis kėlė klausimą – ar jie skirti tiesiog nelygybei visuomenėje įvertinti ir ją palyginti, ar daryti poveikį politikai. Šią abejonę jam sukėlė nelygybės indekso informatyvumo ribotumas. Todėl jis teigia, kad informacija apie nelygybę turi būti vertinama su vidutiniais atitinkamos dimensijos dydžiais, mūsų atveju išsilavinimo vidutiniais rodikliais. Kaplow (2002) pažymi, kad dauguma nelygybės indeksų, tarp jų ir Gini, pirmiausia suprantami kaip aprašomieji, suteikiantys informacijos apie juos grindžiančius kintamuosius ir ekonominius santykius, t. y. kiek visuomenė nusiteikusi perskirstyti išteklius. Perskirstymo apimčių tendencijos yra neatskiriamos nuo socialinio teisingumo aspektų, interpretuojant bet kurią socialinės gerovės sritį.

Dėl Gini indekso reikšmių vertinimo abejoja Chakraborty (2009). Jis teigia, kad vienos nelygybės matavimas negali būti tinkamas kitai, jau vien todėl, kad jas grindžia skirtingos teisingumo sąvokos (pvz., pajamų ir švietimo nelygybė). Jo nuomone, Gini koeficiento taikymas kitame kontekste reikalauja atitinkamų modifikacijų ir rezultatų interpretacijų dėl etinių aspektų. Anot jo, jei nepiniginės dimensijos nelygybė traktuojama taip pat kaip pajamų, tada taikomas Gini matuoja „grynąją nelygybę“ visuomenėje. Chakraborty (2009) nuomone, visi bandymai taikyti Gini indeksą išsilavinimo nelygybei matuoti orientavosi į „grynąją nelygybę“, o ne į socioekonominę. Jo požiūriu, išsilavinimo nelygybė turi būti matuojama atsižvelgiant į skirtingas socioekonominės grupes, nes etinis „grynosios“ išsilavinimo nelygybės, matuojamos Gini, reikšmingumas nėra aiškus. Pavyzdžiui, jei Gini lygus nuliui, tai reiškia, kad visi visuomenėje turi tą patį išsilavinimo lygį? O ar visuomenės to siekia? Griežta šio pobūdžio rezultatų lygybė taip pat yra nesuprantama ir negali būti praktiniu politikos tikslu. Kita vertus, vieno-

di išsilavinimo rezultatai gali būti pasiekiami tik ignoruojant asmeninį pasirinkimą ir pastangas. Todėl Chakraborty (2009) požiūriu, reikėtų orientuotis į socioekonominės priežastis, nepriklausančias nuo individo kontrolės, interpretuojant išsilavinimo rezultatų nelygybę. Kitaip tariant, nors pamatuoti tarpasmeninę išsilavinimo pasiskirstymo nelygybę, panašiai kaip tarpasmeninę pajamų pasiskirstymo nelygybę, galimybė yra, tačiau būtų reikšmingiau interpretuoti nelygybę tarp socialinių ir ekonominių grupių. Remdamasis savo požiūriu, jis formuoja koncentracijos kreivę ir nelygybės indeksą pagal vidutinę mokymosi metų skaičių atskirai ekonominėms klasėms ir socialinėms grupėms Indijoje.

Chakraborty (2009) nuomone, jei galimybių lygybė laikoma kaip pageidaujamas tikslas, reikia siekti lygesnio išsilavinimo pasiekimų pasiskirstymo visoms socioekonominėms grupėms, bet ne išlyginti išsilavinimo pasiekimus minėtų grupių viduje, nes tai iš esmės priklauso nuo pastangų. Siekiant įvertinti nelygybę pagal socioekonominę struktūrą, naudinga išskirti šias grupes: pagal ekonominę klasę, kaimą ir miestą, lytį ir pan.

Remiantis tokia socialinio teisingumo nuostata, kuri siekia išsilavinimo galimybių subalansuotumo tarp įvairių socialinio grupių, buvo pasirinkta skaičiuoti išsilavinimo rezultatų nelygybės indeksą (Gini) Lietuvoje visai populiacijai, t. y. vyresniems nei 15 asmenims (kaip apibendrinamąjį išsilavinimo nelygybės rodiklį šalyje) ir pagal socioekonominės grupes: kaimo/miesto gyventojams, vyrams/motėms ir pagal pajamų statusą skurstantiems/neskurstantiems.

Apibendrinant šiame skyriuje pateiktą socialinio teisingumo vertinimo metodiką, galima pasakyti, kad teisingumo vertinimas apims tokius rodiklių tipus:

- **paprastus statistinius rodiklius**, kurie atspindi įvairių socialinio teisingumo principų įgyvendinimą atskirais švietimo lygmenimis, pvz.: *skirtumas tarp daugiausia ir mažiausia lėšų vienam priešmokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkančių lėšų savivaldybėse yra lygių galimybių rodiklis, o aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičiaus augimas – pasirinkimo įvairovės augimą atspindintis rodiklis ir t. t.*;
- **indeksai** leidžia susieti asmens dalyvavimo švietimo sistemoje rodiklius su jo (šėimos) socialinėmis ekonominėmis charakteristikomis (gyvenamąja vieta, pajamomis, tėvų išsilavinimu, negalia, vaikų skaičiumi šeimoje etc.), atspindi dalyvavimo švietimo sistemoje lygį, priklausomai nuo minėtų charakteristikų;
- **Gini indeksas** atspindi įgyto išsilavinimo pasiskirstymo nelygybę visoje visuomenėje (tarp vyrų ir moterų, kaimo ir miesto, turtingų ir gyvenančių skurde, įgalių ir neįgalių).

Taigi socialinis teisingumas švietimo sistemoje bus vertinamas labai kompleksiškai:

- naudojant įvairių tipų rodiklius (indeksus, paprastus statistinius rodiklius);
- teisingumą suprantant kaip lygių galimybių, prieinamumo, pasirinkimo įvairovės ir kompensavimo principų įgyvendinimą;
- apimant visus švietimo sistemos lygmenis (ikimokyklinio ugdymo, vidurinio mokslo, aukštojo mokslo, neformaliojo ugdymo ir švietimo);
- apimant švietimo konteksto, proceso, rezultatų ir pasekmių rodiklius.

3. SOCIALINIO TEISINGUMO BŪKLĖS LIETUVOJE 2007–2008 m. ANALIZĖ

Šiame skyriuje pateikiama socialinio teisingumo būklės Lietuvoje analizė, parengta pagal 2 skyriuje aptartą socialinio teisingumo rodiklių sistemą bei jų skaičiavimo metodiką. Analizė apima 2007 ir 2008 metų rodiklius, tačiau kai kurie rodikliai pateikiami ir vėlesnių metų (pvz., suaugusiųjų neformalaus švietimo tyrimas vyko 2006 m.). Skyriuje aptariama socialinio teisingumo būklė atskirais švietimo lygmenimis, pradedant socialinio teisingumo indeksais, jų interpretacija statistinių rodiklių kontekste bei baigiant socialinės nelygybės švietimo sistemoje aptarimu, naudojant Gini indeksą. Kadangi indeksai buvo skaičiuojami remiantis NŪBT duomenimis, tai leido susieti įvairias namų ūkio apskritis (ar atskirų jų narių) charakteristikas (socialines, ekonomines, demografines) su jų dalyvavimo švietimo sistemoje rezultatais, o statistiniai rodikliai, kaip makro- ar mezolygmens rodikliai, sudarė galimybes šalies, bendruomenės (kaimo ir miesto, atskirų savivaldybių) mastu pažvelgti į socialinį teisingumą švietimo srityje ir pateikti platesnę indeksų interpretaciją.

Peržvelgus viešojoje erdvėje pasitaikančius teigiamai švietimo sistemą apibūdinančius rodiklius galima pastebėti, kad Lietuva:

- pasižymi viena didžiausių 0–29 metų amžiaus vaikų ir jaunimo mokymosi aprėptimi Europos Sąjungoje;
- 20–24 metų jaunimo, turinčio vidurinę ir aukštesnę išsilavinimą, dalis 2007 m. sudarė 89 proc. ir pagal šį rodiklį Lietuvą aplenkė tik keletas ES šalių;
- vidutinė tikėtina mokymosi trukmė yra aukštesnė nei ES vidurkis;
- 2006 m. kas penktas, o 2008 m. jau kas ketvirtas 25–64 metų amžiaus turėjo aukštąjį išsilavinimą;
- 18–24 metų jaunimo ankstyvo pasitraukimo iš švietimo sistemos dalis yra labai nedidelė (tik šiek tiek aukštesnė nei Suomijoje) ir kt. (Švietimas, 2007, 2009).

Tačiau galima pastebėti ir daugybę rodiklių, kurie neigiamai charakterizuoja Lietuvos švietimo sistemą, kaip antai:

- viešųjų išlaidų dalis švietimui yra viena iš mažiausių ES (2008 m. išlaidos švietimui sudarė 5,04 proc.);
- specialiųjų poreikių mokinių, integruotų į bendrojo ugdymo klases, dalis, lyginant su bendru mokinių skaičiumi, daugybę metų nedidėja ir sudaro tik apie 10 proc.;
- neformaliojo švietimo rodikliai vieni iš blogesnių ES (pvz., 25–64 metų amžiaus gyventojų, kurie per paskutines keturias savaites mokėsi, lankė kursus, dalis viena mažiausių ES);
- ikimokyklinio ugdymo įstaigų lankomumas tarp 4 metų amžiaus vaikų Lietuvoje 2006 m. buvo vienas mažiausių, ypač kaimo vietovėse (Švietimas 2007, 2009).

Kaip šie ir kiti švietimo sistemą ar dalyvavimą joje charakterizuojantys rodikliai gali būti interpretuojami socialinio teisingumo kontekste? Ar pakankamai aukštas mokymosi aprėptumas Lietuvoje, gerėjantys švietimo proceso ir rezultatų rodikliai užtikrina lygias galimybes, pakankamą prieinamumą prie švietimo paslaugų visų socialinių grupių atstovams? Atsakyti į šiuos klausimus padės toliau pateikta švietimo rodiklių analizė socialinio teisingumo požiūriu.

3.1. Socialinis teisingumas ikimokyklinio ugdymo srityje

Šiuo švietimo lygmeniu socialinio teisingumo įgyvendinimas yra svarbus pirmiausia todėl, kad ikimokyklinio ugdymo paslaugų užtikrinimas kiekvienam šio amžiaus vaikui, kaip teigiama aptartose teorijose ar atliktuose tyrimuose, yra tolesnės sėkmingos vaiko raidos ir pasiekimų pagrindas. Ypač priešmokyklinis vaiko ugdymas (turima galvoje 4–6 metų vaikai) yra tolesnio vaiko kelio švietimo sistemoje ir gyvenime pagrindas. Taigi socialinis teisingumas šiame švietimo lygmenie turėtų užtikrinti, kad šeimų, turinčių ikimokyklinio amžiaus vaikų, galimybių naudotis ikimokyklinio ugdymo paslaugomis neturėtų riboti jų socialinė ekonominė padėtis, gyvenamoji vieta, pajamos, etninė priklausomybė, vaiko negalia ir kt. Ar tikrai toks teisingumas užtikrinamas arba kiek jis užtikrinamas, leidžia spręsti ir diskutuoti socialinio teisingumo ikimokyklinio ugdymo srityje indeksas, kuris buvo skaičiuojamas analizuojant, kokie veiksniai, aplinkybės turi įtakos naudojimuisi ikimokyklinio ugdymo paslaugomis. Analizuojant tuos veiksnius (t. y. tokias namų ūkių (šeimų) charakteristikas, kaip gyvenamoji vieta, pajamų lygis, tėvų išsilavinimas, pilna ar nepilna šeima, vaikų skaičius ir vaikų iki vienerių metų amžiaus buvimas šeimoje, neįgalių asmenų buvimas namų ūkyje), buvo gauta, kad didžiausią įtaką ikimokyklinio ugdymo įstaigos nelankymui turi gyvenimas kaime (didžiausią įtaką darantis veiksnys), nepilna šeima, šeimos skurdas. Taigi jeigu šie veiksniai apriboja vaiko galimybes naudotis ikimokyklinio ugdymo paslaugomis, reiškia, kad vaikas patiria socialinį neteisingumą (yra diskriminuojamas dėl nuo jo tiesiogiai nepriklausančių aplinkybių).

Socialinio teisingumo indeksas ikimokyklinio ugdymo srityje 2007 m. sudarė **62,6**, o 2008 m. – **78,9**, t. y. padidėjo daugiau kaip 16 punktų. Šių pokyčių priežastis padeda suprasti socialinio teisingumo indeksų tarp skirtingų socialinių grupių pokyčių analizė (3.1 lentelė).

3.1 lentelė. Socialinio teisingumo indeksai ikimokyklinio ugdymo srityje tarp skirtingų socialinių grupių namų ūkių 2007, 2008 m.

Namų ūkiai	Indekso reikšmės	
	2007 m.	2008 m.
Mieste	76,1	94,8
Kaime	26,3	44,7
Skursta	42,7	56,3
Neskursta	70,6	88,9
Vieniši asmenys su vaikais	74,3	52,8
Kiti namų ūkiai	61,4	80,5
Nėra asmenų, save priskiriančių prie neįgaliųjų	63,4	79,3
Yra asmenų, save priskiriančių prie neįgaliųjų	40,0	68,8
Nėra vaikų iki metų	63,3	79,8
Yra vaikų iki metų	46,9	62,8

Kaip matome, indeksas gerokai išaugo (t. y. teisingumas padidėjo) beveik visose namų ūkių grupėse, ypač miesto ir kaimo namų ūkių požiūriu, taip pat skurstančiųjų ir neskurstančiųjų grupėse. Galima kelti prielaidą, kad didesnis šių grupių vaikų dalyvavimas ikimokykliniame ugdyme buvo susijęs ir su makroekonominiais veiksniais – 2008 m. tęsėsi ekonominis pakilimas šalyje, dėl ko visų socialinių gru-

pių atstovai turėjo palankesnių galimybių ir motyvaciją dalyvauti darbo rinkoje. Buvo aktyviai vykdoma socialiai pažeidžiamų grupių integracijos į darbo rinką politika, dėl ko išaugo jų užimtumo lygis (taigi ir poreikis naudotis ikimokyklinio ugdymo paslaugomis). Taigi aptarti makroekonominiai veiksniai turėjo įtakos socialinio teisingumo didėjimui.

Socialiniam teisingumui vertinti svarbu, kad nors išlaidos ikimokykliniam ugdymui kaip dalis proc. nuo BVP 2008 m., lyginant su 2007 m., liko to paties lygio (0,6 proc.), kita vertus, ikimokyklinio amžiaus vaikų sumažėjo nuo 215,3 iki 214,0 tūkst., ypač kaimo vietovėse (žr. 1 priedo 1 lentelę).

Kalbant apie *švietimo proceso* rodiklius šiuo lygmeniu, išaugo vienam ikimokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkanti lėšų suma nuo 6 iki 7,1 tūkst.; nuo 649 iki 654 padidėjo ikimokyklinio ugdymo paslaugas teikiančių įstaigų ir specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius, tačiau sumažėjo ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius kaime (nuo 163 iki 151) ir nevalstybine kalba auklėjančių ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius (nuo 4 iki 3). Taigi čia matomi tiek teigiami, tiek neigiami socialinio teisingumo pokyčiai.

Kalbant apie *švietimo rezultatų* rodiklius, galima pastebėti, kad išaugo šio lygmens paslaugų apimtis tiek mieste, tiek kaime, nes šeimos su vaikais iki vienerių metų dažniau ėmė leisti vyresnius vaikus į darželius (žr. 1 priedo 1 lentelę). Taigi galima teigti, kad augo ikimokyklinio ugdymo paslaugų, kaip formalios vaikų priežiūros formos, prieinamumas. Kita vertus, analizuojant indeksus pastebėtas gerokai sumažėjęs teisingumo indeksas vienišų asmenų su vaikais namų ūkiuose. Kas tai lėmė? Gilinantis į tokio pokyčio šioje grupėje priežastis, jas galima sieti su vienišų tėvų namų ūkių socialinės padėties pasikeitimais: gyvenančių iš pašalpų, stipendijų ir kt. paramos dalis šiose šeimose išaugo net 11 proc., be to, 8 proc. punktais sumažėjo gyvenančiųjų iš samdomojo darbo pajamų (NŪBT rezultatai 2008). Galima manyti, kad naudojimas ikimokyklinio ugdymo paslaugomis šiai grupei tapo mažiau reikalingas dėl nedalyvavimo darbo rinkoje, dėl ko galima patiems vaiką prižiūrėti namuose.

Kaip kontraversiška traktuotina tendencija socialinio teisingumo atžvilgiu reikėtų vertinti tai, kad padaugėjo specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigose specialiųjų poreikių turinčių vaikų. Tai galbūt susiję ir su šios amžiaus grupės neigiamų vaikų skaičiaus didėjimu, bet byloja ir apie kompensavimo principo įgyvendinimą. Kita vertus, šis rodiklis gali būti traktuojamas kaip neigiamas lygių galimybių principo atžvilgiu, nes neįgalūs vaikai segreguojami specialiose įstaigose.

Ne lietuvių kalba auklėjamų vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigose šiek tiek padidėjo, o tai rodo pasirinkimo įvairovės didėjimą (nors tokių įstaigų skaičiaus sumažėjimas leidžia teigti priešingai).

Sumažėję savivaldybių ikimokyklinio ugdymo finansavimo skirtumai, išaugusi šių paslaugų apimtis mieste ir kaime sustiprino teisingumą lygių galimybių principo įgyvendinimo prasme. Tačiau neigiamus teisingumo pokyčius atspindi didesnis specialiųjų pedagogų darbo krūvis, ypač kaime, o tai kaimo vaikams neužtikrina tos pačios kokybės paslaugų kaip mieste.

Apibendrinant statistinius socialinio teisingumo rodiklius ikimokyklinio ugdymo lygmeniu galima pastebėti, kad nors socialinio teisingumo indekso reikšmė 2007–2008 m. padidėjo, analizuojant atskirus statistinius rodiklius galima pastebėti tiek teigiamus, tiek neigiamus poslinkius socialinio teisingumo linkme.

Teigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Sumažėjo skirtumai tarp savivaldybių pagal vienam priešmokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkančių lėšų sumą.
- Padidėjo lėšos, tenkančios vienam ikimokyklinio amžiaus vaikui šiuo lygmeniu.
- Padidėjo ikimokyklinio ugdymo mokymosi apimtis.
- Padidėjo specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigose vaikų skaičius.
- Padidėjo kitomis (ne lietuvių) kalbomis auklėjamų vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigose.

Neigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Kaime sumažėjo ikimokyklinio ugdymo įstaigų.
- Padidėjo vienam specialiajam pedagogui vidutiniškai tekusių vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigose skaičius.
- Sumažėjo specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius.

3.2. Socialinis teisingumas bendrojo ugdymo lygmeniu

Pagrindinis ir vidurinis išsilavinimas šiuolaikiniame pasaulyje traktuojamas kaip neatsiejama socializacijos dalis, dėl kurios suformuojami pagrindiniai darbiniai, socialiniai, mokymosi ir kt. gebėjimai, būtini žmogaus gyvenime. Šiuo metu beveik visos pasaulio šalys garantuoja nemokamą pagrindinį ir vidurinį išsilavinimą kiekvienam savo piliečiui nepriklausomai nuo jo socialinės kilmės, materialinės padėties, neįgalumo, lyties ar religinių ir kitokių įsitikinimų. Lietuvoje per pastaruosius nepriklausomybės metus vidurinis išsilavinimas patyrė reformas, kurios keitė sąlygas, prieinamumą, pasirinkimo galimybes šios sistemos dalyviams. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą, socialinis teisingumas švietimo srityje tapo ne tik nacionalinės politikos prerogatyva, bet ir vienas iš Europos socialinio modelio tikslų, tiesiogiai ar netiesiogiai atsispindintis ES direktyvose ir kituose teisės aktuose.

Socialinio teisingumo diskursas Europos švietimo politikoje akcentuojamas trimis pagrindiniais naratyvais. Vienas iš jų akcentuoja *žinių visuomenės formavimą* per darbo, užimtumo, švietimo kokybės, mokymosi visą gyvenimą ir aktyvios pilietybės perspektyvas. Kitas akcentuoja *demokratiją* per lygių galimybių, socialinės apsaugos, socialinės įtraukties ir skurdo mažinimo perspektyvas. Trečias kalba apie *esminių gebėjimų* formavimą, kurie suteikia piliečiams galimybę sėkmingai dalyvauti darbo rinkoje, socialiniame gyvenime, skatina aktyvų pilietiškumą, pastovų žinių troškimą ir moko mokytis (Hoskins 2008). Vidurinis išsilavinimas – pagrindinis svarbiausių gebėjimų formavimo nešiklis, nes šiuo laikotarpiu turi būti suformuoti ir įgyti esminiai/svarbiausi gebėjimai, užtikrinantys galimybę laisvai komunikuoti gimtąja ir užsienio kalbomis, turėti pagrindinius skaičiavimo ir matematikos mokslų įgūdžius, pagrindines gamtos mokslų ir technologijos žinias, mokėjimą mokytis, esmines socialines ir pilietines kompetencijas, kultūrinį sąmoningumą (Hoskins 2008). Kultūrinis sąmoningumas suvokiamas kaip tolerancija, pagarba kultūrinei įvairovei ir kitoms kultūroms. Išaugus migracijai, pastaruoju metu Europos Sąjungoje taip pat ypač akcentuojama kitataučių vaikų integracijos į mokymosi procesą sąlygų gerinimas ir jų socialinės atskirties mažinimas. Vaikams su specialiaisiais poreikiais ir jų įtraukties į mokymosi procesą gerinimui taip pat skiriamas ypatingas dėmesys.

Atsižvelgiant į ES vyraujančią socialinio teisingumo švietimo srityje diskursą, socialinį teisingumą vidurinio išsilavinimo lygmeniu tikslinga matuoti rodikliais, kurie geriausiai atskleidžia lygių galimybių, kokybės, prieinamumo, pasirenkamumo principų įgyvendinimą. Be to, šiuo lygmeniu vertinant socialinį teisingumą ypač svarbus kompensavimo principas, t. y. siekiant pagrindinio ar vidurinio išsilavinimo kuo didesnės aprėpties, būtina papildomai padėti tiems vaikams, kurie gali turėti sunkumų (dėl gabumų stokos, negalios, specialiųjų poreikių ir kt.) mokytis bent iki 16 metų, įgyti pagrindinį išsilavinimą. Taip pat svarbu, kad kaimo ir miesto (ar atskirų mokyklų) vaikai turėtų lygias galimybes gauti geros kokybės paslaugas, kad jų pažangumo rezultatams įtakos neturėtų skirtinga švietimo paslaugų ir jų teikimo aplinkos kokybė.

Todėl socialinio teisingumo prasme būtų tikslinga tokia socialinė parama mokiniams, kaip vaikų iš nepasiturinčių šeimų nemokamas maitinimas, aprūpinimas mokslui reikalingomis prekėmis. Be to, kaip buvo aptarta 1 knygos dalyje, vaiko aspiracijoms mokytis ir įgyti aukštesnį išsilavinimą įtaką daro

socialinis, kultūrinis šeimos kapitalas (tėvų išsilavinimas, aktyvumas, socialinių ryšių platumas ir kt.), taigi vaikai iš žemesnio išsilavinimo tėvų šeimų paprastai dažniau neturi aukštesnės motyvacijos siekti mokslo, įgyti profesiją. Šiuo atveju socialinis teisingumas tokių šeimų vaikams reikštų, kad svarbu suteikti papildomų garantijų (pvz., lankyti įvairius nemokamus būrelius, plėtoti savo gabumus meno mokyklose ir pan.), kad augtų jų kultūrinis kapitalas, plėstųsi socialinių ryšių tinklas, formuojantis aukštesnes vaiko aspiracijas dalyvavimo švietimo sistemoje požiūriu (pvz., baigti vidurinę mokyklą, stoti į gimnaziją ar siekti įgyti profesiją).

Socialiniam teisingumui, kaip buvo aptarta teorinėje dalyje, svarbus ir įvairovės pasirinkimo principas, t. y. sudaryti galimybes gabiems vaikams plėtoti savo gabumus gimnazijose, išskirtinius gabumus – specializuotose mokyklose, būreliuose ir pan.

Kadangi Lietuvoje asmenims yra privaloma mokytis iki 16 metų, vidurinio išsilavinimo lygmens indeksui skaičiuoti buvo pasirinktas rodiklis, kuris atspindėtų 16–18 metų vaikų ankstyvo *iškritimo* iš švietimo sistemos priežastis, t. y. buvo analizuojama, kokie veiksniai ir aplinkybės lemia 16–18 metų vaikų tolesnį mokymąsi arba *iškritimą* iš švietimo sistemos. Atlikta priežastinių ryšių analizė parodė, kad šį *iškritimą* iš švietimo sistemos lemia tai, jog 16–18 metų asmuo yra neįgalus ir nėra šeimos narių, turinčių aukštąjį išsilavinimą.

Indeksų skaičiavimo rezultatai parodė, kad 2007 m. socialinio teisingumo vidurinio išsilavinimo srityje indeksas buvo **67,9**, o 2008 m. šiek tiek sumažėjo ir buvo lygus **65,7**.

Analizuojant skirtumus tarp atskirų socialinių grupių indeksų pokyčių 2007–2008 m. galima pastebėti, kad nors ir nedaug, tačiau beveik visose socialinėse grupėse teisingumas vidurinio išsilavinimo srityje sumažėjo, ypač neįgalių asmenų turinčiose šeimose.

Analizuojant kitas namų ūkių, kuriuose gyvena šios grupės vaikai, charakteristikas, buvo pastebėta, kad mokyklos, sulaukę 16 metų, dažniau nebelanko vaikai iš vienišų tėvų šeimų, iš šeimų su didesniu vaikų skaičiumi, gyvenantys kaime vaikai, taip pat dažniau berniukai negu mergaitės. Be to, pabrėžtina, kad šio lygmens indeksui, skirtingai nuo anksčiau aptarto ikimokyklinio ugdymo indekso, daug mažesnį poveikį turi šeimos pajamų lygis.

Indekso reikšmės leidžia manyti, kad kaimo gyventojų galimybės mokytis aukštesnėse vidurinio ugdymo lygmens klasėse yra žemesnės nei miesto, taigi iškritimo iš švietimo sistemos rizika kaimo vaikams yra didesnė. Akivaizdūs indeksų skirtumai tarp grupių, kurių namų ūkio galva turi aukštąjį išsilavinimą ir neturi. Iš esmės tokie rezultatai patvirtina socialinio mobilumo, kultūrinio kapitalo ir kt. teorijų nuostatas, kurios pabrėžia išskirtinę tėvų išsilavinimo svarbą vaiko keliui švietimo sistemoje, tėvų išsilavinimo ir kultūrinio kapitalo svarbą aukštesnių vaiko aspiracijų gyvenime formavimuisi. Ši aplinkybė leidžia pagrįsti, kodėl svarbu stiprinti vaikų iš žemesnio išsilavinimo šeimų socialinį ir kultūrinį kapitalą įvairiomis kompensavimo priemonėmis (padedant siekti geresnio pažangumo, ugdyti išskirtinius gabumus nemokamuose būreliuose ir pan.), tuo didinant vaikų mobilumo iš žemesnio į aukštesnį socialinį sluoksnį galimybes.

Vaikų skaičius namų ūkyje taip pat turi įtakos 16–18 metų jaunuolių dalyvavimui aukštesnėse vidurinio lavinimo klasėse. Jei namų ūkyje auga du ir daugiau vaikų, tai mokymosi aukštesnėse klasėse indeksas yra apie 20 proc. punktu žemesnis nei namų ūkiuose, kur nėra arba auga tik vienas vaikas. Taigi gausesnių šeimų vaikams vidurinio išsilavinimo sistema yra mažiau teisinga, kaip ir vienišų tėvų šeimoms.

Kita vertus, lyginant 2007–2008 m. pokyčius, galima pastebėti ir teigiamus poslinkius – teisingumas padidėjo kaimo namų ūkių ir skurstančių namų ūkių požiūriu, t. y. 2008 m. šių namų ūkių 16–18 metų vaikų didesnė dalis mokėsi toliau, palyginti su 2007 m.

3.2 lentelė. Socialinio teisingumo indeksai bendrojo ugdymo srityje tarp skirtingų socialinių grupių 2007,2008 m.

Socialinės grupės/ namų ūkiai	Indekso reikšmės	
	2007	2008
Vyrai	65,6	63,3
Moterys	70,2	68,2
Mieste	73,4	70,1
Kaime	56,9	59,4
Namų ūkio galvos išsilavinimas aukštasis	90,9	90,2
Namų ūkio galvos išsilavinimas ne aukštasis	61,7	61,4
Namų ūkis su 0 arba 1 vaiku	74,2	72,4
Namų ūkis su 2 ir daugiau vaikų	55,6	53,9
Namų ūkis – ne vieniši asmenys su vaikais iki 18 metų	69,3	66,4
Namų ūkiai – vieniši asmenys su vaikais iki 18 metų	54,4	53,8
Neskurstantys namų ūkiai	71,7	69,4
Skurstantys namų ūkiai	57,5	58,5
Asmenys, savęs nepriskiriantys prie neįgaliųjų	67,9	65,7
Asmenys, save priskiriantys prie neįgaliųjų	44,2	29,8

Bendrojo ugdymo lygmeniu socialiniam teisingumui vertinti labai svarbūs dalykai yra atskirų socialinių grupių vaikų pažangumo rodikliai. Kadangi namų ūkių biudžetų tyrimuose tokių rodiklių nėra, taip pat, bent kol kas, nėra galimybių prie esamų vaiko dalyvavimo švietimo sistemoje charakteristikų ir jo šeimos charakteristikų (esamų NŪBT) prijungti vaiko pasiekimų rodiklių, belieka pasigilinti į šiuos rodiklius remiantis administraciniais švietimo stebėsenos ar kitų tyrimų duomenimis (žr. 1 priedo 2 lentelę.)

Svarbiausi vaiko gebėjimai tiesiogiai išreiškiami pažangumo rodikliais, nuo kurių labai priklauso vaiko galimybės toliau dalyvauti aukštojo mokslo sistemoje. ES nuo seno vykdo pažangumo rodiklių stebėseną (PISA tyrimas, žr. 2.2 sk.), o 2006 m. PISA tyrime pirmą kartą dalyvavo ir Lietuva. Esminius vaiko įgūdžius ir gebėjimus tyrime atspindi šie rodikliai: penkiolikmečių pažangumo vidurkis lietuvių kalbos mokėjimo srityje (skaitymas); penkiolikmečių pasiekimo vidurkis matematikos mokslų srityje; penkiolikmečių pažangumo vidurkis gamtos mokslų ir kompiuterinių įgūdžių srityje. Iš gautų PISA 2006 m. tyrimo Lietuvoje duomenų matyti (žr. 1 priedo 2 lentelę), kad skiriasi vaikų pasiekimų rodikliai tarp miesto ir kaimo, o tai rodo ryškius teritorinius mokymo kokybės skirtumus, taigi atspindi socialinę neteisingumą tarp šių regionų. Taip pat galima pastebėti nemažų skirtumų tarp vyrų ir moterų (pvz., skaitymo rezultatų).

Analizuojant administracinius švietimo stebėsenos rodiklius galima pastebėti socialinio teisingumo sumažėjimą vidurinio išsilavinimo lygmeniu 2007–2008 m. laikotarpiu, ypač dalyvavimo, prieinamumo srityse, nes akivaizdžiai sumažėjo pradinio, pagrindinio ir vidurinio išsilavinimo lygmenimis gyventojų mokymosi aprėptis, sumažėjo pradinųjų, pagrindinių bei vidurinių mokyklų skaičius (nors kaime pagrindinių ir vidurinių mokyklų padaugėjo).

Nepaisant aptartų neigiamų poslinkių socialinio teisingumo prasme, yra rodiklių, atspindinčių kai kuriuos teigiamus pokyčius teisingumo prasme. Pavyzdžiui, išaugo vienam besimokančiam vidurinio mokymo lygmenimis tenkančių lėšų suma (nuo 5,7 tūkst. Lt 2007 m. iki 6,9 tūkst. Lt 2008 m.), padidėjo

gyventojų dalis turinčių bent vidurinę išsilavinimą, sumažėjo mokinių skaičius, tenkantis vienam mokytojiui. Padidėjo bent pagrindinį išsilavinimą įgijusių 20–24 metų amžiaus asmenų dalis (tačiau bent pagrindinį išsilavinimą įgijusių 20–24 metų vyrų dalis sumažėjo, išliko skirtumai tarp mieste ir kaime gyvenančių gyventojų).

Apibendrinant statistinius socialinio teisingumo rodiklius vidurinio mokymo lygmeniu galima akcentuoti šiuos pagrindinius teigiamus ir neigiamus poslinkius.

Teigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Gimnazijų skaičiaus kaime padidėjimas.
- Vienam besimokančiam vidurinio mokymo lygmeniu tekusių lėšų padidėjimas.
- Nemokamai maitinamų mokinių dalies padidėjimas (įvertinant, kad išaugo skurdo lygis nuo 25,5 proc. 2007 m. iki 27,2 proc. 2008 m.).
- Bent pagrindinį išsilavinimą įgijusių 20–24 metų asmenų dalies padidėjimas.

Neigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Sumažėjo pradinį mokyklų skaičius.
- Mokinių skaitymo rezultatų skirtumas tarp miesto ir kaimo; vyrų ir moterų (2006).
- Mokinių matematikos rezultatų vidurkių pagal OECD PISA tyrimų skalę skirtumai tarp miesto ir kaimo.
- Bent vidurinę išsilavinimą įgijusių 20–24 metų asmenų dalies mieste ir kaime (tarp vyrų ir moterų) skirtumai.
- Specialiųjų poreikių turinčių asmenų (iki 21 metų) mokymosi aprėpties sumažėjimas.

3.3. Socialinis teisingumas aukštojo mokslo lygmeniu

Pastaruoju metu Europos Sąjungoje ir kitose išsivysčiusiose šalyse kalbama apie naujos, vadinamosios *produktyvios (productive)* gerovės valstybės atsiradimą, kuri palaipsniui keičia *globėjišką (protective)* gerovės valstybę. *Protektionistinė (globėjiška)* gerovės valstybė ilgą laiką akcentavo socialines išmokas ir socialinių pasekmių likvidavimą. *Produktyvi* gerovės valstybė stengiasi užkirsti kelią socialinių problemų atsiradimui, investuodama į žmogiškąjį kapitalą dotacijomis švietimui, suaugusiųjų mokymui, permokymui bei perkvalifikavimui (Hudson, Kuhner 2009). Aukštojo mokslo prieinamumas šiuo atveju tampa ypač svarbus, nes naujų technologijų amžiuje poreikis aukštos kvalifikacijos darbo jėgai nuolat didėja. Pastaraisiais dešimtmečiais aukštasis mokslas tapo prieinamas daugeliui, tačiau tik nedidelė ES šalių dalis garantuoja visiškai nemokamą aukštąjį mokslą. Todėl socialinis teisingumas aukštojo mokslo lygmeniu iki šiol yra viena iš prioritetinių ES tyrinėjimo sričių.

Literatūroje akcentuojamos kelios socialinio teisingumo sritys, susijusios su aukštuoju mokslu: tai socialinio mobilumo garantija kiekvienam arba lygių galimybių principas, kai aukštojo mokslo institucijos gali padėti socialiai pažeidžiamoms grupėms (vaikams iš skurdesnių šeimų, neįgaliesiems, etninėms mažumoms) įveikti socialinius skirtumus ir apribojimus (Eurostat 2009). Kita sritis koncentruojasi į lyčių lygybę – finansuojami įvairūs tyrimai, siekiantys atskleisti, kodėl nepaisant aukštų išsilavinimo rodiklių moterys uždirba mažiau nei vyrai, kodėl egzistuoja dideli lyčių skirtumai pasirenkant tam tikras profesijas ir pan.

Šiuo švietimo lygmeniu socialiniam teisingumui labai svarbios yra lygios galimybės pasirenkant studijų programas ir konkuruojant į jas patekti gabumų ir vidurinio mokymo lygmens pasiekimų pagrindu, t. y. teisinga, jeigu galimybių patekti studijuoti sąlygos nediskriminuoja asmens dėl jo gyvenamosios vietos, etninės priklausomybės, lyties, šeimos finansinių galimybių (pvz., pasirenkant elitines,

labai paklausias studijų programas). Aukštojo išsilavinimo lygmeniu svarbus ir pasirinkimo principo įgyvendinimas tam, kad ypač gabūs, išskirtinių gebėjimų turintys asmenys galėtų juos realizuoti. Negali būti pamirštas ir kompensavimo principas neįgaliesiems, tačiau gebantiems studijuoti asmenims, užtikrinant papildomus išteklius jų tenkinti specialiuosius poreikius studijų metu (pritaikyta aplinka, reikalingos socialinės paslaugos, kompensacinė technika ir kt.).

Aukštojo išsilavinimo lygmens socialinio teisingumo indeksas atspindi 19–24 metų amžiaus asmenų dalyvavimo aukštojo mokslo sistemoje galimybes priklausomai nuo lyties, neįgalumo, šeimos pajamų ir kt. socialinių veiksnių. Šio indekso dydžiui didžiausią įtaką turėjo asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, buvimas namų ūkyje ir negalia, t. y. interpretuoti šią priklausomybę galima taip, kad tikimybė studijuoti aukštojoje mokykloje yra didesnė jaunimui iš aukštąjį išsilavinimą turinčių tėvų šeimų ir asmenims, neturintiems negalios. Asmens lytis, namų ūkio pajamų lygis ir vaikų skaičius šeimoje taip pat turi įtakos galimybėms dalyvauti aukštojo mokslo sistemoje. Taigi kuo labiau studijos aukštojoje mokykloje yra apribotos minėtų veiksnių, tuo socialinis teisingumas (indeksas) yra mažesnis.

2007 m. socialinio teisingumo aukštojo mokslo srityje indeksas sudarė **68,3**, o 2008 m. – **66,9**, taigi šiek tiek sumažėjo. Teisingumo sumažėjimo priežastį ir aplinkybių paaiškinimų galima būtų ieškoti ir lyginant indeksus tarp atskirų socialinių grupių.

3.3 lentelė. Aukštojo išsilavinimo socialinio teisingumo indeksai tarp skirtingų grupių 2007, 2008 m.

Socialinės grupės/ namų ūkiai	Indekso reikšmės	
	2007 m.	2008 m.
Moteris	76,6	75,9
Vyras	60,4	58,4
Neskurstantys namų ūkiai	71,7	69,9
Skurstantys namų ūkiai	49,9	51,7
Nėra arba vienas vaikas iki 18 metų	69,3	68,16
Du ir daugiau vaikų	54,8	52,3
Namų ūkio narių, turinčių aukštąjį išsilavinimą	88,6	89,3
Nėra kitų ūkio narių, turinčių aukštąjį išsilavinimą	55,9	56,5
Asmenys, savęs nepriskiriantys prie neįgaliųjų	69,3	67,4
Asmenys, save priskiriantys prie neįgaliųjų	30,7	24,1

Galima pažymėti, kad aukštojo mokslo sistema yra gerokai teisingesnė įgaliems jaunuoliams (neįgalių jaunuolių požiūriu indeksas 2008 m. sudarė tik 30,7, o įgalių jaunuolių požiūriu šis indeksas buvo daugiau negu dvigubai didesnis). Autorių nuomone, šis indeksas atspindi realią neįgalių jaunų žmonių situaciją aukštojo mokslo sistemoje šiuolaikinėje Lietuvoje, nes, nors ir didėjant įvairioms negalios kompensavimo priemonėms, kol kas šiai socialinei grupei aukštojo mokslo prieinamumas yra labai žemas. Kaip matyti iš 1 priedo 3 lentelės duomenų, universitetų ir kolegijų studentų skaičius nors ir padidėjo 2006–2008 m., tačiau apskritai yra labai mažas. Kaip neigiamą tendenciją teisingumo požiūriu reikėtų vertinti ir šios grupės indekso sumažėjimą 2008 m., taigi negalia yra labai didelė kliūtis įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Kita grupė, kurioje matomi didžiausi socialinio teisingumo indekso skirtumai, yra tarp namų ūkių, kuriuose yra aukštąjį išsilavinimą turinčių asmenų ir kuriuose tokių asmenų nėra. Galima manyti, ši aplinkybė turi esminę įtaką, ar vaikas pasirenks aukštojo mokslo studijas, ar ne, kitaip tariant, aukštas vaiko šeimos (namų ūkio, kuriame jis gyvena) narių žmogiškasis, kultūrinis kapitalas yra svarbus postū-

mis vaiko motyvacijai studijuoti. O tai reiškia, kad norint sudaryti palankesnes galimybes iš žemesnio išsilavinimo šeimų kilusiems vaikams patekti į aukštojo mokslo sistemą, svarbu stiprinti pačių vaikų socialinį ir kultūrinį kapitalą vidurinio išsilavinimo lygmeniu (plėtoti švietimo kompensacinę funkciją).

Ryškus aukštojo mokslo teisingumo indekso skirtumai taip pat pastebimi tarp gyvenančių skurstančiuose ir ne namų ūkiuose (indekso reikšmės atitinkamai yra 49,9 ir 71,7), kita vertus, 2008 m. skurstančių namų ūkių socialinio teisingumo indekso vertė kiek padidėjo.

Galima teigti, kad vaikų skaičius namų ūkyje taip pat turi įtakos vaiko galimybėms siekti aukštojo mokslo. Indeksas reikšmė namų ūkiuose su du ir daugiau vaikų 2008 m. sumažėjo, lyginant su mažiau vaikų turinčiomis šeimomis.

Apibendrinant šio lygmens indekso reikšmes galima teigti, kad galimybės studijuoti aukštojoje mokykloje (universitete, kolegijoje) arba doktorantūroje labiausiai susijusios su vaiko tėvų ar kitų namų ūkyje su vaiku gyvenančių asmenų turimu aukštuoju išsilavinimu. Mažiausiai galimybių studijuoti aukštojoje mokykloje turi neįgalūs, skurstančiuose namų ūkiuose ir šeimose su daugiau vaikų gyvenantys asmenys. Taip pat galima pažymėti, kad nagrinėjant lyčių požiūriu teisingumas aukštajame moksle yra didesnis moterų negu vyrų atžvilgiu.

Kaip šie mikrolygmens švietimo stebėsenos rodikliai atspindi socialinio teisingumo ypatumus ir pokyčius, galima spręsti analizuojant 1 priedo 3 lentelės duomenis. Lietuvos socialinio teisingumo aukštojo mokslo lygmeniu stebėsenai ir matavimui parinkti rodikliai atsižvelgiant į ES patirtį, bet ir į Lietuvos situaciją bei problemas. Lietuvoje, švietimo sistemai tampant vis labiau liberaliai, vis daugiau dėmesio skiriama pažeidžiamoms grupėms, jų socialinei atskirčiai nuo aukštojo mokslo sumažinti.

Bendrąją socialinio teisingumo padėtį aukštojo mokslo lygmeniu puikiai atspindi tokie bendrieji kiekybiniai rodikliai kaip: „1000-iai 25–64 metų amžiaus gyventojų tenka asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą“, „bet kokio amžiaus gyventojų mokymosi aprėptis (procentais) švietimo lygmeniu ISCED6 (bruto–neto)“, „aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičius“. Šie rodikliai atskleidžia aukštojo mokslo prieinamumą ir dalyvavimo jame galimybes. Viešosios išlaidos aukštajam mokslui (tūkst. ir kaip BVP dalis) atskleidžia Vyriausybės išpareigojimus socialiniam teisingumui. Apžvelgus bendruosius kiekybinius rodiklius, galima kalbėti apie socialinio teisingumo padidėjimą, nes metiniai pokyčiai yra teigiami: išaugo mokymosi aprėptis, taip pat išlaidos daugeliu atvejų padidėjo.

Lygių galimybių ir kompensavimo principo įgyvendinimą atskleidžia tokie rodikliai, kaip „studentai, turintys negalią, mokymosi įstaigose“, „kolegijų ir universitetų studentų, gaunančių socialinę stipendiją, dalis, proc., nuo visų gaunamų stipendijų“. Pasirinkimo įvairovę atspindi studijuojančiųjų savo lėšomis daugėjimas, aukštųjų mokyklų studentų, studijuojančių gamtos, technikos ir taikomojo mokslus, dalis, palyginti su visų studentų skaičiumi. Šis rodiklis atspindi nediskriminavimo principą, nes dažnai tam tikros lyties, amžiaus ar etninės grupės individai yra linkę pasirinkti studijuojamus dalykus, kurie gali būti primesti jiems dėl visuomenėje vyraujančių stereotipų ir normų. Tačiau kai kurie lygių galimybių rodikliai liudija apie socialinio teisingumo mažėjimą aukštojo mokslo lygmeniu, nes pastebimas minėtų rodiklių neigiamas metinis pokytis.

Lyčių lygybę atspindinčių rodiklių: „100-iai besimokančių vyrų tenka moterų“, „moterų dalis universitetinėse studijose“, „moterų dalis doktorantūroje“ metiniai pokyčiai liudija apie lyčių lygybės mažėjimą ir dėl to socialinio teisingumo mažėjimą Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje.

Rodiklis „stažavosi užsienyje studentų, proc. nuo visų studijuojančių“ atskleidžia Lietuvos studentų pasirinkimo galimybes, šis rodiklis tampa vis aktualesnis švietimui tampant ne tik nacionalinės valstybės, bet ir globalios visuomenės dalimi.

Apibendrinant statistinius socialinio teisingumo rodiklius šiuo lygmeniu galima pastebėti tiek teigiamus, tiek neigiamus poslinkius teisingumo linkme.

Teigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Padidėjo vienam besimokančiam aukštesniojo ir aukštojo mokslo įstaigose asmeniui tenkančių lėšų.
- Padidėjo aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičius.
- Padidėjo gaunančiųjų stipendijų dalis.
- Savo lėšomis studijuojančių universitetuose ir kolegijose studentų dalis, proc. (pasirinkimo galimybės padidėjo).
- Padidėjo studentų, turinčių negalią, skaičius mokymosi įstaigose.
- Padidėjo moterų, studijuojančių doktorantūroje, dalis.
- Padidėjo mokymosi aprėptis.
- Padidėjo mobilių studentų dalis, proc. nuo visų studentų.
- 1000-iai 25–64 metų amžiaus gyventojų asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičiaus padidėjimas.

Neigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu:

- Padidėjo savo lėšomis studijuojančių universitetuose ir kolegijose studentų dalis.
- Kolegijų ir universitetų studentų, gaunančių socialinę stipendiją, dalis sumažėjo, proc. nuo visų gaunamų stipendijų.

3.4. Socialinis teisingumas neformaliojo suaugusiųjų švietimo ir vaikų ugdymo srityse

Neformalusis suaugusiųjų švietimas

Neformaliojo suaugusiųjų švietimo reikšmė šiuolaikinėje kintančioje visuomenėje vis labiau didėja dėl poreikio nuolat tobulinti profesines žinias ir praktinius gebėjimus, be to, neformalusis švietimas yra svarbus padedant asmeniui tapti aktyviu demokratinės visuomenės piliečiu, ugdyti kūrybines galias ir gebėjimus, plėtoti kultūrinius interesus ir tenkinti savišvietos poreikius (Neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymas 1998). *Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų* nuostatose (Žin., 2003, Nr. 71-3216) numatyta, kad būtina plėtoti tęstinę mokymąsi visą gyvenimą laiduojančią ir prieinamą, socialiai teisingą švietimo sistemą. Švietimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. 23-593; 2003, Nr. 63-2853) įtvirtina savivaldybių atsakomybę inicijuoti vietos poreikius atitinkantį suaugusiųjų švietimo teikėjų tinklo formavimą.

Kita vertus, nors šiandienos visuomenėje pripažįstamas ir vis labiau akcentuojamas mokymasis visą gyvenimą ir neformaliojo švietimo svarba, pažangai šioje srityje vertinti trūksta nuolatos ir sistemškai renkamos informacijos. Dėl šios priežasties nebuvo galimybių atlikti išsamesnės neformaliojo švietimo sferos analizės ir socialinio teisingumo požiūriu pasirinktu 2007–2008 m. laikotarpiu, nes vieni svarbiausių informacijos šaltinių buvo 2005 m. *suaugusiųjų švietimo ir tęstinio profesinio mokymo įmonėse* tyrimai.

Šiuo lygmeniu neabejotinai būtų įdomu apskaičiuoti ir teisingumo indeksą, tačiau NŪB tyrimų duomenys faktiškai neapima rodiklių, susijusių su namų ūkių narių dalyvavimu neformaliojo švietimo sistemoje, t. y. NŪBT klausimynuose nėra klausimų, leidžiančių identifikuoti tiek asmenų dalyvavimą neformaliojo švietimo srityje, tiek tokio dalyvavimo rodiklių (pvz., nors tyrime yra klausimas apie išlaidas kursams, kitoms švietimo paslaugoms, tačiau tai yra bendrojo pobūdžio rodiklis ir jį būtų sunku interpretuoti dalyvavimo neformaliojo švietimo srityje požiūriu. Kita vertus, 2007 m. namų ūkių biudžetų tyrimų duomenimis, tik 75 asmenys nurodė patyrę minėtas išlaidas, taigi tyrimo imtis būtų per maža daryti apibendrinimus) (Namų ūkių biudžetai 2008).

Todėl vertinant neformaliojo suaugusiųjų švietimo būklę teisingumo požiūriu teko apsiriboti informacija, kuri daugiausia apėmė 2005 m. duomenis, kada buvo vykdomi *suaugusiųjų švietimo ir tęstinio profesinio mokymo įmonėse* tyrimai.

Kaip teigiamą socialinio teisingumo prasme pokytį suaugusiųjų neformaliojo švietimo sistemoje reikėtų vertinti 2007–2008 m. padidėjusį tiek viešosios nuosavybės, tiek privačios nuosavybės įstaigų, teikiančių neformaliojo švietimo paslaugas suaugusiesiems skaičių. Šių paslaugų tinklo plėtra užtikrina didesnę prieinamumą, taigi ir socialinę teisingumą (Neformaliojo švietimo įstaigos, Statistikos departamento rodiklių duomenų bazė).

Kita vertus, įmonių išlaidų dalis tęstiniam profesiniam mokymui, lyginant su bendromis darbo jėgos išlaidomis, 2005 m. sudarė tik apie 1 proc., taigi labai mažos, o tai taip pat byloja apie mažą šių paslaugų prieinamumą (Valstybės švietimo stebėsenos rodikliai).

Kalbant apie lygias galimybes galima pastebėti, kad, 2003 m. duomenimis, labai skyrėsi vyrų ir moterų, besimokančių neformaliojo švietimo srityje, skaičius (tūkst.) (atitinkamai vyrų – 56, moterų – 114,4). Apie nelygias galimybes kalba ir tai, kad kuo aukštesnis gyventojų išsimokslinimas, tuo daugiau mokosi pagal neformaliojo švietimo programas. Skirtingas neformaliojo švietimo paslaugų prieinamumas internetu: 2003 m. mokėsi internetu kaime 4 proc., mieste – 15 proc. (Lietuvos gyventojų nuolatinis mokymasis 2005).

Gerokai didesnė dalis miesto gyventojų (31,4 proc.) nei kaimo (18,9 proc.) dalyvauja neformaliojo švietimo srityje dėl priežasčių, susijusių su darbu, kaip ir dėl asmeninių priežasčių (atitinkamai 3,6 ir 2,5 proc.), galima vertinti kaip neigiamą aspektą lygių galimybių kontekste (Suaugusiųjų švietimo tyrimas).

Mokymosi visą gyvenimą lygis labai skiriasi tarp miesto ir kaimo gyventojų (2007 m. sudarė atitinkamai 6,4 ir 21,6 proc.) (Gyventojų užimtumo tyrimo duomenys). Kita vertus, galima matyti teigiamus pokyčius – padidėjo kaimo gyventojų mokymosi visą gyvenimą lygis 2007–2008 m., o mieste šis lygis sumažėjo.

Kaip neigiamą socialinio teisingumo rodiklį reikėtų vertinti tai, kad darbo laikas, praleistas mokyklos kursuose ir tenkantis vienam dalyviui, moterų yra mažesnis nei vyrų. Kaip tokio mažesnio moterų dalyvavimo priežastį moterys nurodė didesnę užimtumą namuose, tai galbūt atspindi lygių galimybių stoką šeimose (žr. 1 priedo 4 lentelę).

Nors neformalaus suaugusiųjų švietimo rodikliai nėra išsamūs ir periodiškai pateikiami, visgi socialinio teisingumo prasme pažymėtina, kad neformalaus švietimo prieinamumas dažniau yra mažesnis moterims, kaimo gyventojams, taip pat prieinamumą riboja mokymosi sąnaudos, žemesnio išsilavinimo asmenų motyvacijos mokytis stoka.

Neformalusis vaikų ugdymas

Vertinant socialinę teisingumą vaikų neformaliojo ugdymo srityje taip pat pirmiausia kyla platesnės ir išsamesnės periodiškai renkamos informacijos tokiam vertinimui stoka. Todėl analizuojant neformalųjį vaikų ugdymą įmanoma pateikti tik keletą iš pasiūlytų socialiniam teisingumui vertinti šiuo lygmeniu rodiklių (žr. 2 knygos skyrių). Be to, kaip ir analizuojant suaugusiųjų neformalųjį švietimą, socialinio teisingumo indekso vaikų neformaliajam ugdymui NŪBT pagrindu nebuvo galimybių apskaičiuoti dėl adekvačios informacijos stokos NŪBT (tyrime išskiriamos kelios išlaidų rūšys, kurios galėtų būti priskiriamos kaip išlaidos papildomam ugdymui, pvz.: muzikos, sporto prekės, išlaidos kino teatrams ir teatrams ir pan., tačiau šios išlaidos nurodomos kaip viso namų ūkio išlaidos ir traktuoti, kad jos skirtos vaikams, nėra pagrindo). Tad vaikų neformalaus ugdymo socialinio teisingumo vertinimo rodikliai buvo formuojami iš Statistikos departamento duomenų bazių *Švietimas* ir informacijos, pateikiamos leidinyje *Lietuvos vaikai* (žr. 1 priedo 5 lentelę).

Remiantis minėtuose leidiniuose pateikiama informacija, galima teigti, kad padidėjo vaikų neformaliojo ugdymo paslaugų prieinamumas, nes padaugėjo vaikų papildomo ugdymo įstaigose. Neformalaus, papildomo ugdymo prieinamumą ir įvairovę didino augantis ne tik viešosios nuosavybės, bet ir privačių subjektų skaičius (žr. 1 priedo 5 lentelę).

Kita vertus, sumažėjo įstaigų, teikiančių papildomo ugdymo paslaugas vaikams ir jaunimui (nuo 285 2005 m. iki 263 2007 m.).

Atkreipiant dėmesį, kad išlieka gana didelis vaikų iš socialinės rizikos šeimų skaičius (27,9 tūkst. 2007 m.), vis svarbesnė tampa kompensavimo funkcija neformaliojo ugdymo srityje, t. y. teikiant daugiau neformaliojo ugdymo paslaugų šios socialinės grupės vaikams. Socialines ir neformaliojo ugdymo paslaugas gaunančių vaikų skaičius dienos centruose išaugo nuo 3,7 iki 4,7 tūkst. vaikų 2006–2007 m. (Lietuvos vaikai 2008).

Bendro mokinių skaičiaus papildomo ugdymo įstaigose 2006–2007 m. augimą taip pat reikėtų vertinti kaip didesnę prieinamumą ir kartu teigiamą poslinkį socialinio teisingumo aspektu (Lietuvos vaikai 2008).

Nors vaikų vasaros stovykloms skiriamos iš savivaldybių biudžetų lėšos sumažėjo, tačiau išaugo skiriamos lėšos iš valstybės biudžeto, taigi šiuo atžvilgiu paslaugų prieinamumas vaikams nesumažėjo. Kita vertus, vaikų, kurie dalyvavo vasaros stovyklose 2006–2007 m. skaičius, sumažėjo ir ypač socialiniam teisingumui svarbu, kaip tai palietė mažas pajamas turinčių šeimų vaikus (kompensavimo principas). Pažymėtina, kad šios socialinės grupės vaikų vasaros stovyklose taip pat sumažėjo, o tai galima traktuoti kaip neigiamą pokytį socialinio teisingumo linkme (Lietuvos vaikai 2008).

Kalbant apie vieną iš esminių vaikų neformaliojo ugdymo pasekmių rodiklį – vaikų nusikalstamumo lygį, galima pabrėžti, kad vaikų nusikalstamumo lygis 2005–2007 m. sumažėjo (nuo 4,1 tūkst. vaikų, padariusių ar įtariamų nusikaltimu, iki 3,4 tūkst. vaikų) (Lietuvos vaikai 2008).

Apibendrinant pažymėtina, kad remiantis negausia prieinama informacija negalima išskirti vyraujančios vaikų neformaliojo ugdymo socialinio teisingumo tendencijos 2005–2007 m.: vieni rodikliai byloja apie socialinio teisingumo šioje sferoje augimą, o kiti – apie mažėjimą.

3.5. Išsilavinimo nelygė Lietuvoje

Nors Gini indekso taikymas išsilavinimo nelygbei matuoti ir turi metodikoje (žr. 2 skyrių) aptartų problemų, o Chakraborty (2009) išreiškia skepticizmą dėl nelygybės indeksų taikymo nepiniginės georovės dimensijoms, vis dėlto šios dimensijos turi panašumų, taigi ir bandymai skaičiuoti Gini indeksą švietimo kontekste turi prasmę, o išsilavinimo nelygybės rodiklis papildo kitus švietimo rodiklius, nes labiau atskleidžia švietimo politikos darnumą atskirų socialinių grupių atžvilgiu.

Turint omenyje, kad Gini taikymo švietimo sistemoje lyginamųjų tyrimų nėra gausu arba taikomos skirtingos Gini skaičiavimo metodikos, lieka atviras klausimas, kiek vienareikšmiškai galima taikyti tokias pat interpretacijas lyginamuosiuose tyrimuose. Pajamų nelygybės matavimuose Gini indekso vertė pasiskirsto nuo 0 iki 1, kai 0 reiškia visišką lygybę, o 1 – visišką nelygybę; nekraštutinių Gini indekso verčių interpretacija pajamų nelygėje reiškia: jeigu vertė mažesnė už 0,25, tai rodo, kad pajamų nelygė yra gana žema, o jei Gini aukštesnis nei 0,30, laikomasi požiūrio, kad yra esminė pajamų diferenciacija. Šią interpretacijos logiką būtų netikslu taikyti švietimo sričiai, jau vien dėl kraštutinių Gini indekso reikšmių. Todėl reikėtų apsiriboti tuo, kad Gini indekso pokytis charakterizuoja matuojamo reiškinio būklę tam tikru laiko periodu, tad Gini indekso didėjimas reiškia išsilavinimo nelygybės didėjimą, o atvirkščiai – mažėjimą. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju Lietuvos išsilavinimo nelygbei vertinti konstruojamo indekso matavimui didžiausi svoriai atitenka aukštesniojo ir aukštojo švietimo lygmenims.

Kaip matyti iš 3.4 lentelės, aukštesnė išsilavinimo nelygybė yra visų gyventojų, t. y. vyresnių nei 15 metų amžiaus grupėje ir tarp kaimo gyventojų bei neskurstančių asmenų.

Į visų gyventojų grupę patenka vyresni visuomenės nariai, kurių išsilavinimo lygis buvo žemesnis (pvz., buvo didesnė dalis, turinčių pradinį išsilavinimą), taigi, dėl jų išsilavinimo lygio nelygybė yra didesnė. Tarp neskurstančių gyventojų nelygybės laipsnis iš esmės yra panašus kaip ir visų gyventojų ir Gini indekso dydį matyt būtų galima paaiškinti identiškai. Išsilavinimo nelygybė tarp kaimo gyventojų yra didžiausia, lyginant su kitomis visuomenės grupėmis, ir tai galėjo lemti tiek kaimo gyventojų demografinę struktūrą pagal amžių, tiek socioekonominiai veiksniai. Tačiau reikia ir toliau stebėti ir analizuoti šios grupės išsilavinimo nelygybę.

3.4 lentelė. Išsilavinimo nelygybės lygis (Gini) 2007–2008 m. vyresni nei 15 metų asmenys

Grupė	2007	2008
Visi gyventojai	0,39	0,40
Moterys	0,46	0,41
Vyrai	0,44	0,39
Miestas	0,33	0,37
Kaimas	0,45	0,44
Skursta	0,34	0,37
Neskursta	0,39	0,39

*Pastaba: 2008 m. skurdo riba – 497,4 Lt; 2007 m. – 405 Lt; 2006 m. – 315 Lt.

Lyginant išsilavinimo nelygybę tarp socialinių grupių, galima pastebėti, kad visais išskiriamais atvejais yra gana didelių skirtumų. Lyginant išsilavinimo nelygybės indeksus tarp moterų ir vyrų, pamatyti, kad išsilavinimo nelygybė yra aukštesnė 4 proc. punktais tarp moterų. Taip pat akivaizdu, kad net apie 12 proc. punktų išsilavinimo nelygybė kaime 2007 m. ir 7 proc. punktais 2008 m. buvo aukštesnė nei mieste. Tačiau skurstančių gyventojų išsilavinimo nelygybė buvo keliais proc. punktais žemesnė nei neskurstančių. Vertinant šią situaciją, kaip teigė Kaplow (2003) ir Lorel (2008), reikėtų nelygybės analizę susieti su išsilavinimo lygio rodikliais kiekvienoje socialinėje grupėje.

Pažymėtina, kad Gini taikymo ribos švietimo sistemoje plečiasi, Gini indeksą švietimo srityje bandoma skaidyti pagal atskiras socialines grupes. Mesa (2007), analizuodamas Gini indekso struktūrą pagal grupių įnešamą svorį, bando išsiaiškinti, kokios priežastys lemia indekso dydį, pavyzdžiui, jei analizuojama kaimo ir miesto gyventojų išsilavinimo nelygybės dalis iš bendrame išsilavinimo Gini indekse ir nustatoma, kad kaimo gyventojų išsilavinimo nelygybė daugiausia lemia bendrą šalies išsilavinimo nelygybę, tai akivaizdu, kad švietimo politikos akiratyje yra kaimo gyventojų galimybės, prieinamumas ir pan. Mesa (2007) metodika naudinga ir taikytina analizuojant išsilavinimo nelygybę, tačiau reikia pažymėti, kad turi būti atidžiai įvertinami visuomenėje analizuojamų grupių dydžiai, minėtų grupių persidengimo poveikis, vertinant jų indėlį į šalies išsilavinimo Gini indeksą.

Substitucijos efektą Mesa (2007) skaidymo metodikai iš esmės turėtų ir kiti gyventojų galimybes švietimo sistemoje atskleidžiantys rodikliai, kuriais buvo naudojamos ir šiame tyrime, kai socialinių grupių, pavyzdžiui, kaimo/miesto, skurstančių/neskurstančių ir pan., dalyvavimo galimybės švietimo sistemoje NŪBT duomenų pagrindu atskleidžiamos taikant regresinę analizę. Tokiu atveju Gini indekso skaidymas į grupių nelygybę šalies indekse yra viena iš pasirinkimo galimybių.

Apibendrinant išsilavinimo nelygybės rodiklį Lietuvoje galima teigti, kad jis padidėjo labai nedaug, didesnių pokyčių galbūt galima bus tikėtis, kai vykdomos reformos subrandins rezultatus. Nepaisant išsilavinimo nelygybės mažų pokyčių 2007–2008 m., reikėtų atkreipti dėmesį į didesnę kaimo gyventojų nei miesto išsilavinimo nelygybę, moterų nei vyrų.

4. APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Apžvelgus teorines socialinio teisingumo prieigas švietimo srityje pažymėtina, kad daugumai teorijų svarbi ne tik formali, bet ir reali arba materialiai studijų prieinamumo lygybė. Ji pirmiausia siejama su mokymosi ir studijų prieinamumu ne tik pagal įstatymuose įtvirtintą teisę (paprastai ji nėra diskriminuojanti), bet ir pagal materialias sąlygas. Šios sąlygos lengviau užtikrinamos pradinio, vidurinio ugdymo lygmenimis, bet sunkiau ikimokyklinio ugdymo ir aukštojo mokslo lygmenimis. Todėl vertinant socialinį teisingumą Lietuvoje į tai turėtų būti kreipiamas ypatingas dėmesys. Pavyzdžiui, aukštojo mokslo pakopoje po atkūrus nepriklausomybę buvo siekiama sumažinti atskirų mokyklų įtaką vertinant savo abiturientus ir įsteigta bendra egzaminavimo tvarka nacionaliniu mastu. Be abejonės, tai padidino formalųjį teisingumą abiturientams siekiant studijų – visi vertinami pagal vienodus kriterijus. Tačiau lieka atviras klausimas dėl vienodų galimybių pasirengti egzaminui. Išplitusi papildomo privataus rengimosi egzaminams praktika nevienodai prieinama visų socialinių sluoksnių mokiniam. Vienų tėvai nepajėgūs tai finansuoti, kitų tėvai neskiria tam pakankamai dėmesio.

Net vadovaujantis liberalistiniu socialinio teisingumo principu, kad svarbus tik formalusis teisingumas, pripažįstama, kad kiti, nuo asmens pastangų nepriklausomi veiksniai, neturėtų riboti mokymosi galimybių. Pavyzdžiui, jaunuolis negali daryti įtakos (nuo jo nepriklauso) savo tėvų preferencijoms ar finansiniam pajėgumui.

Pagal daugumą apžvelgtų teorijų asmens įgimti gabumai vertinami ir su jais reikia skaitytis nuostatant perėjimo iš žemesnės mokymosi pakopos į aukštesnę kriterijus, taip pat skiriant daugiau finansavimo galesniesiems mokytis. Neteisinga būtų, jeigu studijos būtų neprieinamos gabiems, bet dėl kitų požymių diskriminuojamiems asmenims – dėl lyties, rasės, socialinės kilmės, šeiminio statuso ir pan. Tokie apribojimai nepriimtini socialinio teisingumo požiūriu ne tik struktūrinei–funkcionalistinei paradigmai, tam nepritaria ir utilitaristai. Tačiau svarbi pastarųjų nuostata, kad visuomenės švietimui skiriamos išlaidos turi būti lyginamos su visuomenei atnešama nauda.

Švietimas teikia naudą ne tik visuomenei, bet ir pačiam besimokančiajam. Reikia abi naudas įvertinti pasveriant švietimui skirstomus išteklius, kurie visada yra riboti. Kai individuali besimokančio asmens ir jo šeimos nauda yra akivaizdi, galima pasikliauti asmens siekiu mokytis ir padengti mokymosi sąnaudas iš privačių lėšų. Tokiu atveju visuomenė gali prisidėti prie mokymo ar studijų finansavimo mažesniu mastu arba net visai pasitraukti. Tuo galima paaiškinti, pavyzdžiui, privačiu pačių studijuojančiųjų finansavimu grindžiamų vadybos, verslo ir finansų studijų dominavimą pasaulyje. Atsižvelgiant į tai ir Lietuvoje studijoms skiriami valstybės išteklių taip pat galėtų būti atitinkamai pergrupuoti.

Už geriausias studijų sąlygas gabiausiems, o ne, pavyzdžiui, turtingiausiems studentams, pasisakoma taip pat ir vadovaujantis meritokratinė paradigma. Lietuvoje, atrodo, labai gerbiamos pastangos gerai mokytis ir studijuoti. Šis požiūris paradoksaliai gali būti siejamas ir su komunistine visuomenės praeitimi, ir su rinkos principais. Komunistinėje švietimo sistemoje skatinimas pažymiais, o profesinėse ir ypač universitetinėse studijose – ir stipendijomis buvo labai išplėtotas. Jis rėmėsi ideologine nuostata, kad mokymasis yra reikšmingas darbas visuomenei. Mažiau dėmesio buvo kreipiama į tai, kad tai yra ir asmeninė investicija į savo ateitį (darbo rinkos nebuvimas ir totalus valstybinis asmeninių pajamų skirstymas realiai niveliuodavo asmeninę grąžą per būsimus uždarbius). Pastaruoju metu skatinamasis stipendijų vaidmuo gerokai sumažėjęs dėl palyginti mažesnio jų finansavimo (studentų padaugėję, o stipendijų finansavimas nuo to augimo atsiliko). Tačiau panašią skatinamąją funkciją perima valstybės finansuojamas studento krepšelis, kuris skiriamas gerus pasiekimus rodantiems abiturientams ir studentams.

Tai, kad Lietuvoje daugiau diskutuojama apie skatinimo teisingumą (pagal mokyklos baigimo ar studijų rezultatus skirti paramą studentams, iš naujo vertinti po dviejų kursų, kasmet ar net po kiekvie-

nos egzaminų sesijos), o ne apie paties principo tinkamumą, rodo, kad meritokratinės idėjos Lietuvoje priimtinos (net nesvarbu, ar dėl komunistinės praeities, ar dėl rinkos ilgesio). Atsižvelgiant į tai, vertas dėmesio teisingumo teorijose nuopelnų ir su gabumų principu supriešinamas kompensavimo principas. Pagal jį socialiniu ir ekonominiu požiūriu silpnesniems studentams reikėtų išskirtinai geresnių sąlygų. Platesnis kompensuojamojo principo taikymas ypač svarbus bendrojo lavinimo sistemoje, kad mokiniai turėtų vienodas galimybes studijuoti ir siekti karjeros nepriklausomai nuo socialinės kilmės ir sveikatos būklės. Visuomenėje vykstančios diskusijos mokyklų tinklo optimizavimo tema ne tik dėl mažesnių išlaidų, bet ir dėl mokymo kokybės turi ir socialinio teisingumo aspektą. Jeigu mažose mokyklose, kurios paprastai yra kaimo vietovėse, negalima užtikrinti mokymo kokybės, mokyklų tinklo optimizavimas yra kartu ir vienodesnių galimybių mokiniams suteikimas nepriklausomai nuo jų geografinės kilmės. Kompensavimo paradigma neatrodo radikali, turint omenyje, kad egalitarai pasisako už tai, kad visiems būtų kompensuojama ne tik už nepalankias socialines sąlygas, nepriklausomas nuo asmens, bet net už talento trūkumą, ir būtų prieinama panaši gyvenimo kokybė.

Kompensavimo principas reikšmingas ir dėl tos priežasties, kad atvėsina entuziazmą pernelyg pasikliauti meritokratinio principu. Juk ne tik galimybės, bet ir noras skirti daugiau pastangų mokymuisi ir studijoms yra veikiamas socialinės vaiko ir jaunuolio aplinkos, kurios jis negali pasirinkti. Kaip pagrindžiama pagal kultūrinės reprodukcijos paradigmą, teisingumui užtikrinti svarbu išvengti diskriminacijos ne tik dėl tėvų pajamų, bet ir jų išsilavinimo.

Tai, kas aptarta pirmiau, reikia turėti omenyje, kai teikiami siūlymai kuo ankstesniame amžiuje mokinius skirstyti į motyvuotus ir nemotyvuotus bei planuoti jiems skirtingas tolesnio mokymosi strategijas. Pastūmėjus skirstymo momentą į vyresnį amžių, sumažinama šeimos įtaka, kuri yra labiau priklausoma nuo socialinės bei ekonominės jos padėties ir tuo pat metu padidinama paties jaunuolio įtaka, kurio vertybinėms nuostatoms teigiamą įtaką mokymo turiniu gali ir turi daryti pati švietimo sistema. Kompensavimo principas svarbus ir pagrindžiant tiesioginių priemonių reikalingumą, sprendžiant vadinamųjų socialiai apleistų mokinių problemas, kad jiems būtų sumažintas startinių galimybių nevienodumas ne tik ekonominiu, bet ir vertybiniu požiūriu.

Be kompensacinių priemonių, ne visada būtų įmanoma pasikliauti ir J. Rawlso teisingumo teorijos principais. Anot jų, kadangi egzistuoja natūralus prigimtinių gabumų pasiskirstymas, turintieji tokių pačių sugebėjimų ir tokių pat norą juos naudoti turi turėti tokią pat galimybę siekti sėkmės, nepriklausomai nuo jų pradinės padėties socialinėje sistemoje (Rawls 1971). Taip pat, pasak J. Rawlso, svarbu, kad visuomenėje būtų užtikrintas laisvas priėjimas prie visų postų ir profesinių pozicijų visiems, remiantis teisinga galimybių lygybe.

Ši tezė ypač aktuali Lietuvai. Bendriausia prasme ji kreipia dėmesį už švietimo sistemos ribų. Negali būtų sukurta teisinga švietimo ir studijų sistema neteisingoje visuomenėje, t. y. visuomenėje, kurioje stinga teisingumo įvairiose srityse. Todėl ir vertinant teisingumą švietimo srityje svarbūs vadinamieji konteksto rodikliai. Jeigu visuomenėje paplitęs skurdas, etninių grupių diskriminacija ar lyčių nelygybė, žinoma, kad šių veiksnių įtaka bus stipresnė ir švietimui, o lygių galimybių principą bus sunku užtikrinti vienoje iš visuomenės gyvenimo sričių (švietimo srityje), kai kitose srityse klesti diskriminavimas. Šiuo atveju svarbi šiame darbe aptarta R. Boudono įsitikinimų teorija. Pastangos studijuoti priklauso nuo to, koku mastu studentas gali tikėtis pagerinti savo gyvenimą konkrečioje visuomenėje ir konkrečiu laikotarpiu. Pastangos įgyti atitinkamas profesijas, siekti išsilavinimo sumažėja tarp tų jaunuolių, kurie dėl savo socialinės padėties negali tikėtis asmeninių laiko ir kitų išteklių investicijų į studijas gražos. Taip atsitinka, jeigu darbo rinka veikia prastai, joje ekvivalentiškai neatlyginama už investicijas į žmogiškąjį kapitalą, jeigu nėra skaidrių konkursų užimant pareigas, jeigu karjeros galimybės iškreipiamos pažinčių ir lojalumo asmeniškai vadovui, bet ne profesijai ir institucijai.

Dar viena reikšminga Lietuvos visuomenei įžvalga iš teisingumo teorijų švietimo srityje apžvalgos – dominavimo visuomenėje pavojus, kai nėra gėrybių tarpusavio nepriklausomumo (Walzer 2001). Tarptautiniai tyrimai rodo, kad visuomenėse, kuriose didesnė socialinė nelygybė, išsilavinimas suteikia daugiau galių ir atveria daugiau dominavimo galimybių. Teisingesnėse visuomenėse išsilavinimo vaidmuo nėra toks didelis. Rekomenduojama kiek atskirti profesinį diplomą nuo būsimų turtų ir galios, t. y. sumažinti mokyklų vaidmenį socialinės reprodukcijos procese. Lietuvoje, atrodo, tokios idėjos kol kas gali šokiruoti, tačiau reiktų prie jų visuomenę pratinti. Bent jau aiškiau rodyti skirtumą tarp dviejų dalykų. Pirma, kad nemokamo išsilavinimo nėra – jį visada kas nors apmoka (studentas, tėvai ar visuomenė), todėl reikia apie tai kalbėti ir aiškiau tai parodyti. Antra, kad išsilavinimo pirkimas už pinigus yra nepriimtinas socialinio teisingumo požiūriu.

Taigi socialinis teisingumas yra labai nevienodai suprantamas ir apibrėžiamas iš atskirų teorinių perspektyvų, o kadangi teisingumas yra įvairiai aiškinamas ir konceptualizuojamas, galima kelti klausimą – kokiai socialinio teisingumo sampratai pritariama, taigi kokia švietimo sistema yra teisinga mūsų visuomenėje, o koks neteisingumas yra pateisinamas ar toleruotinas? Teorinių teisingumo priėgų analizė leido pagrįstai apsisibrėžti, kad konstruojant teisingumo vertinimo rodiklių sistemą *socialinis teisingumas* švietimo srityje bus suprantamas kaip lygiateisiškos sąlygos dalyvauti švietimo sistemoje ir naudotis jos teikiama gėrybėmis, priklausomai nuo įgimtų gebėjimų ir noro juos kultivuoti, tačiau nediskriminuojant dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens, ar kilmės. Lygiateisės sąlygos apima ir išimtis, kurios, naudojantis švietimo gėrybėmis, yra būtinos išskirtinių (mažesnių arba didesnių nei vidutiniai) gebėjimų turintiems asmenims arba būtinos siekiant kompensuoti apribojimus, kylančius dėl savybių, nepriklausomų nuo asmens, ar kilmės skirtumų. Tokiu būdu socialinis teisingumas yra siejamas su tokių pagrindinių principų švietimo sistemoje įgyvendinimu, kaip *lygios galimybės* (nediskriminavimas lyties, kilmės ir kt. požiūriais), *skirtingumų pripažinimas ir pasirinkimo galimybių užtikrinimas* (gabiausiams, tautinėms mažumoms, kt.), *prieinamumas* (nėra apribojimų materialinės padėties, gyvenamosios vietos atžvilgiu), *kompensavimas* – kai papildomų, didesnių išteklių skyrimas tam tikroms socialinėms grupėms (pvz., neįgaliesiems) laikomas pateisinamu ir teisingu dalyku. Todėl buvo apsisibrėžta, kad rodikliai socialiniam teisingumui švietimo srityje vertinti turėtų atspindėti šių principų įgyvendinimą.

Parengta rodiklių sistema socialiniam teisingumui vertinti apima tokias rodiklių grupes:

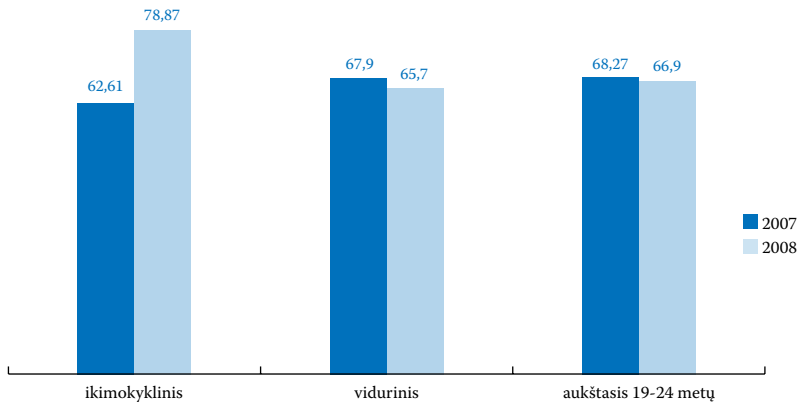
- rodikliai atskiriems socialinio teisingumo principams: lygių galimybių, prieinamumo, pasirinkimo įvairovės, kompensavimo;
- rodikliai atskiriems švietimo lygmenims: ISCED 0; ISCED 1, 2, 3; ISCED 4, 5, 6; neformaliojo suaugusių švietimo; neformalaus vaikų ugdymo;
- rodikliai švietimo sistemos funkcionavimo požiūriu: švietimo konteksto; švietimo proceso; švietimo rezultatų; švietimo padarinių;
- rodikliai pagal informacijos pobūdį: objektyvūs rodikliai – statistinė informacija; subjektyvūs rodikliai – pačių švietimo paslaugas gaunančių asmenų ar jų atstovų, šeimos narių vertinimai;
- rodikliai pagal jų skaičiavimo ypatumus: paprastieji statistiniai rodikliai, tiesiogiai naudojant statistinę informaciją arba perskaičiuojant; indeksai.
- rodikliai pagal jiems skaičiuoti naudojamos informacijos turinį: makrolygmens rodikliai (šalies, savivaldybių mastu); mikrolygmens rodikliai (asmens, namų ūkio lygmeniu).

Remiantis pasiūlytą rodiklių sistema, atlikus socialinio teisingumo švietimo sistemoje analizę, pabrėžtina, kad nors didesnių pokyčių teisingumo prasme 2007–2008 m. neįvyko, indeksų pokyčiai byloja, kad sumažėjo socialinis teisingumas vidurinio ir aukštojo išsilavinimo lygmenimis bei kiek pa-

didėjo švietimo rezultatų nelygybė (Gini indeksas pakito nuo 0,39 2007 m. iki 0,40 2008 m.). Nepaisant mažų išsilavinimo nelygybės pokyčių 2007–2008 m., reikėtų atkreipti dėmesį į didesnę kaimo gyventojų nei miesto išsilavinimo nelygybę, moterų nei vyrų.

Vidurinio ir aukštojo mokslo lygmenimis socialinis teisingumas 2007 m. buvo aukštesnis negu ikimokyklinio ugdymo srityje, o 2008 m. socialinis teisingumas ikimokyklinio ugdymo lygmeniu labai išaugo ir tapo pats didžiausias, lyginant su sumažėjusiais kitų dviejų švietimo lygmenų indeksais. Tai galima laikyti labai svarbiu teigiamu pokyčiu visai švietimo sistemai, nes dalyvavimas ikimokykliniame ugdyme iš esmės lemia tolesnius vaiko pasiekimus švietimo sistemoje.

4.1 pav. Socialinio teisingumo indeksai švietimo lygmenimis 2007–2008 m.

Analizuojant socialinį teisingumą tarp skirtingų grupių atskirais švietimo lygmenimis pažymėtina, kad didžiausią teisingumą ikimokyklinio ugdymo lygmeniu patiria miesto gyventojai, nevienių tėvų namų ūkiai, namų ūkiai, kuriuose nėra neįgalių narių ir vaikų iki 1 metų. Vidurinio išsilavinimo lygmeniu didžiausias teisingumas yra namų ūkiuose, kuriuose gyvena bent vienas asmuo, turintis aukštąjį išsilavinimą, tarp miesto gyventojų bei namų ūkiuose be vaikų ar tik su vienu vaiku.

4.1 lentelė. Socialinio teisingumo indeksai tarp skirtingų socialinių grupių įvairiais švietimo lygmenimis 2008 m.

Namų ūkiai	Indekso reikšmės		
	Ikimokyklinis ugdymas	Vidurinis išsilavinimas	Aukštasis išsilavinimas
Mieste	94,8	70,1	–
Kaime	44,7	59,4	–
Skursta	56,3	58,5	51,7
Neskursta	88,9	69,4	69,9
Vieniši asmenys su vaikais	52,8	53,8	–
Kiti namų ūkiai	80,5	66,4	–
Su negalia	79,3	65,7	67,4
Įgalūs	68,8	29,8	24,1
Nėra vaikų iki vienerių metų	79,8	–	68,2

Namų ūkiai	Indekso reikšmės		
	Ikimokyklinis ugdymas	Vidurinis išsilavinimas	Aukštasis išsilavinimas
Yra vaikų iki vienerių metų ¹⁹	62,8	–	52,3
Namų ūkio galvos išsilavinimas aukštasis	–	90,2	89,3
Namų ūkio galvos išsilavinimas ne aukštasis	–	61,4	56,5
Namų ūkis su 0 arba 1 vaiku	–	72,4	–
Namų ūkis su 2 ir daugiau vaikų	–	53,9	–
Moteris	–	–	75,9
Vyras	–	–	58,4

Aukštojo išsilavinimo lygmeniu socialinis teisingumas didžiausias namų ūkiuose, kuriuose gyvena bent vienas asmuo, turintis aukštąjį išsilavinimą, tarp moterų bei tarp neskurstančiųjų.

Analizuojant atskirus statistinius rodiklius negalima išskirti kokių nors vyraujančių socialinio teisingumo tendencijų 2007–2008 m. laikotarpiu nė viename iš švietimo lygmenų: vieni rodikliai byloja apie socialinio teisingumo augimą, o kiti – apie mažėjimą. Kaip antai:

- Ikimokyklinio ugdymo srityje teigiamus socialinio teisingumo pokyčius rodo padidėjusios lėšos vienam ikimokyklinio amžiaus vaikui, išaugusi ikimokyklinio ugdymo mokymosi aprėptis, padidėjęs specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigose vaikų skaičius ir kt. Kita vertus, neigiamus teisingumo požiūriu pokyčius iliustruoja kaime sumažėjęs ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius, padidėjęs vienam specialiajam pedagogui vidutiniškai tekusių vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigose skaičius ir kt.
- Vidurinio mokymo lygmeniu galima pabrėžti tokius teigiamus poslinkius, kaip padidėjęs gimnazijų skaičius kaime, vienam besimokančiajam vidurinio mokymo lygmeniu tekusių lėšų padidėjimas, nemokamai maitinamų mokinių dalies padidėjimas (vertinant tai, kad išaugo skurdo lygis). Apie neigiamus teisingumo pokyčius leidžia kalbėti sumažėjęs pradinė mokyklų skaičius, mokinių skaitymo rezultatų skirtumai tarp miesto ir kaimo, vyrų ir moterų ar matematikos rezultatų vidurkių pagal OECD PISA tyrimų skalę skirtumai tarp miesto ir kaimo, specialiųjų poreikių turinčių asmenų (iki 21 metų) mokymosi aprėpties sumažėjimas ir kt.
- ISCED 4, 5, 6 lygmeniu teigiami rodikliai socialinio teisingumo požiūriu – padidėjusi vienam besimokančiajam aukštesniojo ir aukštojo mokslo įstaigose asmeniui tenkančių lėšų suma, padidėjusi mokymosi aprėptis, aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičius, padidėjęs studentų su negalia skaičius mokymosi įstaigose, moterų, studijuojančių doktorantūroje, dalis, mobilių studentų dalis, išaugęs 1000-čiai 25–64 metų amžiaus gyventojų tenkančių asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, skaičius ir kt. Apie neigiamus pokyčius kalba padidėjusi savo lėšomis universitetuose ir kolegijose studijuojančių studentų dalis, sumažėjusi kolegijų ir universitetų studentų, gaunančių socialinę stipendiją, dalis ir t. t.

¹⁹ Remiantis tiek statistiniais duomenimis, tiek skaičiuotais indeksais negalima iki galo paaiškinti, kiek šeimų naudojimąsi vaikų ikimokyklinio ugdymo paslaugomis lemia šių paslaugų tinklo išvystymas, prieinamumas, o kiek pačios šeimos apsisprendimas leisti vaiką į darželį ar ne. Todėl namų ūkių biudžetų tyrimai galėtų būti papildyti klausimu apie tai, kodėl vaikas nelanko darželio (dėl to, kad jo arti nėra, brangiai kainuoja, ar nėra poreikio). Šis rodiklis galėtų būti įtrauktas į indekso skaičiavimą, ir indeksas tiksliai atspindėtų vaikų ikimokyklinio ugdymo socialinio teisingumo raišką.

- Nors neformalaus suaugusiųjų švietimo rodikliai nėra išsamūs ir periodiškai pateikiami, visgi socialinio teisingumo prasme galima kaip teigiamus pokyčius pabrėžti padidėjusį įstaigų, teikiančių neformaliojo švietimo paslaugas suaugusiesiems, skaičių, padidėjusį kaimo gyventojų mokymosi visą gyvenimą lygį, o kaip neigiamus dalykus – mažesnį neformalaus švietimo prieinamumą moterims, kaimo gyventojams, taip pat prieinamumą ribojančias mokymosi sąnaudas ir kt.
- Vaikų neformaliojo ugdymo rodikliai rodo tai, kad padidėjo šių paslaugų prieinamumas, nes padaugėjo vaikų papildomo ugdymo įstaigose, be to, neformaliojo ugdymo įvairovę didina augantis ne tik viešosios nuosavybės, bet ir privačių paslaugas teikiančių subjektų skaičius, sumažėjo vaikų nusikalstamumo lygis ir kt. Kita vertus, sumažėjo įstaigų, teikiančių papildomo ugdymo paslaugas vaikams ir jaunimui, skaičius, sumažėjo vaikų, kurie dalyvavo vasaros stovyklose, tarp jų mažas pajamas turinčių šeimų vaikų dalis ir kt.

Kaip vieną bendrą tendenciją galima išskirti kompensavimo principo stoką įgyvendinant socialinį teisingumą, nes neįgalių asmenų dalis atskirais švietimo sistemos lygmenimis nors ir didėja, tačiau nedaug, lyginant su neįgalių asmenų skaičiumi.

Apibendrinant rodiklių pakankamumą pasirinktiems teisingumo aspektams įvertinti reikia pabrėžti, kad tolesnei labiau sistemiškai socialinio teisingumo švietimo srityje stebėsenai būtų naudingas kai kurios papildomos informacijos (rodiklių), kurių nėra dabartinėse duomenų bazėse ar šaltiniuose, rinkimas. Kaip antai, socialiniam teisingumui stebėti būtų svarbu papildyti *Namų ūkių biudžetų* ar *Pajamų ir gyvenimo sąlygų* tyrimų anketas klausimais, suteikiančiais informacijos apie asmenų (vaikų ir suaugusiųjų) dalyvavimą neformaliajame ugdyme ir švietimo srityje, taip pat klausimais apie asmenų etninę kilmę ar tautybę, kurie leistų analizuoti socialinį teisingumą šiuo požiūriu.

Kalbant apie Gini indekso skaičiavimą, pažymėtina, kad šis indeksas galėtų būti skaičiuojamas kas dešimt metų remiantis *gyventojų surašymų duomenimis*. Turint ilgesnio laikotarpio dalyvavimo švietimo srityje sistemoje rezultatų nelygybės pokyčius, būtų naudinga lyginti šio indekso pokyčius su kitais svarbiais šalies makrorodikliais, tokiais kaip skurdo lygio, BVP vienam gyventojui, pajamų nelygybės pokyčiai.

Subjektyviam teisingumo vertinimui, kuris yra būtina sudėtinė socialinio teisingumo vertinimo dalis, būtini visuomenės nuomonės šiais klausimais tyrimai.

SUMMARY

Social Justice in Education: Theoretical Approaches and Evaluation of Practice

The book examines various theoretical concepts of social justice, presents a system of social justice indicators built upon this theoretical framework and evaluates selected social justice aspects of the Lithuanian educational system for the period 2007-2008.

Based on the theoretical framework discussed in the first part of the book, a working definition of social justice in education is proposed. When building a system of indicators social justice in education is perceived as equitable conditions to participate in education and access educational resources, depending on the innate capacity and desire to cultivate them, but without discrimination on grounds of origin or other characteristics that are outside the person's influence (positive discrimination is required). Social justice in education is linked to implementation of such fundamental principles as *equal opportunities* (non-discrimination on the basis of gender, origin, etc.), *recognition of diversity and provision of educational choices* (for most talented, ethnic minorities, etc.), *accessibility* (no access restrictions based on financial capacity, place of residence, etc.), *compensation* (allocation of additional resources to certain social groups is justified e.g. for disabled people). The above mentioned principles are reflected in the proposed system of indicators of social justice in education.

The following types of indicators of social justice in education are combined in the proposed system:

- Indicators on particular principles of social justice: equal opportunities, accessibility, choice, compensation.
- Indicators at individual levels of education: ISCED 0; ISCED 1,2,3; ISCED 4,5,6; informal adult education, informal education of children.
- Functional indicators: educational context, process, outcomes and subsequences.
- Indicators by type of information: objective indicators based on statistical information; subjective indicators based on evaluations by people who participate in educational system or by their representatives, family members.
- Indicators by computing features: simple statistical indicators based on statistical data or its aggregates; indices.
- Indicators by information level: macro-level indicators (at the national and municipal level), micro-level indicators (at the individual or household level).

The analysis based on the proposed system of social justice indicators showed no major changes in terms of social justice in the Lithuanian educational system in the period 2007-2008. Nevertheless, observed changes in indices' values indicate some decrease in social justice at secondary and higher education levels and a slightly increasing inequality of educational results (Gini Index increased from 0.39 in 2007 to 0.40 in 2008). Although changes in educational inequality were minor in 2007-2008, attention should be given to the higher rural educational inequality compared to urban, and that among women compared to men.

The analysis showed that there are disparities in opportunities of different social groups to participate at different educational levels in Lithuania which can be seen as socially unjust. At the pre-school level the highest opportunities to participate are among children who belong to urban population, non-single-parent households, households with no disabled members and those with no children of less than one year of age. At the secondary education level more favourable conditions are among those who

live in households where at least one member has higher education, urban population and in household with only one child. At the level of higher education, the opportunities to participate are higher among those who belong to households with at least one person with higher education, among women and those living above the poverty line.

When analysing simple statistical indicators no prevailing trend in development of social justice at any level of education was observed in 2007-2008. Some figures show increasing social justice, while others, on contrary, indicate some decline.

When talking about sufficiency of indicators to evaluate the selected aspects of social justice in education, it should be noted that further monitoring of social justice in education would benefit from additional information (statistical data) that is not currently available. Subjective perception of justice, which is a necessary component of social justice assessment, requires conduction of public opinion surveys on the discussed issues.

The book consists of four main parts: the first analyses various theories of justice; the second builds a system of social justice indicators based on the discussed theoretical framework and international practices; in the third part selected aspects of social justice of the Lithuanian educational system are evaluated using data for the period 2007-2008; in the fourth part generalization and finding are given.

LITERATŪRA

- Ahmad, A. 2003. *Inequality in the access to Education and Poverty in Bangladesh*. Department of Economics, Lund University, Sweden .
- Aidukaite, J. (ed.) *Poverty, Urbanity and Social Policy: Central and Eastern Europe Compared*. New York: Nova Sciences Publishers, 2009.
- Aidukaite, J. 2004. *The Emergence of the Post-socialist Welfare State – The Case of the Baltic States: Lithuania, Latvia and Estonia*. Södertörn University College: Elanders Gotab.
- Aidukaite, J. 2006. The formation of social insurance institutions of the Baltic States in the post-socialist era, *Journal of European Social Policy* 16(3): 259–270.
- Arts, W.; Gelissen J. 2002. Three worlds of welfare capitalism or more? *Journal of European Social Policy* 12(2): 137–158.
- Authoring Group Educational Reporting. 2008. *Education in Germany 2008. An Indicator-Based Report Including an Analysis of Transitions Subsequent to Lower Secondary Education. Summary of Important Results*. On behalf of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Länder in the Federal Republic of Germany and the Federal Ministry of Education and Research.
- Barry, B. 2002. *Teisingumo teorijos. 1 tomas. Socialinio teisingumo traktatas*. Vilnius: Eugrimas.
- Benadusi, L. 2001. Equity and education. A critical review of sociological research and thought, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Bohle, D. 2007. *The New Great Transformation: Liberalization and Social Protection in Central Eastern Europe*. Paper prepared for presentation at the second ESRC seminar: (Re) distribution of Uncertainty, Warwick Business School, University of Warwick, 2 November.
- Boudon, R. 1997. *Il vero e il giusto* (Paris, 1995). Il Mulino, Bologna.
- Bourdieu, P.; Passeron J.C. 1990. *Reproduction in Education, Society and Culture*.
- Brendler, M. 2008. *Measuring Inequality of Educational Attainment: a Suggested Methodology*.
- Brighouse, H. 2001. School equity as a matter of justice, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Cerami, A. 2006. *Social Policy in Central and Eastern Europe: The Emergence of a New Welfare Regime*. Berlin: LIT,
- Chakraborty, A. 2009. *Issues in inequality in non-income dimensions*. Institute of Development Studies Kolkata,
- Coleman, J. S. 1988. Social capital in the creation of human capital, *American Journal of Sociology* 94, Supplement: 95–120,
- Daniels, N.; Kennedy, B.P.; Kawachi, I. 1999. Why justice is good for our health: the social determinants of health inequalities. *Daedalus* Vol. 128, Prieiga per internetą: <<http://www.questia.com/googleScholar.qst;jsessionid=Kl6XWBnWQCQ8ScL8yJ2v2WYgtZcgX1Lprq0y9GJVMW6ydQTXL1yF!-2112377806!1176298283?docId=5001867227>>.

- Di Maggio, P. 1982. Cultural capital and school success: the impact of status culture participation on the grades of U.S. high school student, *American Journal of Sociology* 47: 189–201.
- Dupuy, J. P. 2001. School equity as a matter of justice, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Durkheim, E. 1962. *Socialism*. New York: Collier Books.
- Education Data in Households Surveys and Censuses* [žiūrėta 2009 m. lapkričio 12 d]. Prieiga per internetą: <http://www.uis.unesco.org/ev.php?ID=5896_201&ID2=DO_TOPIC>.
- Educational Reporting Consortium Education in Germany. An indicator-based report including an analysis of education and migration*. Summary of important results. 2007.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Estonian Ministry of Education and Research. 2005a. *Development Plan for the Estonian Vocational Education and Training System 2005–2008*. Tartu 2005. Prieiga per internetą: <<http://www.hm.ee>>.
- Estonian Ministry of Education and Research. 2005b. *Lifelong Learning Strategy*.
- Estonian Ministry of Education and Research. 2008a. *Education and Research in Estonia*. Tartu.
- Estonian Ministry of Education and Research. 2008b. Language Education Policy Profile, Country Report Estonia. Tartu.
- Eurydice, Estonia. 2007/08. *Eurybase the Information Database on Education Systems in Europe. The Education System in Estonia*. European Commission.
- Eurydice, Germany. 2006/07. *Eurybase the Information Database on Education Systems in Europe. The Education System in Germany*. European Commission. Directorate-General for Education and Culture.
- Eurydice, Skotland. 2004. *Structures of Education, Vocational Training, and Adult Education, Systems in Europe*. SCOTLAND. Directorate-General for Education and Culture.
- Eurydice, Skotland. 2007/08. *Eurybase. The Information Database on Education Systems in Europe. The Education System in Scotland*. European Commission.
- Eurydice, Slovenia. 2007/08. *Structures of Education, Vocational Training and Adult Education Systems in Europe. Slovenia*. European Commission.
- Eurydice, Sweden. 2007/08. *Eurybase. The information database on education systems in Europe. The Education in Sweden*. European Commission. Available on-line.
- Eurydice, Sweden. 2008. *Structure of Education, Vocational Training and Adult Education in Europe*. Sweden. European Commission. Available on-line.
- Eurostat. 2009. *The Bologna Process in Higher Education in Europe. Key Indicators on Social Dimension and Mobility*. European Commission.
- Fluerbaey, M. 2001. School equity as a matter of justice, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2007*. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Gyventojų užimtumo tyrimo duomenys*. Statistikos departamento rodiklių duomenų bazė. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.

- Gregorio, J.; Lee J.-W. 2002. *Education and Income Inequality: New Evidence from Cross-Country Data. Review of Income and Wealth*. Series 48, Number 3, September.
- Guide to the analyses and use of Household Survey and Census Education data*. FASAF, UNESCO, USAID, UNICEF, 2004.). 10 p. [žiūtėta 2009 m. gruodžio 1 d.] Prieiga per internetą: <<http://www.uis.unesco.org/template/pdf/educgeneral/HHSGuideEN.pdf>>.
- Hayek, F.A. 1991. *Kelias į vergovę*. Vilnius.
- Hega, G. M.; Hokenmaier, K. G. 2002. The welfare state and education: a comparison of social and educational policy in advanced industrial societies, *German Policy Studies* 2(1).
- Heshmati, A. 2004. *Inequalities and their Measurement*. Discussion Paper No. 1219. July.
- Högskoleverket. 2009. *Short version of annual report 2008*. Prieiga per internetą: <<http://www.hsv.se/download/18.6923699711a25cb275a80002979/0829R.pdf>>.
- Hoskins, B. 2008. The discourse of social justice within European Education policy developments: the example of key competences and indicators development towards assuring the continuation of democracy, *European Education Research Journal* 7(3): 319–330. Prieiga per internetą: <http://ceps.pef.uni-lj.si/dejavnosti/sp/sp-2009-05-06/2009_Eurostat_Eurostudent_social_dimension_and_mobility_indicators.pdf>.
- Hudson, J.; Kuhner, S. 2009. Towards productive welfare? A comparative analysis of 23 OECD countries, *Journal of European Social Policy* 19(1): 34–46.
- Human Development Report*. UNDP. Prieiga per internetą: <<http://hdr.undp.org/en/>>.
- Indicators to Compare Equity Policies*. Hingham, MA, USA: Kluwer Academic Publishers, 2001. 26 p. Prieiga per internetą: <<http://site.ebrary.com/lib/viluniv/Doc?id=10053348&ppg=35>>.
- Young, M.F.D. (Ed.) 1971. *Knowledge and Control*. Collier-MacMillan, London.
- Young, M.F.D.; Whitty, G. (Eds.). 1977. *Society, State and Schooling*. Falmer Press, London.
- Jaml, H.; Jahan Khan, A. 2003. *The Knowledge Divide: Education Inequality in Pakistan*. Research Report No. 46. April.
- John, E. Roemer. 2006. *Will Democracy Engender Equality?* Yale University.
- Justino, P. 2005. *Empirical Applications of Multidimensional Inequality Analysis*. PRUS Working Paper No. 23.
- Kaplow, L. 2002. *Why Measure Inequality?* Working Paper 9342. National Bureau of economic research, Cambridge, MA 02138, November.
- Kitsing, M. 2008. *PISA 2006 Estonian Results*. Ministry of Education and Research. Tartu.
- Koucky, J.; Bartusek, A.; Kovarovic, J. 2009. Why is More Equal? Access to Tertiary Education in Europe. Charles University in Prague, Faculty of Education.
- Lazutka, R.; Žalimienė, L.; Skučienė, D.; Ivaškaitė-Tamošiūnė, V.; Šumskaitė, L. 2008. *Socialinė parama Lietuvoje: remiamųjų padėtis ir paramos rezultatai*. Vilnius: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, Socialinių tyrimų centras.
- Lietuvos gyventojų nuolatinis mokymasis*. 2005. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Lietuvos Respublikos neformaliojo suaugusiųjų švietimo įstatymas. 1998 06 30. Nr.VIII-822, Vilnius.
- Lietuvos vaikai* 2007. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Lindstrom, J. 2006. Can only rich people study? Youth, segregated suburb and higher education: experience from Sweden, Widening participation and life-long learning, *The Journal of the Institute for the Access Studies and the European Access Network* 8(2): 6–14.

- Lorel, B. 2008. Assessing Brazilian educational inequalities, *Revista Brasileira de Economia* 62(1): 31–56.
- Mehan, H. 1992. Understanding inequality in schools: the contribution of interpretive studies, *The Sociology of Education* 65(1): 1–20.
- Mesa, E.P. 2007. *Measuring Education Inequality in the Philippines*.
- Meuret, D. A 2001b. System of equity indicators for educational systems, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 133–164.
- Meuret, D. 2001a. School equity as a matter of justice, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Namų ūkių biudžetai 2007*. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Namų ūkių biudžetai 2008*. 2009. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Neformaliojo švietimo įstaigos*. Statistikos departamento rodiklių duomenų bazė. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.
- Nilsson, I.; Andersson, I. 2001. What is social justice in Swedish education today? The political governing problem, *International Journal of Inclusive Education* 5(2/3): 257–263.
- Nordstrum, L. E. 2006. Insisting on equity: A redistribution approach to education, *International Education Journal* 7(5): 721–730.
- Nozick, R. 1981. *Philosophical Explanations*. Harvard University Press.
- Oduaran, A.; Bhola, H.S. 2006. *Widening Access to Education as Social Justice*. Springer.
- Parsons, T. 1937. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
- Pedersen, A. W. 1999. *The Taming of in Equality in Retirement: a Comparative Study of Pension Policy Outcomes*. Fafo- report 317.
- Profesinio mokymo įmonėse statistinio tyrimo metodika*. Statistikos departamentas. 2006. Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.cec.eu.int>>.
- Profesinių, bendrojo lavinimo ir neformaliojo švietimo mokyklų kaita pagal teisinę formą ir vietovės tipą (4-11-k)*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos informacinė sistema. Atvira informavimo, konsultavimo, orientavimo sistema (AIKOS). Prieiga per internetą: <http://www.aikos.smm.lt/aikos/Statistika/kaitIr4_11.html>.
- Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*. Oxford University Press, Oxford.
- Roemer, J.E. 2006. *Will Democracy Engender Equality?* Yale University.
- Segerholm, Ch. 2009. We are doing well on QAE: the case of Sweden, *Journal of Education Policy* 24(2): 195–209.
- Sheret, M. 1991. *Measuring Inequality in Education*. Macquarie University. Paper presented at the 1991 Conference of the Australian Association for research of education.
- Skoleverket. 2006a. *Gender Differences in Goal Fulfilment and Educational Choices*. Report 287.
- Skoleverket. 2006b. *Educational Results National level. Part 1*. Swedens Official Statistics on preschool activities, school-age child-care, schools and adult education. Part 1, 2006. Report 274.
- Skoleverket. 2007. *Descriptive data on Pre-school Activities, School-age Child-care, Schools and Adult Education in Sweden 2006*. Available on-line.
- Skoleverket. 2008. *With Another Mother Tongue – Students in Compulsory Schools and the Organizations of Teaching and Learning*. Asummary of the report 321. Availbale online.

- Slovėnijos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.si>>.
- Statistical office of the republic of Slovenia. 2009. *Institutions, Child and Youth Homes and Other Establishments for Lodging of Children and Youth with Special Needs*. Slovenia.
- Statistikos departamentas. Statistika (duomenų bazės). Rodiklių duomenų bazė. Gyventojai ir socialinė statistika. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.
- Namų ūkių biudžetai* [2009 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/viewfree/?id=1826>>.
- Suaugusiųjų švietimo tyrimas*. Statistikos departamento Rodiklių duomenų bazė. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>>.
- Škotijos vyriausybės tinklalapis. Prieiga per internetą: <<http://www.scotland.gov.uk/Topics/Statistics/Browse/School-Education>>.
- Švietimas 2007. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Švietimas 2008. 2009. Vilnius: Statistikos departamentas.
- Švietimo įstaigų kaita pagal mokymo kalbas (4-9-k). Švietimo ir mokslo ministerijos duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.aikos.smm.lt/aikos/Statistika/kaitIr4_9.html>.
- The Scottish Government. 2009a. *High Level Summary of Statistics Trends*. Prieiga per internetą: <<http://www.scotland.gov.uk/Topics/Statistics/Browse/School-Education>>.
- The Scottish Government. 2009b. *High Level Summary of Equality Statistics*. Prieiga per internetą: <<http://www.scotland.gov.uk/Topics/Statistics/Browse/School-Education>>.
- Unterhalter, E. 2003. *Education, Capabilities and Social Justice*. Education for All Global Monitoring Report 2003/4.
- Valstybės švietimo stebėsenos rodikliai. ITC Švietimo valdymo informacinė sistema. Prieiga per internetą: <<http://www.svis.smm.lt/>>.
- Valstybinė švietimo strategija 2003–2012 m. Žin., 2003, Nr. 71-3216.
- Vinod, T.; Yan, W.; Xibo, F. 2000. *Measuring Educational Inequality: Gini Coefficients of Education*.
- Walzer, M. 2001. School equity as a matter of justice, in W. Hutmacher, D. Cochrane, N. Bottani (Eds.). *In Pursuit of Equity in Education. Using International Indicators to Compare Equity Policies*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 93–112.
- Whitty, G. 1985. *Sociology and School Knowledge: Curriculum Theory, Research and Politics*.
- Zajda, J.; Majhanovich, S.; Rust, V. 2006. *Education and Social Justice*. Springer.

1 PRIEDAS. RODIKLIAI SOCIALINIAM TEISINGUMUI VERTINTI²⁰

1 lentelė. Ikimokyklinio ugdymo (ISCED0) lygmens rodikliai 2007–2008 m.

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai		2007 m.	2008 m.
Konteksto rodikliai				
1.	Ikimokyklinio amžiaus vaikų skaičius	Iš viso Mieste Kaime	215 327 137 276 78 051	214 035 137 337 76 698
2.	0–6 metų amžiaus vaikai, pirmą kartą pripažinti neįgaliaisiais.		1051	1174
3.	Išlaidos ikimokykliniam ugdymui proc. nuo BVP.		0,6	0,6
Proceso rodikliai				
LG.1.	Skirtumai tarp savivaldybių pagal vienam priešmokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkančių lėšų sumą (skirtumas tarp daugiausiai ir mažiausiai lėšų skiriančių savivaldybių, proc.).		48,4	39,54
PR.1.	Ikimokyklinio ugdymo paslaugas teikiančių įstaigų skaičius (lyginant su I.1. rodiklio pokyčiais).	Iš viso Mieste Kaime	649 486 163	654 503 151
PR.2.	Vienam ikimokyklinio ugdymo programos mokiniui tenkanti lėšų suma (tūkst. Lt).		6,0	7,1
PR.3.	Lėšos, tenkančios vienam ikimokyklinio ugdymo asmeniui, palyginti su BVP 1 gyventojui, proc.		20,6	21,5
PA.1.	Nevalstybine (ne lietuvių) kalba auklėjančių ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičiaus pokytis (lyginant su gyventojų tautinės sudėties pokyčiais). <i>2. Ar yra vaikų darželių pagal taikomas ugdymo programas įvairovė, kaip ji keičiasi.</i>		4	3
KO.1.	Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigų skaičius.		111	84
Rezultatų rodikliai				
LG.1.	Mokymosi aprėptis – ikimokyklinis ugdymas	Bruto Neto	72,5 71,7	74,8 74,0
LG.2.	<i>Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigas lankančių vaikų dalis mieste ir kaime (atsižvelgiant kaip kinta rodiklis Specialiųjų poreikių turinčių vaikų dalis bendrose ikimokyklinio ugdymo įstaigose mieste, kaime).</i>			
LG.3.	<i>Specialiųjų poreikių turinčių vaikų dalis bendrose ikimokyklinio ugdymo įstaigose* (taip pat atskirai mieste ir kaime).</i>			
PR.1.	1–6 metų vaikai, dalyvaujantys ikimokykliniame ugdyme, lyginant su bendru to amžiaus vaikų skaičiumi (%).	Iš viso Mieste Kaime	54,9 74,6 20,3	56,9 75,8 23,7
PR.2.	3–6 metų vaikai, dalyvaujantys ikimokykliniame ugdyme, lyginant su bendru to amžiaus vaikų skaičiumi (%).	Iš viso Mieste Kaime	72,4 96,0 26,7	74,8 99,2 32,2
PA.1.	Kitomis (ne lietuvių kalba) auklėjamų vaikų dalis ikimokyklinio ugdymo įstaigose (lyginant su gyventojų tautinės sudėties pokyčiais).		7,3	7,6
KO.1.	Vienam specialiajam pedagogui vidutiniškai teko vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigose.	Iš viso Mieste Kaime	608 554 2196	630 568 3670

²⁰ Vartojamos principų įvardijimo santrumpos: LG – lygios galimybės; PR – prieinamumas; PA – pasirinkimo įvairovė; KO – kompensavimas. Pasviruoju šriftu parašyti siūlomi rodikliai, tačiau duomenų rodikliams apskaičiuoti šiuo metu nėra.

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2007 m.	2008 m.	
KO.2.	Specialiosios paskirties ikimokyklinio ugdymo įstaigose specialiųjų poreikių turinčių vaikų skaičius.	Iš viso Mieste Kaime	3620 3485 135	3010 2891 119
KO.3. (LG)	1–6 metų vaikus auginančių ir švietimo pagalbą gaunančių šeimų dalis (proc.).	56,75 (2005)	n ⁶	
Pasekmių rodikliai				
1. Ar gyvenamoji vieta daro įtaką vaikų ikimokyklinio ugdymo įstaigų prieinamumui – nedirbančių, ikimokyklinio amžiaus vaikus auginančių moterų mieste ir kaime anketinė apklausa.				
2. Ar yra galimybė rinktis įvairias vaiko ikimokyklinio ugdymo programas – tėvų nuomonių tyrimas.				
3. Specialiųjų poreikių vaikų turinčių ir nedirbančių moterų dalis, lyginant su neturinčiomis vaikų su specialiaisiais poreikiais (tyrimo imties išplėtimas NŪBT).				

2 lentelė. Bendrojo ugdymo (ISCED 1, 2, 3) lygmens rodikliai 2007–2008 m.

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2007 m.	2008 m.	
Konteksto rodikliai				
1.	Valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaidos bendrajam lavinimui kaip dalis nuo BVP proc.	2,8	2,9	
2.	7–18 metų vaikų skaičius.	Iš viso Mieste Kaime	532 984 338 433 194 551	511 771 324 652 187 119
3.	7–17 metų specialiųjų poreikių turinčių mokinių skaičius	56 321		
Proceso rodikliai				
LG.1. (PR, PA)	1–3 lygmens mokyklų skaičius iš viso, mieste, kaime; pasiskirstymas pagal tipus mieste, kaime. Mokyklų skaičius: <u>Pradinių mokyklų skaičius:</u> <u>Pagrindinių mokyklų skaičius:</u> <u>Vidurinių mokyklų skaičius</u> <u>Gimnazijų skaičius</u>	Iš viso Mieste Kaime Iš viso Mieste Kaime Iš viso Mieste Kaime Iš viso Mieste Kaime	107 85 22 566 218 348 396 343 53 148 141 7	101 81 20 535 124 411 365 218 147 164 134 30
PR.1.	Vienam besimokančiam vidurinio ugdymo lygmeniu teko lėšų (tūkst. Lt)	5,7	6,9	
PA.1.	<i>Ar kaime gyvenantys turi galimybę lankyti meno mokyklas, suaugusiųjų mokyklas (gali būti ir gyventojų apklausų duomenys).</i>			
KO.1. (PR)	<i>7–17 m. specialiųjų poreikių turinčių mokinių dalis, lyginant su visais specialiuųjų poreikių turinčiais mokyklinio amžiaus vaikais, proc. (kokia dalis mokosi).</i>			
KO.2.	Nemokamai maitinamų mokinių, besimokančių pagal bendrojo lavinimo programas, dalis (nuo bendro mokinių skaičiaus, procentais)	14,4	42,8	

²¹ n – nėra duomenų

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2007 m.	2008 m.
Rezultatų rodikliai			
LG.1.	Mokinių skaitymo rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę. Iš viso Miestas/kaimas Vyrai/moterys	2006 m. 470 478.62/ 437.52 442.85/ 496.08	n
LG.2.	Mokinių matematikos rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę. Iš viso Miestas/kaimas Vyrai/moterys	2006 m. 486 494.75/ 454.27 486.01/ 485.19	n
LG.3.	Mokinių gamtos mokslų rezultatų pasiskirstymas ir vidurkis pagal OECD PISA tyrimų skalę. Iš viso Miestas/kaimas Vyrai/moterys	2006 m. 488 494.20/ 460.22 481.10/ 492.00	n
LG.4.	Mokinių, po vidurinio ugdymo programos išlaikančių kompiuterinio raštingumo įskaitą, skaičius, išreikštas kaip visų vidurinio ugdymo programą baigusiu mokinių skaičiaus dalis (procentais).	2005 m. 42.4	n
PR.1.	Bent pagrindinį išsilavinimą įgijusių 18 metų asmenų dalis (%). Iš viso Miestas/kaimas Vyrai/moterys	2006 m. 96.1 96.1/96.0 96.1/96.0	n
PR.2.	Bent vidurinį išsilavinimą įgijusių 20–24 metų asmenų dalis (%). Iš viso Miestas/kaimas Vyrai/moterys	89.0 91.8/ 83.3 86.5/ 91.5	89.1 90.8/85.8 85.9/92.3
PA.1.	Nevalstybine (ne lietuvių) kalba besimokančių dieninių bendrojo lavinimo mokyklų mokinių dalis (%).	7,6	n
KO.1.	Specialiųjų poreikių turinčių asmenų (iki 21 metų) mokymosi aprėptis.	n	n
Pasekmių rodikliai			
1. Nedarbo lygio tarp turinčių vidurinį ir tarp turinčių žemesnį išsilavinimą skirtumas.			
2. Socialinių pašalpų gavėjų dalies tarp turinčių vidurinį ir tarp turinčių žemesnį išsilavinimą skirtumas.			

3 lentelė. Aukštojo mokslo (ISCED 5, 6) lygmens rodikliai 2007–2008 m.

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2007 m.	2008 m.
Konteksto rodikliai			
1.	Universitetų skaičius: Valstybiniai Nevalstybiniai	15 7	15 8
2.	Lėšos, tenkančios vienam besimokančiam asmeniui aukštojo mokslo įsataigose, palyginti su BVP vienam gyventojui, proc.	27,6	28,2

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2007 m.	2008 m.
Proceso rodikliai			
LG.1. (PR)	Savo lėšomis universitetuose ir kolegijuose studijuojančių studentų dalis, proc. Kolegijose <u>Universitetuose:</u> Bakaluro pakopa Magistro pakopa	54,6 45,7 54,7	57,5 49,7 59,2
LG.2.	<i>Aukštųjų mokyklų išlaidos aplinkai pritaikyti specialiesiems poreikiams</i>		
LG.3.	<i>Ne lietuvių kalba mokyklas baigusių kolegijų ir universitetų studentų dalis</i>		
PR.1.	Vienam besimokančiam aukštesniojo ir aukštojo mokslo įstaigose asmeniui teko lėšų (tūkst. Lt)	8,0	9,4
PA.2. (PR)	Aukštųjų mokyklų, turinčių nuotolinio mokymo klases, skaičius	10	12
KO.1.	Gaunančių stipendiją dalis, proc. Kolegijose Universitetuose	55 43	60 47
KO.2.	Kolegijų ir universitetų studentų, gaunančių socialinę stipendiją, dalis, proc. nuo visų gaunamų stipendijų Kolegijose Universitetuose	17,6 4,0	4,3 3,5
Rezultatų rodikliai			
LG.1.	Studentai su negalia mokymosi įstaigose: Kolegijose Universitetuose	238 289	278 312
LG.2.	Moterų, studijuojančių doktorantūroje, dalis (proc.)	58,4	63,0
PR.1.	Mokymosi aprėptis <u>Aukštasis mokslas (6 lygmuo):</u> Bruto Neto <u>Doktorantūra (7 lygmuo):</u> Bruto Neto	61,9 42,5 1,5 0,7	64,1 44,2 1,5 0,7
PA.1.	Aukštųjų mokyklų studentų, studijuojančių gamtos, technikos ir taikomuosius mokslus, dalis, palyginti su visų studentų skaičiumi, proc.	23,4	23,2
PA.2.	Stažavosi užsienyje studentų, proc. nuo visų studijuojančiųjų	1,8	1,8
PA.3.	Mobilių studentų dalis, proc. nuo visų studentų Kolegijose Universitetuose	0,1 2,1	0,2 2,6
KO.1.	<i>Neigalių studentų, gaunančių specialią pagalbą studijoms, dalis, lyginant su visais studijuojančiais neigaliais studentais.</i>		
Pasekmių rodikliai			
1. 1000-iai 25–64 metų amžiaus gyventojų tenka asmenų su aukštuoju išsilavinimu. 2. Moterų, turinčių mokslų daktaro laipsnį, dalis, proc. lyginant su visu mokslų daktarų skaičiumi. 3. Bedarbių, turinčių ir neturinčių aukštojo išsilavinimo, skaičiaus santykis.		231 47,5 proc.	247 48,0 proc.

4. lentelė. Suaugusiųjų neformalaus švietimo rodikliai 2005, 2007 m.²²

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2005 m.	2007 m.
Konteksto rodikliai			
1.	Visuomenės požiūris į suaugusiųjų neformaliojo švietimo svarbą (anketinė apklausa.)		
Proceso rodikliai			
LG.1.	Neformaliojo suaugusiųjų švietimo mokyklų skaičius (7): Iš viso Mieste Kaime	62 62 0	28 28 0
LG.1.	Priežastys, trukdančios dalyvauti neformaliajame ugdyme (galima spręsti apie lygias galimybes)(4): a) nebuvo poreikio mokytis	Vyrai 44,5 Moterys 29,2	n
KO	b) mokymasis per brangus	Vyrai 14,7 Moterys 16,4	n
	c) trukdė amžius ir sveikata	Vyrai 25,1 Moterys 23,6	n
	d) trukdė užimtumas namie	Amžiaus grupė – 55–64 Vyrai 9,2 Moterys 17,0	n
II.PR.1.	Įmonių išlaidos tęstiniam profesiniam mokymui kaip bendros darbo jėgos dalis (%) (2)	1,2	n
II.PR.2. (LG)	Darbo laikas (val.), praleistas profesinio mokymo kursuose, vienam dalyviui (3) Iš viso Vyrai Moterys	32,3 35,4 28,1	n
PA.1.	Neformaliojo suaugusiųjų švietimo paslaugas teikiantys ²³ (1): viešosios nuosavybės ūkio subjektai privачios nuosavybės ūkio subjektai	n	128 500
PA.2.	<i>Įtraukti papildomą klausimą į Suaugusiųjų švietimo tyrimo anketą – Kaip vertinate neformaliojo švietimo programų įvairovę?</i>		
KO.1.	<i>Įtraukti papildomą klausimą į Suaugusiųjų švietimo tyrimo anketą – Ar mokytųsi, jeigu nereikėtų mokėti?</i>		
Rezultatų rodikliai			
LG.1.	Besimokančių neformaliojo švietimo srityje skaičius (tūkst.) 2003 m. (6) Vyrų Moterų	56,0 114,4	
LG.2.	Neformaliojo švietimo įstaigose besimokantys suaugusieji pagal išsilavinimą 2003 m. Su aukštuoju Aukštesnioju Viduriniu Pagrindiniu Pradiniu	19,7 7,0 3,7 2,8 0,9	

²² Prie kiekvieno rodiklio skliaustuose nurodomas šaltinio, iš kurio paimtas tas rodiklis, numeris. Šaltinių sąrašas po lentele.

²³ Pokytis 2007–2008 m.

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2005 m.	2007 m.
LG.3. (PR)	Mokymosi visą gyvenimą lygis ²⁴ (%) (5) Iš viso Miestas Kaimas	n	5,3 6,4 2,6
LG.4. (PR)	Kursų dalyviai, palyginti su visais šalies dirbančiais (%) (3) Iš viso Vyrai Moterys	14,6 14,9 14,6	n
LG.5. (PA)	Mokosi savarankiškai (%) (4) Iš viso Vyrai Moterys	45,3 42,5 57,5	n
PR.1.	25–64 metų amžiaus suaugusių gyventojų, dalyvavusių mokymuose 4 savaites prieš šį tyrimą, dalis.		5,3
PA.1. (LG)	Dalyvaujantys neformaliojo švietimo srityje pagal priežastis, palyginti su visais gyventojais (4) a) dėl darbo Iš viso Miestas Kaimas b) dėl asmeninių priežasčių Iš viso Miestas Kaimas	27,6 31,4 18,9 3,3 3,6 2,5	n
KO.1.	<i>1. Kokia dalis neformaliojo švietimo programų yra nemokamos arba iš dalies subsidijuojamos darbdavių ar valstybės (rekomenduotinas rodiklis švietimo stebėsenai).</i>		
Pasekmių rodikliai			
1. Gyvenimo kokybės, sveikatos tyrimai, susiejant su dalyvavimu neformaliojo švietimo sistemoje.			
2. Visuomenės nuomonės apie neformaliojo švietimo reikšmę pokyčiai teigiama linkme.			

Duomenų šaltiniai:

- (1) www.stat.gov.lt/rodiklių duomenų bazė/Švietimas/M3110801. Duomenys renkami kiekvienais metais.10801:
- (2) www.svis.smm.lt. Valstybės švietimo stebėsenos rodikliai/ Švietimo kontekstas. Duomenys renkami kas penkeri metai.
- (3) www.stat.gov.lt/rodiklių duomenų bazė/ Tęstinio profesinio mokymosi įmonėse tyrimas, 2005. Duomenys renkami kas v metai.
- (4) www.stat.gov.lt/rodiklių duomenų bazė/Suaugusiųjų švietimo tyrimas, 2005. Duomenys renkami kas penkeri metai.
- (5) www.stat.gov.lt/rodiklių duomenų bazė/Gyventojų užimtumo tyrimo duomenys/M3031304. Duomenys renkami kiekvienais metais.
- (6) Lietuvos gyventojų nuolatinis mokymasis. 2005. Statistikos departamentas. Lietuvos švietimas skaičiais. Švietimo ir mokslo ministerija. Mokyklų tobulinimo programos B komponentas. Švietimo aprūpinimo centras. Vilnius, 2006.
- (7) Profesinių, bendrojo lavinimo ir neformaliojo švietimo mokyklų kaita pagal teisinę formą ir vietovės tipą (4-11-k). Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos informacinė sistema. Atvira informavimo, konsultavimo, orientavimo sistema (AIKOS). Prieiga per internetą: http://www.aikos.smm.lt/aikos/Statistika/kaitIr4_11.html.

²⁴ Mokymosi visą gyvenimą lygis – 25–64 metų amžiaus gyventojų, per keturias paskutines savaites dalyvavusių švietimo ir profesinio mokymo veikloje, dalis. www.stat.gov.lt. Pokytis 2007–2008 m.

5 lentelė. Vaikų neformaliojo ugdymo rodikliai²⁵

Socialinio teisingumo principai	Švietimo sistemos elementai	2005 m.	2007 m.
Konteksto rodikliai			
1.	<i>Visuomenės požiūris į vaikų neformaliojo ugdymo svarbą (anketinė apklausa.)</i>		
2.	Vaikai iš socialinės rizikos šeimų (2)	31,4	27,9
Proceso rodikliai			
LG.1.	<i>Vasaros stovykloms skirtų lėšų lygio skirtumai (tarp daugiausiai ir mažiausiai lėšų, tenkančių vienam atitinkamo amžiaus vaikui, skyrusių savivaldybių).</i>		
PR.1.	Neformaliojo vaikų švietimo mokyklų skaičius (3):		
	Iš viso	285	263
	Mieste	272	252
	Kaime	13	11
PR.2. (PA)	Veikiantys ūkio subjektai vaikų ir jaunimo papildomam ugdymui (1) Viešosios nuosavybės	n	179
	Privachios nuosavybės		58
PR.3.	Vasaros stovykloms skirta lėšų ²⁶ , tūkst. Lt (2) Savivaldybės biudžeto Valstybės biudžeto	n	924,5 8748
PA.1. (LG)	<i>Neformaliojo ugdymo programų, mokyklų įvairovė iš viso, mieste, kaime</i>		
KO.1.	<i>Neigaliems vaikams skirtų neformaliojo švietimo programos (galima bandyti analizuoti tokių programų skaičių, įvairovę savivaldybėse ir pan.)</i>		
Rezultatų rodikliai			
LG.1.	<i>Berniukų, mergaičių dalyvavimo neformaliajame ugdyme lygis pagal būrelių įvairovę etc.</i>		
PR.1.	Mokinių skaičius papildomo ugdymo įstaigose ²⁷ (2)	n	75372
PR.2. (KO)	Mokinių vasaros poilsio stovyklose stovyklavo vaikų (tūkst.) ²⁸ Iš jų mažas pajamas turinčių šeimų vaikai ²⁹ (2)	n	128,3 71
PA.1.	<i>(PR) Tėvų ir vaikų požiūris į vaikų popamokinės veiklos prieinamumą, pasirinkimo galimybes, kokybę</i>		
KO. 1.	Vaikų iš socialinės rizikos šeimų, gavusių socialines ir neformalaus ugdymo paslaugas dienos centruose	3,7	4,7
Pasekmių rodikliai			
	Paauglių nusikalstamumas (padariusių nusikaltimus. įtariamų)	4,1	3,4

Duomenų šaltiniai:

- (1) www.stat.gov.lt/rodikliu_duomenu_baze/Svietimas/M3110801. Duomenys renkami kiekvienais metais.
- (2) www.stat.gov.lt/Lietuvos_vaikai. Duomenys renkami kiekvienais metais.
- (3) Profesinių, bendrojo lavinimo ir neformaliojo švietimo mokyklų kaita pagal teisinę formą ir vietovės tipą (4-11-k). Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos informacinė sistema. Atvira informavimo, konsultavimo, orientavimo sistema (AIKOS). Prieiga per internetą: http://www.aikos.smm.lt/aikos/Statistika/kaitItr4_11.html.

²⁵ Prie kiekvieno rodiklio skliaustuose nurodomas šaltinio, iš kurio paimtas tas rodiklis, numeris. Šaltinių sąrašas po lentele.

²⁶ Pokytis 2006–2007 m.

²⁷ Pokytis 2006–2007 m.

²⁸ Pokytis 2006–2007 m.

²⁹ Kol kas skelbiamas tik 2006 m. rodiklis.

2 PRIEDAS

1 lentelė. Vaikų darželio lankymui įtaką darančių veiksnių koeficientai ir svoriai

Nepriklausomi kintamieji pagal namų ūkio charakteristikas	Koeficientai*	Svoriai
Miestas	1,401208	44,96
Neskursta	0,470152	15,09
Namų ūkyje nėra vienišų tėvų	0,693337	22,25
Namų ūkyje nėra neįgalųjų	0,229786	7,37
Namų ūkyje nėra vaikų iki vienerių metų	0,321759	10,33

* Naudojant SPSS programą ir taikant logistinę regresiją, šis koeficientas pateikiamas lentelėje „Variables in the Equation“ ir yra žymimas B raide.

2 lentelė. 16–18 m. asmenų tolesniam dalyvavimui švietimo sistemoje įtaką darančių veiksnių koeficientai ir svoriai

Nepriklausomi kintamieji pagal namų ūkio charakteristikas	Koeficientai	Svoriai
Moteris	0,277	4,66
Miestas	0,452	7,61
Aukštasis namų ūkio galvos išsilavinimas	1,523	25,68
Namų ūkis su 0 arba 1 vaiku	0,894	15,04
Kiti namų ūkiai	0,745	12,54
Neskursta	0,134	2,26
Igalieji	1,914	32,21
Iš viso:	5,942	100

3 lentelė. Studijoms aukštojoje mokykloje įtaką darančių veiksnių koeficientai ir svoriai

Nepriklausomi kintamieji	Koeficientai	Svoriai
Moteris	1,07023	18,39
Neskursta	0,590305	10,14
Neturi negalios	1,845433	31,71
Yra kitų namų ūkių, turinčių aukštąjį išsilavinimą	1,800905	30,95
Namų ūkis su 0 arba 1 vaiku	0,512	8,80
Iš viso:	5,818874	100,00

**Žalimienė Laimutė, Lazutka Romas, Skučienė Daiva, Aidukaitė Jolanta,
Kazakevičiūtė Jolita, Navickė Jekaterina, Ivaškaitė-Tamošiūnė Viginta**

**SOCIALINIS TEISINGUMAS ŠVIETIMO SRITYJE:
TEORINĖ SAMPRATA IR PRAKTINIS VERTINIMAS**

Mokslo studija

Redaktorė *Rita Malikėnienė*

Maketuotoja *Olga Padvaiskienė*

2011-06-30. Tir. 500 egz.

Išleido Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras,
Geležinio Vilko g. 12, LT-01112 Vilnius

Spausdino UAB „Sapnų sala“, S. Moniuškos g. 21, LT-08121 Vilnius